

GENOCIDAS^{IR}

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS

REZISTENCIJA

2021 1(49)

ISSN 1392-3463

GENOCIDAS IR

REZISTENCIJA

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

2021 1(49)

LIETUVOS
GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS
TYRIMO
CENTRAS

VILNIUS 2021

Redakcijos kolegija:

Vyriausiasis redaktorius

dr. ARŪNAS BUBNYS

Nariai:

KĘSTUTIS K. GIRNIUS (Vilniaus universitetas)

ALGIRDAS JAKUBČIONIS (Vilniaus universitetas)

KÄRLIS KANGERIS (Stokholmo universiteto Baltijos studijų departamentas, Švedija)

ANTANAS KULAKAUSKAS (Mykolo Romerio universitetas)

SAULIUS A. SUŽIEDĖLIS (Milersvilio universitetas, JAV)

JOACHIM TAUBER (Nordost institutas Liuneburge, Vokietija)

Turiny – Contents

STRAIPSNIAI – ARTICLES

Juozas Banionis

- Lietuviai ir ukrainiečiai išeivijoje: politinių ryšių pėdsakai Vakaruose. 7
Lithuanians and Ukrainians living in exile: traces of political relations in the West 24

Gintautas Miknevičius

- Partizanų baudžiamoji praktika Kauno apskrityje (1944–1952) II dalis 25
Penal practices of partisans in the Kaunas Region (1944–1952). Part II 52

Kristina Burinskaitė

- KGB agento socialinis ir psichologinis portretas 53
Social and psychological portrait of the KGB agent 76

STUDENTŲ STUDIJS – STUDENTS’ RESEARCH

Gabija Juodėnaitė

- Lietuvių tremtinių vaikų švietimas 77
Education of Deported Lithuanian Children 85

IŠ ARCHYVŲ – FROM THE ARCHIVES

Vida Komičienė

- SSRS finansų politika okupuotoje Lietuvoje 1940–1990 m.: mitai ir realybė 86

ATMINTIS – MEMORY

Olegas Usačiovas

Ispanijos atminties politika karo aukų atžvilgiu 115

KRONIKA – CRONICALS 136

KNYGOS – BOOKS 140

MŪSŲ AUTORIAI – OUR AUTHORS 145

Dr. Juozas Banionis

Lietuviai ir ukrainiečiai išeivijoje: politinių ryšių pėdsakai Vakaruose

Straipsniu siekiama nubrėžti XX a. antrosios pusės ryšių tarp lietuvių ir ukrainiečių egzilyje aiškesnius kontūrus, atskleidžiant jų politinių organizacijų bendradarbiavimo konkrečias apraiškas, nušviečiant abiejų tautų tarpusavio santykių perspektyvą.

ĮVADAS

Siekiantys savos Tėvynės išlaisvinimo lietuviai egzilyje ieškojo naujų politinės veiklos išraiškų ir reiškėsi už bendruomenės ribų, vildamiesi, jog Vakarai skirs didesnę dėmesį sovietų okupuotiems kraštams. Nors patys artimiausi lietuviams egzilyje buvo baltiečiai – bendro likimo latviai ir estai, bet bendradarbiavimo žvilgsniai krypo ir į kitų kaimyninių, istorinėmis gijomis susietų tautų – lenkų, gudų (baltarusių) ir ukrainiečių išeiviją. Susidūrus su tikrove apie Vakarų valstybių susitarimą su SSRS dėl Vidurio ir Rytų Europos ateities ir išryškėjus vaizdui, kad ši senojo žemyno dalis paliekama sovietinės orbitos įtakos sferoje, tapo svarbu reikšti nepasitenkinimą tokia už akių sumodeliuota padėtimi. Taigi, vienijantis Europos dalies tautoms, atsidūrusioms už geležinės uždangos, primenant visų tautų laisvo apsisprendimo principo įgyvendinimą bei pasisakant

už laisvę pačioms tautoms rinktis savo politinę, socialinę ir ekonominę santvarką, buvo gaivinama sugrįžimo prie Atlanto chartijos idėjų svarba. Kita vertus, atsižvelgiant į XX a. penktojo–šeštojo dešimtmečių sankirtoje vykstantį Europos integravimosi procesą, buvo apibrėžiama Lietuvos, kaip Vidurio Rytų Europos dalies, jungimosi į Jungtinę Europą būtinybė. Todėl minimu laikotarpiu egzilyje kaip tik buvo svarstoma tarptautinė padėtis ir jos perspektyva, neišvengiamai iškeliamą sovietų okupuotos Europos dalies išlaisvinimo problema ir kartu aiškinamasi Lietuvos vieta, tapus laisviems Vidurio ir Rytų Europos kraštams. Visų pirma buvo pabrėžiama trijų Baltijos tautų tarpusavio santykių reikšmė ir akcentuojama jų konsolidavimosi svarba. Antroje svarstymų vietoje atsidurdavę lokaliniai klausimai, liečiantys Lietuvos sienų ir santykių su kaimynais problemas. Į laisvinimo veiklos dienotvarkę taip pat buvo įtraukiami sovietų genocido, visos lietuvių tautos, gyvenančios šiaurės ir anapus geležinės uždangos, išlikimo klausimai. Pastebėtina, kad įvardytos problemos buvo būdingos ir kitoms Europos dalies tautoms, atsidūrusioms sovietų priklausomybėje, o tai klojo pagrindą jų tarpusavio bendradarbiavimui.

Plačiausiai lietuvių ir ukrainiečių ryšius egzilyje yra atskleidęs diplomatas Vaclovas

Sidzikauskas, jo atsiminimų pagrindu yra išleista knyga¹. Joje pateikiami šiuos ryšius liudijantys epizodai, chronologiškai išsibarstę nuo penktojo dešimtmečio pabaigos iki septintojo dešimtmečio pradžios. Kituose leidiniuose², gvildenančiuose lietuvių išeivijos politinę veiklą, aptariant bendradarbiavimo su ukrainiečiais klausimą, apsiribojama vien fakto konstatavimu, nors dažniausiai ši tema visai apeinama. Be to, domėtis lietuvių ir ukrainiečių, gyvenančių Vakaruose, politiniais kontaktais autorių paskatino kvietimas dalyvauti septintojoje Pasaulio ukrainiečių konferencijoje, surengtoje 2008-ųjų birželį Kijeve.

Šiame straipsnyje bus siekiama nubrėžti XX a. antrosios pusės ryšių tarp lietuvių ir ukrainiečių egzilyje aiškesnius kontūrus, atskleidžiant abiejų tautų konkrečias bendradarbiavimo apraiškas, nušviečiant jų tarpusavio santykių perspektyvą. Tam visų pirma pasitelkiami archyviniai šaltiniai, saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve, Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyne, taip pat panaudota jau skelbta archyvinė medžiaga, esanti Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institute.

Lietuvių politinė išeivija užmezgant ryšius su ukrainiečiais. Šeštojo dešimtmečio pradžioje, einant devintiems naujosios sovietų okupacijos metams, lietuvių politinė išeivija svarstė Kremliaus valdžioje atsidūrusių Rytų Europos tautų susiklosčiusią padėtį. Lietuvos krikščionių demokratų partijos lyderis Algirdas Jonas Kasiulaitis, brėždamas Rytų Europos ateities politines gaires, vertino Ukrainos, irgi atsidūrusios už geležinės uždangos, padėtį, kėlė jos išeivijos problemas ir jas pristatė lietuvių egzilyje³. Primindamas, kad Maskvos pažadėtas rojus „savo vergų milijonams“ vėl reiškiasi atsinaujinusiomis masinėmis žudynėmis, trėmimais ir kalinimais, jis parodė tikrovišką paveikslą: „Tūkstančiai gyvų išlikusių ukrainiečių buvo

nužudyti už „bendradarbiavimą su priešu“, šimtai tūkstančių už tą patį „nusikaltimą“ „išstremti vergų stovyklosna“⁴. Kita vertus, sovietai, kurdami Ukrainos savarankiškumo iliuziją, pasitelkė steigiamą Jungtinių Tautų organizaciją ir ten įteisino Ukrainos SSR atstovavimą. Tačiau, anot A. J. Kasiulaičio, toks Kremliaus žingsnis, turėjęs tikslą užmigdyti „laisvojo pasaulio sąžinę“, tebuvo „didžiausias pasityčiojimas iš laisvojo žmogaus ir kenčiančio ukrainiečio“, nes tame krašte tebeliko laisvės troškimas ir kova už ją. Ryški tos kovos apraiška – gyvuojanti Ukrainos sukilėlių armija (toliau – UPA, *Ukrainska povstanska armia*, angl. *Supreme Comand of the Ukrainian Insurgent Army*), šeštojo dešimtmečio pradžioje pasižymėjusi vietinio pobūdžio kovose, nukreiptose prieš uolius komunistų pareigūnus ar sovietų kariuomenės būrius ir jų bases. Kaip ryškus UPA pasireiškimas, A. J. Kasiulaičio įvardytas jos didysis žygis – „kelių šimtų vyrų prasiveržimas 1947 m. per Lenkiją ir Čekoslovakiją į amerikiečių zoną Vokietijoje“. Tuo metu šis žygis paliudijo, kad UPA dar buvusi galinga jėga, drauge teikusi „didelės stiprinančios reikšmės vakaruose esantiems ukrainiečiams“⁵. Jų gretos formavosi iš politinių pabėgėlių po 1918–1919 m. Ukrainos Tautinės (liaudies) Respublikos (toliau – UTR, *Ukrainska Narodna Respublika*) žlugimo. Kitas – irgi masinis ukrainiečių pasitraukimas iš Tėvynės – prasidėjo jau baigiantis Antrajam pasauliniam karui, plūstelėjus naujai politinių išeivių bangai. Jų skaičius galėjo siekti trečdalį milijono⁶. Kaip žinia, politinėje tremtyje esantys ukrainiečiai dar 1920-ųjų lapkritį buvo sudarę egzilinę vyriausybę išeivijoje, besiremiančią 1919 m. vykusio Visos Ukrainos kongreso pareikšta tikra visos tautos valia⁷. Po Antrojo pasaulinio karo senoji ukrainiečių išeivija ir Vakaruose atsidūrę naujieji politiniai pabėgėliai vienijosi. Visi jie, atstovaudami įvairioms politinėms srovėms, pasisakančioms už Tėvy-

nės išlaisvinimą iš sovietų okupacijos, ryžosi tapti savotiškais laisvės ambasadoriais. Tokių paskatų vedini ukrainiečiai sumanė reorganizuoti savo egzilinę vyriausybę. Tuo tikslu senajame žemyne, Bavarijoje, 1948 m. liepos 21 d. buvo sukurta Ukrainos tautinė taryba (toliau – UNR, *Ukrainska nacionalna rada*, angl. *Ukrainian National Council*). Į jos sudėtį įėjo Ukrainiečių socialistų partija, Ukrainiečių revoliucionierių demokratų partija, Ukrainiečių tautinių demokratų susivienijimas, Ukrainiečių tautinės valstybės sąjunga ir Ukrainiečių nacionalistų sąjunga⁸. UNR, vienijanti visus laisvojo pasaulio ukrainiečius, pasiryžusius siekti savo Tėvynės laisvės, buvo laikoma Ukrainos parlamentu tremtyje⁹. Suorganizuotos ukrainiečių valstybės egzilyje priešakyje dar numatyta rinkti ir prezidentą, simbolizuojantį laisvos Ukrainos siekį. Pirmasis juo tapo teisininkas ir politikas, profesorius Andrijus Livyckis, po jo mirties 1954 m. pareigas perėmė kitas teisininkas ir diplomatas dr. Stepanas Vitvyckis. Be to, partijų pagrindu sukurtas susivienijimas turėjo pirmininką, kuriuo buvo išrinktas miškininkas ir politikas, profesorius Borisas Ivanyckis. 1953-aisiais jam mirus, jį pakeitė rašytojas ir publicistas Ivanas Bahrianis (Pozoviaga)¹⁰. Laikotarpiu, kai UNR neposėdžiaudavo, jai atstovavo prezidiumas. Demokratine sąranga paremta UNR dar turėjo renkamą Vykdomąją komitetą – Ministrų Kabinetą, kuris faktiškai pildė egzilinės vyriausybės funkcijas. Šiam Ukrainos konstitucinį tęstinumą liudijančiam organui vadovavo agronomas ir politikas, profesorius Isaakas Mazepa. Kitas aktyvus Ukrainos laisvinimo veiksnys funkcionavo JAV, kur šeštojo dešimtmečio pradžioje priskaičiuota apie milijoną ukrainiečių kilmės amerikiečių. Jie telkėsi į UNR, kurios lyderis JAV šeštajame dešimtmetyje buvo dr. S. Vitvyckis¹¹. Tai buvo atitikmuo JAV lietuvių sukurtai Amerikos lietuvių tarybai (toliau – ALT). Be to, ukrainiečiai, jungdamiesi į po-

litinę veiklą, nukreiptą Ukrainos laisvinimo linkme, naujajame žemyne, Vašingtone, jau 1940 m. gegužės 24 d. susivienijo į Amerikos ukrainiečių kongreso komitetą (*Ukrainian Congress Committee of America*), kuriam nuo 1949 m. vadovavo diplomatas ir ekonomistas, profesorius Levas Dobrianskis¹².

Lietuvių išeivijoje vykstant politinėms diskusijoms dėl Lietuvos laisvinimo perspektyvos, kristalizuodavosi mintis, pabrėžianti bendradarbiavimo svarbą ne tik su Baltijos, bet ir su kitomis istorinėmis gijomis susietomis tautomis. Tarp pastarųjų penktajame–šeštajame dešimtmetyje, kai dar buvo tiriama išeivijos lenkų pozicija, dažnai buvo įvardijami ukrainiečiai. Suvokiant, kad „ypatingai Lietuvai esanti svarbi Ukrainos nepriklausomybė“, profesorius Simas Sužiedėlis 1954 m. politinių studijų klube argumentuotai dėstė: „Vilnius ir Lvovas mus riša. Ukrainiečiams reikią padėti atsilaikyti ties Curzono [Kerzono] linija su Lvovu ir gretimom sritim.“¹³

Modeliuojant Europos ateities viltis buvo pastebėta, kad tai turėtų vykti per senojo žemyno nekomunistinį susitvarkymą ir apsirėkšti ekonominiu pajėgumu bei kultūrinio atsinaujinimu. „Laisvė yra pagrindinis būsimos Europos triumfo principas“ – toks šūkis buvo keliamas pokariniam Vakarų pasaulyje. Anot vyravusios nuomonės išeivijoje, tai įmanoma pasiekti tik tuomet, „kai visos Europos tautos galės gyventi nepriklausomai“¹⁴. Vadinasi, tik išsilaisvinus visoms senojo žemyno tautoms – tiek didžiosioms, tiek mažosioms, tiek stipriosioms, tiek ir vargstančioms – galima tikroji taika. Akcentuota dar viena reikšminga mintis, kad „Europos ateitis glūdi Vidurio Europos tautose.“ Taigi piršosi aiški išvada, kad „Ukrainai gali tekti svarbus vaidmuo Vidurio Europoje, o netiesiogiai ir visoje Europoje.“¹⁵ Apibendrinant Europos ateities modelį, išeivijoje mąstyta, kad „tol, kol Vidurio Europoje nebus politinės ir karinės pusiausvyros“, negriš ir visai

Europai pastovi taika. Taigi, „Kol Ukraina bus paverpta, tol Vidurio Europa liks „kardų ir špygų“ kovos regionu“¹⁶. Ši mintis pabrėžė Ukrainos svarbą laisvinant atsidūrusią už geležinės uždangos Vidurio Europą ir drauge mūsų laisvajai lietuviškai paaiškino, kodėl „kovojant už savo tautos teises ir laisvę, mes turime ištiesti ranką ir pavergtajai Ukrainai“¹⁷. Tuomet viltasi, kad ateityje Vidurio Europos tautos, vadovaudamosi visuotinės laisvės ir krikščioniškosios demokratijos principais, vienokia ar kitokia forma jungsis į federaciją, konfederaciją arba sąjungą. Toks buvęs svarus pagrindas, skatinęs lietuvių, ukrainiečių bei kitų Vidurio Europos tautų telkimąsi į tų šalių politinę laisvinimo veiklą.

Jungtinių Europos valstybių sąjūdis ir pirmosios ryšių tarp lietuvių ir ukrainiečių apraiškos emigracijoje. Bene pirmosios užuominos apie galimus lietuvių ir ukrainiečių politinių pabėgėlių ryšius aptinkamos penktojo dešimtmečio viduryje renginiuose, vykusiuose bendro likimo perkeltųjų asmenų, vadinamosiose DP (angl. *Displaced Persons*) stovyklose Vakarų Vokietijoje. Vienas tokių pavyzdžių – Lietuvių tremtinių politinė konferencija, surengta 1946 m. kovo 4–5 d. Hanau DP stovykloje. Jos iniciatorius – Vakaruose atgimęs Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK'as) sutraukė platų dalyvių ratą: nuo Lietuvos valstybininkų, Nepriklausomybės akto signatarų, bažnyčios dignitorių, kariuomenės generolų, diplomatinės atstovų iki Lietuvos Raudonojo Kryžiaus, Lietuvių sąjungos valdybos narių ir neseniai sukurtos Lietuvių tremtinių bendruomenės (toliau – LTB) vadovybės. Konferencijoje buvo numatyta įvertinti tarptautinę padėtį, apžvelgti VLIK'o veiklą ir nubrėžti artimiausias Lietuvos valstybės atkūrimo gaires. Naujai išrinktas VLIK'o pirmininkas prelatas Mykolas Krupavičius supažindino su spėtais atlikti darbais Lietuvos labui, o šiam pasisakius jį pakeitęs ankstesnis pirmininkas Juozas

Kaminskas (Steponas Kairys) nušvietė Tėvynės laisvinimo veiklos perspektyvą. Svarbus akcentas veikiant šia linkme, anot pranešėjo, buvo tai, kad Lietuvos reikalu būtina plėsti „visokeriopą propagandą“ Vakarų šalių visuomenėje, daryti įtaką jų vyriausybėms, jose veikiančioms pasaulinėms organizacijoms. Be to, atsižvelgus į tarptautinių įvykių raidą, tęsiant nenuilstamą „Lietuvos laisvinimo akciją“, pabrėžtas bendradarbiavimas ne tik su kaimyninėmis šalimis, bet skatintini ryšiai ir su kitomis sovietų pavergtomis tautomis, apjungiant jas į bendrą antisovietinį frontą¹⁸. Šiame kontekste turėtume išvelgi ir ryšius su ukrainiečiais. Tai galime patvirtinti vienos svarbiausių organizacijų lyderio M. Krupavičiaus 1946 m. sausio 22 d. laišku, adresuotu Amerikos lietuvių tarybai, kur reiškiami VLIK'o nuomonė, kad „JAV bus skirta nulėmti Lietuvos ateities klausimą“. Todėl ALT buvo siūloma išsiaiškinti, ar JAV Senate ir Atstovų rūmuose bus svarstoma rezoliucija dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Tokiu atveju, jeigu dėl šios rezoliucijos kiltų abejonių, tai geriau visai nesvarstyti jos, nes „VLIK'as laikytų tokį įvykį mūsų reikalui visais atvejais žalingu“¹⁹. Tuo metu VLIK'ą buvo pasiekusios žinios iš Didžiosios Britanijos, kuri ketino Baltijos valstybes pripažinti *de facto* SSRS sudėtyje, bet nepripažinti *de jure*²⁰. Todėl neatsitiktinai ALT buvo raginama tyrinėti padėtį JAV ir apie tai „aliarmuoti“ tiek vyriausybei, tiek ypač visuomenei, siekiant Baltijos kraštų inkorporavimo į SSRS nepripažinimo. Tam siūlyta pasitelkti draugingų Rytų Europos tautų išėivių paramą ir bendradarbiauti su lenkų, latvių, estų, ukrainiečių politinėmis organizacijomis, siekiančioms išvaduoti savo šalis iš komunistinio režimo gniaužtų.

Jau baigiantis penktajam dešimtmečiui, į bendrą laisvinimo veiklą įsitraukė vis platesni lietuvių išėivijos sluoksniai. Joje reikėsi ne tik politinių organizacijų lyderiai, bet ir Lie-

tuvos diplomatinė tarnyba (toliau – LDT). Šioje politinėje veikloje siekiant vienybės ir veiksmų suderinamumo, buvo rengiami vadinamieji veiksnių pasitarimai. Vienas tokių pasitarimų įvyko 1947 m. rugpjūčio 5–15 d. Paryžiuje, jame dalyvavo Lietuvos laisvinimo proceso lyderių – VLIK'o ir LDT – atstovai. Be svarstytų šios veiklos subordinacijos reikalų, kurie siejosi ne tik su VLIK'u ir LDT, bet ir su ALT, buvo keliami klausimai dėl politinės diplomatinės akcijos ir dėl informacijos bei propagandos. Pastarųjų problemų sprendimo pozicijos atspindėtos Paryžiaus susitikimo rezoliucijose. Jose konstatuojama, kad stiprėjant Rytų ir Vakarų prieštaravimams pasaulyje tarptautinė padėtis „žymiai pasikeitusi Lietuvos interesų naudai“²¹. Todėl numatyta aktyvinti Lietuvos laisvinimo procesą ir per tarptautines politines institucijas rengti akcijas. Tam tikslui turėtų pasitarnauti Lietuvos bylos aspektus išryškinantys memorandumai, skirti JTO, Didžiosioms valstybėms, Vatikanui, ir bendros baltiečių peticijos. Be to, numatyta bendradarbiauti su visomis tautomis, atsidūrusiomis anapus geležinės uždangos, veikti per Lietuvos bičiulius kitose šalyse ir organizuoti politinius propagandinius renginius tose valstybėse, kuriose nėra Lietuvos atstovybių. Lietuvos reikalui turėjo būti išnaudotas kylantis Jungtinių Europos valstybių sąjūdis²². Kita vertus, šis dar Paneuropos vardu pavadintas sąjūdis, kurio užuomazgos nusidriekia į laikus, dar gerokai prieš Antrojo pasaulinio karo išsiliepsnojamą*, puoselėjo viltį vienyti Rytų ir Vakarų Europos kraštus, sukuriant Jungtines Europos valstybes, o aptariant Sovietų Sąjungos padėtį, tame kontekste minima ir jai priklausanti Ukraina²³. Taigi ši nuostata tam tikra prasme galėjo slopinti ukrainiečių išsilaisvinimo aspiracijas.

Apmąstant susivienijimą į Juodosios ir Baltijos jūrų bloką. 1948 m. balandį Londone viešėjo vienas UNR lyderių Dmitro Andrievskis. Jis, susitikęs su Lietuvos diplomatu Kaziu B. Balučiu, išsakė siūlymą siekiančiai išsilaisvinimo Rytų Europai imtis vienybės ir burtis pradedant nuo mažesnio branduolio. Šiame pirminiame regiono pagrindu sudarytame bloke, be Ukrainos, dar turėtų būti Baltarusija [kartais lietuviškuose tekstuose įvardijama Gudija ar Baltgudija – *J. B.*], Lenkija ir trys Baltijos šalys. Kartu buvo pripažinta, kad ukrainiečiams atsiradusios „sunkenybės“ bendraujant su lenkais, nes šie tebeprisako „už 1939 m. sienas (su Vilniumi ir Lvovu)“. Todėl spėsdama tokias kaimynų primetamas pretenzijas, UNR numatė perspektyvą veikti drauge su lietuvių organizacijomis. Ukrainiečiams, siekiantiems bendradarbiavimo su ALT, lietuvių diplomatas rekomendavo megti ryšius su VLIK'u²⁴.

1948-aisiais pasistūmėta dviejų svarbiausių lietuvių išėivijų politinių organizacijų veiksmų derinimo linkme. VLIK'as, sulaukęs ALT pakvietimo apsilankyti JAV, ryžosi tiesioginiam šių abiejų Lietuvos laisvinimo veiksnių susitikimui. VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir Vykdomosios tarybos pirmininko V. Sidzikausko viešnagė prasiėdė 1949 m. sausio 27 d. Niujorke ir tęsėsi iki gegužės pabaigos. Jos metu buvo surengti du pasitarimai. Pirmajame ALT ir VLIK'o vadovų pasitarime, vykusiam sausio 29–31 d., buvo suderinta viešnagės darbotvarkė ir pasisakyta už bendrą „Lietuvos laisvinimo akcijos“ kryptį. Antrasis pasitarimas surengtas Vašingtone gegužės 17–21 d., jau baigiantis VLIK'o viešnagei Amerikoje. Prie minėtų dviejų Lietuvos laisvinimo veiksnių šiame prisijungė ir LDT atstovai: Povilas Žadeikis,

*1926 m. spalį Vienoje įvyko pirmasis Paneuropos kongresas, sutraukęs per du tūkstančius delegatų, kuriame buvo paskleista Europos vienijomosi idėja.

Jonas Budrys, Petras Daužvardis ir Juozas Kajeckas. Buvo plačiai apsvarstytos Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės atkūrimo problemos ir numatytos artimiausios jų sprendimo gairės, jomis vadovautis rekomenduota lietuvių išeivijai. Reikšminga tai, kad buvo pabrėžtas ir skatintinas bendradarbiavimas su kaimyninių tautų – latvių, estų, lenkų, baltarusių (gudų), ukrainiečių – politinėmis organizacijomis. Be to, dalyvavusieji pasitarime pritarė vykstančiam Europos valstybių vienijimuisi į sąlygiškai vadinamą junginį – Jungtines Europos valstybes²⁵.

Liudydami trijų Baltijos tautų Vakaruose vienybę, lietuvių, latvių ir estų pabėgėliai, įsikūrę DP stovyklose, dar 1948 m. sausio 14 d. Esslingene surengė politinę konferenciją. Joje svarstyta susidariusi tarptautinė padėtis ir jos įtaka Pabaltijo reikalų sprendimui. Šia tema kalbėjęs pagrindinis pranešėjas VLIK'o Vykdomosios tarybos pirmininkas, diplomatas V. Sidzikauskas pakartojo įsivyraujantį to meto tvirtinimą, kad Lietuvos ir kitų Baltijos kraštų reikalai išsprendžiami „tik ginklu ir kad dviejų pasaulio sistemų susidūrimas yra neišvengiamas“. Betgi egzistavo nuomonių skirtumas dėl šito susidūrimo pradžios. Tada, pasak pranešėjo, Europos ateitis neabejotinai būtų susieta su konfederacijos kūrimu, kuriame, be Baltijos šalių, „dalyvautų kaimynės, kaip nepriklausomos valstybės – Ukraina ir Gudija“. Tik tokiu būdu „rusai turėtų būti atstumti į jų natūralius rubežius“, o tai patvirtino tuometinę tezę, kad Didžioji Britanija galės išsilaikyti tik „sunaikinus SSRS“²⁶. V. Sidzikauskas tai teigė remdamasis „Prancūzijos politikos planuotojais“, su kuriais palaikė ryšius, ir pasisakė „už Ukrainos ir Baltgudijos [Baltarusijos – J. B.] atskyrimą nuo Rusijos“, nes priešingu atveju „Rusija per daug slėgtų Europą“, o tai taptų naujų konfliktų priežastimi²⁷.

Šiuo laikotarpiu baltiečiai, bendradarbiaudami Vakaruose, neapsiribojo vien už-

darų renginių organizavimu, jie bandė rengti ir viešas akcijas, kurių metu, be kita ko, buvo įvardyta ir sunki ukrainiečių padėtis. To iliustracija galėtų būti 1948 m. kovo 4 d. Niujorke ALT iniciatyva surengta protesto manifestacija prieš sovietų atidaromą parodą „30 metų SSRS“. Jos metu išplatintuose pareiškimo lapeliuose buvo teigiama: „Mes, tremtiniai iš Lietuvos, kurie radom prieglobstį šiose Jungtinėse Valstijose, imamės šios priemonės pareikšti protestą prieš sovietų pavergimą ir propagandos melą. Mes esame liudytojai to, ką rusai padarė Baltijos Valstybėse.“ Be to, lietuviai, dalyvaujant ir estams, surengė demonstraciją, kurioje buvo prabilta visos Rytų Europos balsu: „reikalaujame laisvės Lietuvai, Latvijai, Estijai, Lenkijai, Ukrainai, Slovakijai ir kitoms Stalino pavergtomis valstybėms“²⁸.

Tolesnės Lietuvos laisvinimo gairės Rytų Europos kontekste buvo reikšmingai brėžiamos trečiajame Amerikos lietuvių kongrese, vykusiame Niujorke 1949 m. lapkričio 4–6 d. Kongreso pranešimų temos pirmiausia apėmė to meto aktualias lietuvių tautai įvairias jos gyvenimo sritis. Buvo svarstomi lietuvių tautos potencialo išlaikymo, Lietuvos laisvės kovos efektyvumo, Lietuvos pogrindžio ir rezistencijos, lietuvių tremtinių įkurdinimo Amerikoje klausimai. Kongresas, išreikšdamas šiuos pavergtos lietuvių tautos lūkesčius, pagrindinėje deklaracijoje išvalgiai apibendrino visos Rytų Europos, atsidūrusios komunistų priklausomybėje, padėtį: sovietų puolimą prieš Vakarų krikščioniškosios kultūros kraštus, žmogaus teisių paneigimą, religijos persekiojimą. Kartu JAV vyriausybė buvo paraginta anuliuoti *in toto* neratifikuotus Teherano, Jaltos ir Potsdamo konferencijų politinius sprendimus, nes jie negaliojo dėl SSRS nusižengimų duotiems įsipareigojimams. Pasak kongreso, JAV turėtų patvirtinti, kad taika bus atkurama laikantis Atlanto chartijos principų. Be to, JAV turėtų primygtinai reikalauti „šventos pareigos“ dėl

sutarčių, kurias 1920–1938 m. SSRS pasirašė su Estija, Latvija ir Lietuva, ir sovietų karių pajėgų atitraukimo iš minėtų valstybių. Taipogi JAV turėtų atkreipti dėmesį į „rusų okupuotose Baltijos valstybėse ir tariamai suverenioje Ukrainoje“ vykstančias ginkluotas kovas, nutraukiančias „tarptautinės taikos ir saugumo gijas“. Pareikšta viltis, kad JAV, vadovaudamasi 1940 m. liepos 23 d. pareiškime suformuluotomis nuostatomis, sustabdys genocidą, kurį vykdo sovietų vyriausybė²⁹. Kaip matyti, deklaracija buvo paremta tarptautiniais dokumentais ir tvirtai bei įtikinamai grindė Lietuvos nepriklausomybės atgavimo kelią, kėlė Rytų Europos laisvinimo reikalą.

Išlaikant Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos šalių įjungimo į SSRS nepripažinimą, o drauge skatinant ir kitų sovietinėje priklausomybėje esančių tautų išsilaisvinimą, buvo svarbu palaikyti ryšius su visomis komunistų pavergtomis Rytų Europos tautomis ir tarptautinėmis ar visuomeninėmis organizacijomis, besirūpinančiomis taika ir saugumu. Bendradarbiaujant vadovautasi pabrėžiamu neginčytinu faktu, kad Lietuvos valstybė iki Antrojo pasaulinio karo išlaikė neutralumą ir tapo Vokietijos ir Sovietų Sąjungos sandėrio auka³⁰.

Viena pirmųjų lietuvių politinių išeivių organizacijų (veiksnių), sėkmingai mezgusių ir plėtojusių ryšius su kaimyninių tautų egzilio atstovais, buvo VLIK'as. 1948 m. gruodžio 3 d. surengiamas gana plataus atstovų rato susitikimas su ukrainiečiais. Jame lietuviams atstovavo VLIK'o lyderiai: J. Kaminskas, Petras Karvelis, V. Sidzikauskas, o ukrainiečiams – vyriausybės išeivijoje ministras pirmininkas, užsienio reikalų ministras I. Mazepa ir Tautinės tarybos (UNR) vicepirmininkas S. Vitvyckis. Visų pirma susitikime buvo konstatuota svarbi, bendradarbiavimui palanki tezė, kad „abi tautos neturi ginčytinų klausimų, bet yra daug bendrų interesų“. Sutarus, kad „ukrainiečių tautai bręsta sąlygos

atkurti savo valstybę“, iškelta galima idėja kurti „Ukrainos–Gudijos–Baltijos valstybių bloką“, kurį būtų galima plėsti Vakarų link, t. y. kviečiant į jį ir Lenkiją. Iš karto būtina pastebėti, kad šios minties nepalaikė LDT, besivadovaujanti nuostata, pagal kurią įmanoma vienyti tik Baltijos valstybes, išskiriant Baltarusiją ir Ukrainą, kaip buvusias SSRS sudėtyje prieš Antrąjį pasaulinį karą. Nuogąstauta, kad, Baltarusijai ir Ukrainai prisidėjus prie Baltijos šalių bloko, susilpnėtų „Pabaltės Trijulės“ tarptautinė ir politinė padėtis³¹. Todėl LDT, nors ir pritarė „taip ukrainiečių, taip baltgudžių tautinėms pastangoms įgyti laisvę“, bet pabrėžė Baltijos kraštų išskirtinę padėtį ir jų laisvės bylos kėlimo specifiką tarptautinėje plotmėje³². Tačiau VLIK'as sugebėjo peržengti tokias nuostatas ir bandė kurti Rytų Europai ateities viziją. Ukrainiečiai, remdamiesi savais istoriškai glaudžiais ryšiais, susiklosčiusiais su bendro likimo, gimininga baltarusių tauta, pažadėjo tarpininkauti lietuviams ir paveikti kaimynus „atsisakyti mūsų teises paliečiančių užmačių“³³ (turėta omenyje išeivijoje tarp lietuvių ir gudų kilę ginčai dėl tam tikros Vilniaus istorinės kultūrinės priklausomybės). Išlaikydamas nuostatas dėl ryšių su ukrainiečiais išeivijoje svarbos, VLIK'as tokią poziciją palaikė Baltų politinėje konferencijoje, vykusioje 1949 m. spalio 21 d. Tiubingene, ir pakvietė ne tik lietuvius, bet ir latvius bei estus bendradarbiauti su šia bendro likimo tauta³⁴. Tokią baltiečių ir ukrainiečių bendradarbiavimo galimybę patvirtino Pabaltijo ir Ukrainos išeivių konferencija, vykusi 1949 m. lapkričio 10 d. Vakarų Vokietijoje. Tuomet buvo palaikyta idėja Ukrainai prisidėti prie kylančio Europos sąjūdžio ir, dar viliantis sparčių pokyčių Senajame žemyne, plėtota mintis apie šios šalies perspektyvą³⁵.

Atliepdama į įsivyraujančią Vakaruose Europos vienijimosi idėją, UNR palaikė tokią iniciatyvą ir ėmėsi būsimos Ukrainos vietos

įvardijimo Senajame žemyne. 1952 m. liepą jos atstovas JAV dr. S. Vityvykis, kreipdamasis į Lietuvos laisvės komiteto (toliau – LLK) pirmtako – Patariamąsios lietuvių grupės prie Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto (toliau – NCFE, angl. *National Committee for Free Europe*) pirmininką V. Sidzikauską, apibrėžė pagrindinį ukrainiečių egzilyje siekį – sukurti nepriklausomą demokratinę Ukrainos valstybę. Taip pat buvo akcentuota, kad „tūkstantį metų Ukraina norėjo abipusių ryšių su Vakarais“ ir ji „buvo didžiojo Rytų pasaulio bastiono Europoje vartais“. Taip buvo iškelta Ukrainos, „kaip Rytų ir Vakarų ištakų sintezės“, reikšmė³⁶. Dar konkretesni bendradarbiavimo lūkesčiai išsakomi 1955 m. gegužę VLIK'ui atsiųstame memorandumu „Juodosios jūros–Baltijos blokas“. Jame pabrėžiamas Europos integravimo proceso palaikymas ir regima Ukrainos ir Baltijos kraštų vienijimosi perspektyva³⁷. Ši dokumentą parengė UNR narys inžinierius D. Andrievskis, jau ir anksčiau palaikęs Rytų Europos tautų junginio kūrimo idėją. Jame pripažįstama, kad į projektuojamą bloką patenka penki kraštai: Lietuva, Latvija, Estija, Baltarusija ir Ukraina, susieti „dvasiniais, ekonominiais ir politiniais ryšiais“. Jų pagrindu ir turėtų būti kuriama Juodosios jūros–Baltijos bloko politinė vienybė, kuri iškart galėtų reikštis apjungiant šių tautų išėivijos politinius darinius. Netgi pateikiama to laikmečio kiekybinė išėivijos analizė (apskaičiuota, kad vien Europoje buvo 72 tūkst. baltiečių, 66 tūkst. ukrainiečių, 43 tūkst. gudų politinių pabėgėlių), reiškianti, kad suvienijus pajėgas toks junginys turėtų „žymų šansą laimėti tarptautinėje politikoje“. Šio bloko kaimynei – Lenkijai – numatytas sąjungininkės „bendroje kovoje prieš Maskvą“ vaidmuo. Pripažįstama, kad penkių bloko šalių gyvybiniai interesai yra bendri, t. y. silpninti sovietų galybę, parengti „teritorijos tarp dviejų jūrų“ politinės vienybės prie-

laidas, priimti „savitarpio *modus vivendi*“ (turima omenyje sutartis tarp bloko narių dėl ginčytinų teritorijų). Pačiam Juodosios jūros–Baltijos blokui numatytas „sąjungininkų sutarties pobūdis“, organizuotinas Šiaurės Atlanto junginio (NATO) veikimo principu³⁸.

Šeštojo dešimtmečio viduryje ukrainiečių vyriausybė išėivijoje savo pagrindiniu siekiu laikė Ukrainos „nepriklausomos ir suvereninės“ valstybės sukūrimą. Būta tvirto įsitikinimo, kad „būsimoji nepriklausomoji Ukraina turės pakankamai ūkinių pajėgų pati“. Kartu buvo išsakyta pozicija dėl galimo jungimosi į būsimus europinius darinius patikinant, jog „tat dar nereiškia, kad ukrainiečiai pasisakytų prieš savarankiškos Ukrainos – panašiai, kaip Lenkijos, Vokietijos, Prancūzijos ir kitų lygiateisių veiksmų įjungimą į Europos federaciją arba konfederaciją.“³⁹ Aptariant Ukrainos bendradarbiavimą su kaimyninėmis tautomis, pabrėžtas svarbus sugyvenimo principas, o nustatant sienas – vadovavimasis „vieninteliu teisingu etnografiniu principu“. Pasidžiaugę puikiai besiplėtojančiais santykiais su „broliška gudų tauta“, ukrainiečiai pabrėžė, kad dė pastangas „geriausiai sugyventi su visais savo kaimynais (Čekoslovakija, Vengrija ir Rumunija vakaruose, Kaukazo tautomis ir Dono kazokais rytuose ir Rusija šiaurėje)“. Toliau vertindami santykių su lenkais perspektyvą, ukrainiečiai laikėsi įsitikinimo, kad „neteisėtos lenkų pretenzijos į Ukrainos vakarines sritis“ vertintinos „kaip praeities liekanos“ ir tikima, kad abi puses jungs tvirta sąjunga, draugiški santykiai, „pripažįstant dabartines sienas, esančias tarp Lenkijos ir Ukrainos“⁴⁰. Atskleisdama savo požiūrį į Baltijos tautas, Ukrainos vyriausybė išėivijoje reiškė joms palankumą: „nors ir skaičiumi mažoms, tačiau pasiekusioms aukštą kultūros laipsnį“. Buvo pabrėžiamas istorijos faktas, kad „ištitus šimtus metų lietuviai, gudai ir ukrainiečiai gyveno vienoj valstybinėj bendruomenėj, kurioj

nebuvo jokios nacionalinės priespaudos.“ Taigi turėta tvirtų perspektyvų ateičiai – tarp Ukrainos ir Baltijos šalių numatyti „geriausi kaimyniniai santykiai, o taip pat išsiplės kultūrinis ir ūkinis bendradarbiavimas“⁴¹.

Ieškant darnesnio sutarimo tarp Rytų Europos tautų, siekiančių išsilaisvinimo. Įsibėgėjant šeštajam dešimtmečiui, šiek tiek atlėgo Vakarų Europos dėmesys Rytų Europai, bet vilčių teikė JAV politika, skelbianti, kad „tautos, kurios buvo sovietų despotizmo paneigtos, turi vėl naudotis apsisprendimo teise [...] ir kad suvereninės teisės ir nepriklausomybės būtų atstatytos visiems pagal Atlanto chartos principus.“⁴² 1954 m. gegužės 18–19 d. Niujorke į lietuvių politinę konferenciją susirinkusios pagrindinės laisvinimo veikloje besireiškiančios organizacijos (VLIK'as, ALT, LLK), dalyvaujant LDT, nubrėžė Lietuvos laisvės bylos perspektyvą. Buvo patvirtinta, kad išeivijai tenka „būt laisvinimo pastangų avangarde“, pripažinta, kad savos tautos nepakanka pajėgų⁴³, ir siūloma plėsti santykius ne tik su Baltijos tautomis, bet ir su lenkais, gudais ir ukrainiečiais⁴⁴. Tad neatsitiktinai ir toliau buvo ieškoma bendrų sąsajų tarp lietuvių ir ukrainiečių ir jų rasta jau atliepiant į esamojo laiko aktualijas. 1956-ųjų sausio pradžioje Niujorke įvykusiame Lietuvos vicekonsulo Vytauto Stašinskio ir Panamerikos ukrainiečių konferencijos (*Pan American Ukrainian Conference*) direktoriaus dr. Vincento Shandoro susitikime svarstyta bendra akcija rengiantis Jungtinėse Tautose svarstyti Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodeksą. Tada ir prisiminta abiejų tautų tremtinių dalia ir tarptautiniu mastu keltina jų vergiško darbo SSRS problema⁴⁵. Ukrainiečių atstovas, pageidaudamas „glaudesnio lietuvių ir ukrainiečių kontakto bendrai akcijai“, išreiškė supratimą, „kad ne visuose žygiuose lietuviai nori bendros akcijos su ukrainiečiais ir nuo jos kartais atsaisako“, tačiau bendradarbiavimas šiuo klausimu, esančiu Jungtinių

Tautų darbotvarkėje, „galėtų būti lietuviams priimtinas“⁴⁶.

Žvelgiant į septintąjį dešimtmetį, Lietuvos laisvinimo sąjūdyje lyderystę išlaikydamas VLIK'as brėžė politinės veiklos ateities perspektyvą. 1960 m. liepos 16 d. VLIK'o pirmininkas dr. Antanas Trimakas, pristatydamas lietuvių išeivijai organizacijos darbuotę svarstė, kad „savų jėgų [laisvinimo – J. B.] kovai laimėti nepakanka, tad reikia bendrauti su kitomis tautomis tarpiai.“ Tuo tikslu reikia „suderinti savo reikalus“ ne tik su Baltijos tautomis, bet ir su „savo kaimynais, Europa“⁴⁷. Kreipiant žvilgsnį į Rytus, pastebėta, kad „Gudai ir Ukraina gali lemti Rusijos ateitį ir mūsų saugumą.“ Toliau pastebima, kad lietuvių padėtis „skirtinga nuo ukrainiečių“, nes „mes esame turėję savo valstybę, yra mūsų atstovybės.“ Todėl VLIK'as pritarė LDT pozicijai ir kvietė politiniame darbe, bendraujant su rytų kaimynais, laikytis atsargumo „laisvės neiškovoju“⁴⁸. Tačiau, siekdami glaudesnių ryšių su lietuviais išeivijoje, ukrainiečiai toliau ieškojo naujų bendravimo formų ir iškėlė idėją dėl Europos lietuvių–ukrainiečių draugijos egzilyje sukūrimo. Tokią mintį puoselėjo naujai išrinktas UTR prezidentu egzilyje žurnalistas ir politikas Mykola (Nikola) Livyckis, 1969 m. liepą Berne susitikęs su Lietuvos Respublikos diplomatu Albertu Geručiu. Pagrindinę lietuvių dalį šioje draugijoje galėjo sudaryti tėvynainiai iš Didžiosios Britanijos, o ukrainiečių – iš Vokietijos Federacinės Respublikos. Tačiau dabar lietuviams abejonių kėlė susiskaldymas tarp pačių ukrainiečių, „todėl tektų ieškoti kontakto su žmonėmis, kurie nėra priešingi Ukrainos radai [UNR – J. B.]“⁴⁹ Tokiai lietuvių pozicijai antrino ir LDT atstovas Londone Vincas Balickas, kuris sakėsi, kad Didžiojoje Britanijoje jaučiama konkurencija tarp UNR ir Ukrainiečių sąjungos (angl. *Ukrainian Association*). Todėl buvo siūloma, kad „tikslinga ryšius palaikyti su visomis grupėmis, neišskiriant,

o nuo bendros draugijos kūrimo susilaikyti, nes nežinia, ką iš ukrainiečių kviesti.⁵⁰

Viešinant Lietuvos laisvės bylą ir kartu plėtojant visos Rytų Europos laisvinimo reikalą, reikšmingu įvykiu laikytina Lietuvių genocido paroda, surengta 1970 m. birželio 13–20 d. Čikagoje, Sheraton viešbutyje. Sovietų okupacijos trisdešimtmečio sukakčiai paminėti skirtas renginys, kurį ruošiant daug pasidarbavo ALT veikėjai dr. Leonas Kriaučeliūnas ir vicepirmininkas Jonas Jasaitis, sulaukė atgarsio ne tik laisvojoje lietuviijoje ar okupuotame krašte, bet ir Vakarų pasaulyje. Parodoje atspindėta paskutinių trisdešimties metų lietuvių tautos istorija, anot organizatorių, turėjo aiškiai suformuluotą tikslą: „pažinkime savo priešą – komunizmą“⁵¹. Renginys sulaukė net JAV oficialių asmenų išskirtinio dėmesio: jo atidaryme dalyvavo būsimasis JAV prezidentas, tuo metu Kongreso narys Geraldas Fordas, senatoriai Richardas Smithas, Romanas Puchinskis, Edwardas Derwinskis. Iš jų sulaukta viltingų patikinimų, kuriuos buvo galima adresuoti visai sovietų valdomai pavergtų tautų erdvei. Kalbėjęs respublikonų partijos lyderis G. Fordas reiškė viltį: „Aš neprarandu vilties dėl Lietuvos. Drauge su jumis aš keliu balsą: „Lietuvą – lietuviams!“⁵². Pabrąšinimas visai lietuvių tautai, taip pat ir tiems, kurie atsidūrė už „geležinės uždangos“, buvo jaučiamas ir JAV prezidento Richardo Nixono šios parodos atidarymo proga siųstame laiške: „Aš jungiuosi jūsų maldose ir viltyse tam, kad lietuvių tauta ir visi, kas patyrė skausmą dėl jų atskyrimo iš šeimų ir tėvynės, turi visada vienyti dvasia ir pašvęsti save didžiajai taikos ir laisvės bylai, kad kiekvienas turėtų prigimtines teises.“⁵³ Be to, būtina pažymėti, kad genocido paroda, atskleidusi amerikiečiams tikrąjį Sovietų Sąjungos veidą ir perteikusi sovietų okupuotų tautų tragediją, sulaukė atgarsio ir pačioje sovietų valdomoje Lietuvoje. Lietuvos SSR oficialios valdžios

institucijos savo dokumentuose gana tiksliai apibūdino šį renginį, kuriame slypėjo tikslas, „kad būtų pralaužta tylos uždanga ir laisvasis pasaulis išgirstų „komunistinės Rusijos imperialistinius kėslus.“⁵⁴ Neabejotina, kad lietuvių genocido paroda, sulaukusi plataus atgarsio, patraukė ir kitų sovietų valdomų Rytų Europos tautų – latvių, lenkų, vokiečių, ukrainiečių – dėmesį.

Plačiau ir įsimintinais renginiais, skirtais sovietų vykdytam genocidui, Vakarų pasauliui apie save skelbė ir ukrainiečiai. Pažymint 1932–1933 m. komunistų vykdyto ukrainiečių žudymo badu – holodomoro – penkiasdešimtmetį, ši tragiška Ukrainai sukaktis buvo paminėta jai skirtuose leidiniuose, garsinama žiniasklaidoje. 1985-aisiais ta proga Australijos sostinėje Kanberoje buvo atidengtas paminklas Ukrainos holodomoro aukoms atminti. Savo dalyvavimu iškilmes pagerbė Australijos vyriausybės nariai, o atvykęs iš JAV Ukrainiečių tyrimo instituto prie Harvardo universiteto atstovas dr. J. R. Mace pasidalijo moksliniais tyrimais apie komunistų režimo vykdytą Ukrainos genocidą⁵⁵. Įspūdinga Baltijos tautų ir ukrainiečių bendradarbiavimo išėivijoje išraiška tapo devintojo dešimtmečio viduryje Kanados sostinėje Otavoje rengiami bendri „Baltiečių ir ukrainiečių holokausto minėjimai“. Šis lietuvių, latvių, estų trėmimų ir ukrainiečių holodomoro atminimui skirtas renginys sulaukdavęs atgarsio Vakarų žiniasklaidoje ir demokratiškos kraštų vyriausybėse. Pavyzdžiui, ketvirtasis toks bendras minėjimas vyko 1986 m. birželio 11 d. Monrealyje, Notre Dame bazilikoje. Renginys, prasidėjęs ekumeninėmis Šv. Mišiomis, sujungusiomis katalikus, protestantus bei graikų apeigų ortodoksus, ir keturių tautų koncertine dalimi, peraugo į iškilmingą eiseną sostinės gatvėmis Žuvusiųjų kare paminklo link, kur vyko mitingas. Jo metu kalbėjo Kanados senatorius dr. Stephanas Haiduszas, parla-

mentarai Andrejus Trembley ir Ernies Eppas, buvo perduoti Ministro Pirmininko Briano Mulrono sveikinimai⁵⁶. Paskleista žinia apie komunistų valdžios vykdytus trėmimus į Sibirą, ukrainiečių badmetį liudijo tebetvyrančią sovietų okupacijos priespaudą ir persekiojimus. Vakarų pasaulyje vėl buvo atgaivinta istorinė atmintis ir priminta sunki pavergtų tautų padėtis komunistų valdomoje Rytų Europoje.

Aštuntajame dešimtmetyje lietuvių išeivijos politiniuose sluoksniuose stebimas glaudesnių ryšių su ukrainiečiais stiprinimas. Tokios krypties formavimuisi turėjo įtakos LDT, skirianti tam nemažai dėmesio. Išnaudojant diplomato dr. A. Geručio ryšius su UTR prezidentu egzilyje M. Livyckiu, buvo dėliojama lietuvių ir ukrainiečių tarpusavio santykių perspektyva. LDT šefas Stasys Lozoraitis, remdamasis istorine lietuvių ir ukrainiečių tautų santykių patirtimi, pabrėždamas, kad abi tautos „siekia atstatyti savo valstybių nepriklausomybę bei savo suverenių teisių laisvą vykdymą demokratinėje santvarkoje“, palaikė „Lietuvos ir Ukrainos valstybinių įstaigų, kaip lygiai lietuvių ir ukrainiečių organizacijų laisvajame pasaulyje“ bendradarbiavimo reikalingumą⁵⁷. LDT, atsižvelgdama į tarptautinę padėtį, nežadančią naujų pokyčių Lietuvos laisvinimo veikloje, pagrindė tokių ryšių būtinybę ir teigė, „kad reikia ieškoti būdų susiartinti su kitų Sovietų Sąjungos užvaldytų tautų žmonėmis ir organizacijomis“⁵⁸.

Suprantama, kad, išlaikant Lietuvos laisvės bylą tarptautinėje plotmėje, buvo svarbu toliau stiprinti ryšius su sovietų valdomos Rytų Europos tautų išeiviais ir siekti bendro sutarimo visų laisvinimo veikloje. Tokią kryptį galėjo paskatinti Vakaruose pasirodę disidentai, bylodavę apie draugiškus ryšius tarp lietuvių ir ukrainiečių SSRS. Bendradarbiavimui tarp Rytų Europos tautų turėjo įtakos ir jį stiprino dr. Aleksandro Štromo

mintys, išsakytos 1977 m. VLIK'o seime, vykusiame Floridoje. Kalbėdamas apie lietuvių, kaip politinės tautos, egzistencines problemas, jis pranašavo, kad „Sovietų Sąjunga yra priartėjusi mirties tašką“⁵⁹. Aštuntajame dešimtmetyje iniciatyvą veikiant šia linkme palaikė VLIK'as, patvirtindamas tolesnę savo lyderystę politinėje veikloje. Pavyzdžiui, artėjant tiek Lietuvos, tiek Ukrainos svarbaus istorinio įvykio reikšmingai sukakčiai – jų valstybių atkūrimo šešiasdešimtmečiui, dar išvakarėse, 1977 m. lapkričio 12 d., Vakaruose paskelbiama šių tautų draugiškumo deklaracija. Ją Filadelfijoje pasirašė VLIK'o pirmininkas Juozas Kęstutis Valiūnas ir Ukrainos tautinės respublikos prezidentas išeivijoje M. Livyckis. Abiejų tautų egzilyje atstovai, įvertinę esamą tarptautinę padėtį, konstatavo „sunkėjančią Lietuvos ir Ukrainos žmonių sovietinę priespaudą, tolydžio vis labiau juos slegiančią“ ir „1975 m. Helsinkio susitarimais Sovietų Sąjungos priimtuosius įsipareigojimus be atodairos laužančią“. Jie, „didžiai vertindami tradicinę draugystę, nuo seno rišančią Lietuvos ir Ukrainos tautas“, pasauliui priminė jų ilgąją valstybingumą. Ukrainos valstybingumo apraiškos pažymėtos „Ukrainos Centrinės Tarybos 1918 metų sausio 22 d. nutarimu, paskelbusiu X–XII-tame šimtmetyje gyvavusią ir Kijevo Didžiosios Kunigaikštystės vardu besivadinusią Ukrainos valstybę nepriklausoma Ukrainos Tautine Respublika“. Lietuvos valstybingumas nulemtas „Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 metų vasario 16 dienos akto, atstačiusio Mindaugo 1253 metais sukurtąją Lietuvos valstybę, kaip Nepriklausomos Lietuvos Respubliką“⁶⁰. Po preambulės išdėstytas lietuvių ir ukrainiečių tautų sutarimo tekstas.

Pirmame šio dokumento punkte pabrėžtas bendras abiejų tautų tikslas ir numatyta „siekti glaudesnio bendradarbiavimo mūsų tautų iš sovietinės priespaudos išsivadavimo šventoje kovoje“, kol bus atkurta „Lietuvos

ir Ukrainos pilna nepriklausomybė⁶⁴. Kitame punkte jau brėžiama tolesnė perspektyva, kalbama apie abiejų tautų santykius valstybėms atgavus nepriklausomybę ir sieki „tęsti mūsų tautų istorinę, tradicinę draugystę“, plėtoti kultūrinį bendradarbiavimą ir puoselėti draugiškus valstybių santykius⁶¹. Ieškant deklaracijai tinkamo tarptautinio formato, prieš ją pasirašant VLIK'as šiuo klausimu konsultavosi su LDT ir, sulaukęs jos pritarimo, vylėsi, kad paskelbtas dokumentas turės teigiamą poveikį abiejų tautų išsivadavimui, telks jas bendradarbiauti. Be to, akcentuotas dar vienas svarbus panašumo faktorius, turintis pasitarnauti tiek ukrainiečių, tiek lietuvių, nublokštų išseivijon, vienybei. Taigi, šia deklaracija buvo paliudytas dar aiškesnis lietuvių ir ukrainiečių ryšių tvirtumas, paremtas istorine draugiška bendravimo kaimynyste, nukreipiant veiksmus prieš vieną ir tą patį pavergėją – sovietus⁶². Kaip žinia, ukrainiečių vyriausybė egzilyje laikėsi tvirtos nuostatos, suformuotos dar šeštojo dešimtmečio viduryje. Jos įsitikinimu, dvidešimtojo amžiaus antrosios pusės pasaulio tarptautinių įvykių raida „tikriausiai veda į visų Žemės tautų teisių sulyginimą, kad imperijų laikotarpis priklauso praeičiai ir kad galiausiai, kaip logiška išvada, numatomoj ateityje visos pavergtos tautos turės būti laisvos“⁶³.

Naujoji lietuvių ir ukrainiečių išseivijos karta ir nauji bendradarbiavimo impulsai, siekiant tautų išsilaisvinimo. Devintojo dešimtmečio pradžioje plėtojant lietuvių ir kitų Rytų Europos tautų ryšius aktyviai prisidėjo naujoji karta, susitelkusi į Pasaulio lietuvių bendruomenę (toliau – PLB). Susirinkę į Pasaulio lietuvių dienas, surengtas 1983 m. birželio 26–30 d. Čikagoje, laisvosios lietuvių atstovai iš keturiolikos pasaulio šalių pasirinko šūkį „Vienybėje su kovojančia tauta“. Jų apsvaistytos aktualios Lietuvai ir pasauliui problemos buvo atskleistos priimtuose nutarimuose ir pareiškimuose. Palaikydama

jau tradiciniu tapusį solidarumą su latvių ir estų tautomis, PLB pabrėžė ne tik bendradarbiavimo būtinybę siekiant Baltijos kraštams laisvės ir nepriklausomybės, bet ir išipareigojimą „bendrai ginti mūsų kraštų teritorinio vientisumo išsaugojimą ir visus kitus gyvybinius mūsų tautų interesus“⁶⁴. Tačiau būtina išskirti šiame renginyje paskelbtą pareiškimą – kreipimąsi į ukrainiečius. PLB, pritaridama ukrainiečių tautai, siekiančiai išsikovoti ir atkurti nepriklausomą Ukrainos valstybę, siūlė „plėsti ir gilinti mūsų išseivijų, jų organizacijų ir politinių veiksmų tarpusavio ryšius ir bendradarbiavimą.“⁶⁵ Dokumente ne tik pasisakoma už jau tradiciškai plėtojamą bendradarbiavimą su latvių ir estų tautomis bei ryšių su ukrainiečių išseivijų organizacijomis stiprinimą, bet ir siūloma plačiau „pažinti kitas mūsų kaimynines tautas – lenkus, rusus, gudus ir vokiečius“. Pabrėžtas ne tik bendradarbiavimas, bet ir būtinas pasipriešinimas tautoms, „kurioms siekia pažeisti gyvybines lietuvių tautos teises ar taikosi užgrobti Lietuvos žemes“⁶⁶.

Devintojo dešimtmečio viduryje artėjant Jaltos susitarimų keturiasdešimtmečio sukakčiai, lenkų jaunosios kartos išseivijos organizacija „Pomost“ iškėlė iniciatyvą siūlyti JAV kongresui priimti rezoliuciją, atšaukiančią šalių išipareigojimus. Manyta, kad tai ne tik pakenktų sovietų viešpatavimui Rytų Europoje, bet ir atgaivintų Lenkijos rytinių sienų peržiūrėjimą. PLB, o ypač JAV lietuvių bendruomenė, įžvelgė šiuose siūlymuose galimas kliūtis dėl Vilniaus krašto priklausomybės Lietuvai įtvirtinimo. Todėl buvo atsiribota nuo siūlymų panaikinti Jaltos susitarimus ir kreiptasi į kaimyninių tautų išseivijų su prašymu paremti šią lietuvių bendruomenės poziciją. Atsiliepė vieninteliai ukrainiečiai – Amerikos ukrainiečių kongreso komitetas. Jų vardu iš Ukrainiečių informacijos centro Vašingtone sulaukta pritarimo užimamai lietuvių pozicijai ir pažado prisidėti prie rengiamų

akcijų⁶⁷. Tokiam nusistatymui neabejotinai turėjo reikšmės keliama Vilniaus ir Lvovo priklausomybės problema, siejanti abi tautas.

Prie Lietuvos istorinių žemių ribų svarstymo sugrįžta 1988-aisiais, kai birželio 28–30 d. Toronte buvo sušauktas PLB seimas. Paskelbtuose šio (septintojo) seimo pranešimuose visų pirma konstatuotas nekintamas lietuvių tautos tikslas – „Lietuvos laisvės atgavimas ir jos valstybinės nepriklausomybės atstatymas.“⁶⁸ Ten pat pabrėžtinai išreikšta PLB pozicija dėl atkurto valstybės sienų. Toliau teigiama, kad tikroji Lenkijos ir Lietuvos siena turėtų atitikti „istorinę ribą, kuri galiojo iki paskutiniojo jungtinės Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 m., ten, kur ji nėra jokia sutartimi pakeista“. Ten pat išdėstyta pozicija kaimyninių tautų Rytuose atžvilgiu ir pareikšta, kad Lenkijos–Ukrainos, Lenkijos–Gudijos ir Lenkijos–Lietuvos sienų „tam tikros korekcijos“ gali būti sprendžiamos „gera valia, sudarytais laisvais ir lygiais susitarimais“, bet tai spęstina tada, kai tautos išsivaduos⁶⁹. Taigi, skelbiant ryšių tarp bendro likimo tautų plėtojimą, patvirtinamas geranoriškumo principas ir bandoma užkirsti kelią galimoms kaimynų ekspansinėms užmačioms.

Naujų impulsų skatinant Rytų Europos tautų glaudesnę bendradarbiavimą teikė 1975-aisiais prasidėjęs Helsinkio procesas. Jame, gilinantį į trisdešimt trijų senojo žemyno valstybių bei JAV ir Kanados pasirašyto Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (toliau – ESBK) baigiamojo akto principus, aktyviau tarptautiniu mastu buvo keliami tautų laisvės, jų laisvo apsisprendimo, pažeidžiamų žmogaus teisių ir laisvių klausimai. Prasidedant Helsinkio proceso peržvalgos Madrido susitikimui, tarptautinių žmogaus teisių organizacijų „Amnesty International“ ir „Freedom House“ 1980 m. lapkričio 12 d. sušaukta spaudos konferencija sulaukė didelio Vakarų žiniasklaidos dėme-

sio. Paminėtina, kad joje drauge su baltiečiais dalyvavo rusų, ukrainiečių, armėnų, Krymo totorių disidentai. Lietuvių vardu kalbėję Tomas Venclova ir Vladas Šakalys iškėlė svarbiausius Baltijos tautų reikalavimus: panaikinti Molotovo–Ribbentropo pakto padarinius ir dekolonizuoti sovietų imperiją⁷⁰. Šitie reikalavimai buvo aktualūs visoms Rytų Europos tautoms, o tai jas dar stipriau telkė bendram siekiui – atkovoti laisvę.

Kitame ESBK susitikime, vykusiame Vienoje, paliudyta lietuvių ir ukrainiečių, siekiančių laisvės savo tautoms, interesų vienovė. Pažymint Lietuvos ir Ukrainos Helsinkio grupių įkūrimo dešimtmetį, 1986 m. lapkričio 10 d. Austrijos sostinėje surengta spaudos konferencija. Jos iniciatoriais tapo šių dviejų tautų išeivius jungiančios organizacijos – PLB ir Pasaulio ukrainiečių kongresas, o dalyviais – T. Venclova, Maskvos Helsinkio grupės steigėjas rusų disidentas Jurijus Orlovas, ukrainiečių disidentas Leonidas Pliušas ir kartu su Nijole Sadūnaite kalėjusi Nadia Svitlychna. Konferencija susidomėjo ne tik gausus žiniasklaidos atstovų būrys, savo apsilankymu renginį pagerbė ir JAV delegacijos ESBK atstovas Stanny Hoyers. Lietuvių vardu pasisakęs T. Venclova pasidžiaugė, kad Vakarus jau pasiekė išvaduoti iš sovietų įkalinimo žymūs kovotojai dėl žmogaus teisių – Anatolis Ščaranskis, Aleksandras Ginzburgas, Jurijus Orlovas. Kartu jis išreiškė viltį, kad pavyks išlaisvinti ir Lietuvos Helsinkio grupės steigėją Viktorą Petkų⁷¹. Konferencija buvo pastebėta Vakarų žiniasklaidos ir aprašyta „Frankfurter Allgemeine Zeitung“, „Die Presse“, „Katholische Presse“ bei kituose žinomuose spaudos leidiniuose. Joje apsilankęs minėtas JAV kongresmenas S. Hoyers padėkos rašte pabrėžė, kad „tikrai buvo malonumas būti jūsų Vienos programos dalimi“, ir kvietė bendradarbiauti tolesnėje „kovoje už laisvę tiems lietuviams, kurie dar yra sovietų valdžios prispausti“⁷². Išeivijoje

ukrainiečiai, savo ruožtu, nepamiršo artimos, bendro likimo lietuvių tautos ir, akcentuodami ESBK baigiamojo akto priimtų nuostatų laikymosi svarbą, pasidžiaugė Lietuvos Helsinkio grupės sukūrimo dešimtmečio sukaktimi⁷³. Kaip žinia, ši Lietuvoje susikūrusi visuomeninė organizacija, kurios tikslas buvo stebėti, kaip sovietų valdomame krašte laikomasi Helsinkyje pasirašyto Baigiamojo akto skelbiamų principų, turėjo savo analogą ir Ukrainoje.

Išeivijos ukrainiečiai, susirūpinę komunistinio režimo spauda tėvynėje, irgi skelbė Vakarų pasauliui apie sovietų įkalintus laisvės kovotojus disidentus. Sulaukus žinios apie poeto, Helsinkio grupės nario, kovotojo už žmogaus teises Vasylio Studo mirtį sovietų lageryje, ukrainiečių išeivių politinės organizacijos pasiekė, kad Europos Parlamentas 1985 m. rugsėjo 12 d. priimtų rezoliuciją dėl politinio kalinio Jurijaus Radzio išlaisvinimo. Paskatinti tarptautinio dėmesio Vakaruose, ukrainiečiai 1986 m. sausio 12-ąją paskelbė Solidarumo su ukrainiečių politiniais kalniniais diena ir ta proga paskleidė žinią dar apie tris savo tautiečius Jurijų Šuchevičių, Josipą Terelią, Jurijų Bodzį, sovietų įkalintus už žmogaus ir tikinčiųjų teisių pažeidimų viešinimus⁷⁴. Buvo pasiryžta, kad kasmet tokia Solidarumo diena bus rengiama tol, kol Sovietų Sąjungoje neliks politinių kalinių.

Taigi, tokie renginiai, jungė ne tik Ukrainos ir Baltijos kraštų, bet ir kitas Rytų Europos bendro likimo tautas, patekusias į komunistų režimo priklausomybę, jau sulaukdavę tarptautinio atgarsio ir bylodavę apie visų jų kilnų laisvės troškimą.

Devintajame dešimtmetyje pastebimos politikų, pasisakančių už visos Rytų Europos tautų laisvinimą, vienijimosi apraiškos. Įsisiūbavus Helsinkio procesui, tokia iniciatyva rado atgarsį JAV Kongrese. Ją parėmė net šimtas Kongreso narių, susibūrę į ko-

mitetą, pavadintą „*The Ad Hoc Committee*“, ginti Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Ukrainos interesų. Taip tapo pripažintas ukrainiečių, kurie veikdami išeivijoje pabrėždavę savo antagonizmą su rusais, padėties išskirtinumas. Tokią Amerikos valdžios iniciatyvą sveikino ALT ir nusiuntė naujam komitetui padėką. Sulauktame atsakyme vienas komiteto narių, kongresmenas Thomas Corcoranas, patikino, kad JAV solidarizuojasi su sovietų valdomomis Rytų Europos tautomis ir jų laisvės siekiais. Kartu buvo prisiminta Jaltos sutarties, lėmusios Rytų Europos padėtį, sukaktis ir pabrėžta, kad ji sudaryta „be pačių gyventojų sutikimo daugelį sričių paliko sovietinėje kontrolėje“. Buvo reiškiamas viltis, kad Kongrese bus inicijuojama rezoliucija ir šiuo klausimu⁷⁵.

Jau pačiame Rytų Europos atgimimo priešaušryje, 1987-ųjų gegužę, Vakarų pasaulis išgirdo apie dvylikos tautų, esančių sovietų priklausomybėje, atstovų pasirašytą (tarp signatarų buvo ir lietuvių, ir ukrainiečių) deklaraciją „*Pro Cooperation*“. Šis dokumentas išreiškė rytinės Senojo žemyno dalies, atsidūrusios už geležinės uždangos, tautų lūkesčius ir pasisakė „už nepriklausomybę, demokratiją ir draugystę tikroje taikoje, atsisakant bet kokios neapykantos ir konfrontacijos“, taip pat patikino, kad nesiekiamą „kovoti su jokia valstybe ar tauta, tik su totalitarizmu, spauda ir žmogaus pažeminimu“. Toliau deklaracijoje pripažinta, kad Rytų Europai valdyti geriausiu pavyzdžiu galėtų tapti Vakarų demokratija, o sovietų sistema atmestina „dėl jos totalitarizmo, spaudos ir žmonių pažeminimo“. Taip pat skelbiama, kad ši Europos dalis tvirtai pasisako „už žmogaus teises, socialinį teisingumą ir tarptautiškumą kelyje į nepriklausomybę, į draugišką, taikią, laisvą ir demokratišką Europos šalių bendruomenę“⁷⁶.

IŠVADOS

Lietuvių politinė išeivija, keldama Lietuvos laisvės bylą, suvokė, kad, išlaikant šios problemos aktualumą tarptautinėje plotmėje, svarbu ne tik toliau stiprinti ryšius su artimo likimo baltiečiais, bet ir megzti kontaktus su kitų Rytų Europos tautų, esančių sovietų priklausomybėje, išeiviais, ir bendraujant su jais siekti sutartinių veiksnių bendroje laisvinimo veikloje. Viena tokio bendradarbiavimo kryptį tapo lietuvių išeivijos ryšių plėtojimas su ukrainiečiais.

Lietuvos diplomatinė tarnyba (LDT) vadovavosi nuostata, pagal kurią įmanomi glaudūs ryšiai, jungiantys tik Baltijos valstybes, išskiriant Baltarusiją ir Ukrainą, prieš Antrąjį pasaulinį karą buvusias SSRS sudėtyje, ir tuo aiškiai tvirtintinas Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybingumo tarptautinis pripažinimas. Tačiau atsižvelgiant į kylantį Jungtinių Europos valstybių sąjūdį, kurio užuomazgos siekė laikotarpį prieš Antrąjį pasaulinį karą ir kuris propagavo idėją vienyti Rytų bei Vakarų Europos kraštus, įskaitant ir Ukrainą, beįsiviraujančios nuostatos keitėsi.

Ukrainiečių pusė, palaikydama vienijimosi idėją, pradžia siūlė šį modelį taikyti Rytų Europai, kuri, siekdama išsilaisvinimo, imtųsi vienybės ir burtųsi pradedant nuo mažesnio branduolio. Pirminiame susivienijime buvo matomas regiono (Juodosios ir Baltijos jūrų) pagrindu sudarytas blokas, kuriame, be Ukrainos, dar turėtų būti Baltarusija (Gudija) Lietuva, Latvija, ir Estija, o bloko sąjungininkė – Lenkija.

Todėl išlaikant Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos šalių įjungimo į SSRS nepripažinimą, tapo reikšminga palaikyti ir kitų sovietinėje priklausomybėje esančių tautų, įskaitant ir ukrainiečių, išsilaisvinimą. Pagrindiniai lietuvių išeivijos veiksniai – Vyriausiasis Lietuvos išsilaisvinimo komitetas (VLIK),

Amerikos lietuvių taryba (ALT), Lietuvos laisvės komitetas (LLK), o vėliau (nuo septintojo dešimtmečio) ir Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB), drauge su JAV lietuvių bendruomene – įsitraukė į politinių ryšių paiešką su istorinių sąsajų neneigiančiais, palaikančiais išsilaisvinimo idėją ukrainiečiais. Jie savo Tėvynės – Ukrainos lūkesčius Vakaruose reiškė per organizacijas: Ukrainos tautinę tarybą (UNR), Pasaulio ukrainiečių kongresą, Amerikos ukrainiečių kongresą. Tiek lietuvių, tiek ukrainiečių išeivijoje pozicijas artino Vilniaus ir Lvovo priklausomybės problemos kėlimas. Taigi galima teigti, kad nuo pat penktojo dešimtmečio pabaigos lietuvių politiniai veiksniai, užmegzdami ryšius su minėtų ukrainiečių lyderiais Vakaruose, pasisakė už tarpusavio bendradarbiavimo skatinimą Rytų Europos kontekste. Paties proceso eiga numatyta tol, kol bus pasiekta visiška Lietuvos ir Ukrainos nepriklausomybė, o atgavus tautoms laisvę, patikinta, kad bendradarbiavimas nesustos ir jų istorinė, tapusi tradicine, draugystė tęsis: toliau bus plėtojamos kultūrinės, politinės sąsajos ir išugdyta dvasia puoselėjami abiejų valstybių santykiai. Labai svarbu, kad tiek Lietuvos, tiek Ukrainos išsilaisvinimo iš komunizmo gniaužtų siekiai buvo keliami abiejų tautų išeivijai Vakaruose vykdant viešas antisovietines akcijas.

1975 m. prasidėjęs Helsinkio procesas suteikė naujų impulsų Rytų Europos tautų, įskaitant lietuvių ir ukrainiečių, laisvinimui. Abiejų tautų ryšių stiprinimu rūpinosi ir įsiliejusios naujos pajėgos, jų bendradarbiavimą sutvirtino į Vakarus atvykę disidentai, pabrėždavę vieningos kovos prieš komunistinį režimą svarbą. Kartu pasauliui buvo reiškiami Rytų Europos tautų lūkesčiai, kad šiai Senojo žemyno daliai valdyti geriausiu pavyzdžiu galėtų tapti Vakarų demokratija.

Nuorodos

- ¹ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštė* - je, Vilnius, 1994, 354 p.
- ² K. Šidlauskas, *Svarstybos visuomeniniais ir teisiniais klausimais*, St. Petersburg, Fl., 1987; J. K. Valiūnas, *Tau, Lietuva. Atsiminimai*, Vilnius, 1996; K. Bobelis, J. Aničas, *VLIKas, Lietuvos laisvinimo darbų chronologija*, Vilnius, 2011.
- ³ Algirdas Jonas Kasiulaitis, *Naujos eros belaukiant* [be datos, ≈ 1954], LII B, f. 54, b. 757, l. 279.
- ⁴ Ibid.
- ⁵ Ibid.
- ⁶ Ibid.
- ⁷ „Ukrainiečių kova už laisvę“, *Eltos informacijos*, 1954, Nr. 7, LNB RKRS, LD 84, p. 3.
- ⁸ „Ukrainiečių kova už laisvę“, *Eltos informacijos*, 1954, Nr. 7, LNB RKRS, LD 84, p. 3.
- ⁹ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštė* - je. Vilnius, 1994, p. 288.
- ¹⁰ „Ukrainiečių kova už laisvę“, *Eltos informacijos*, 1954, Nr. 7, LNB RKRS, LD 84, p. 1–3.
- ¹¹ Dr. S. Vitvyckio 1952 m. liepos 29 d. laiškas V. Sidzikauskui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 195, l. 20.
- ¹² Algirdas Jonas Kasiulaitis, *Naujos eros belaukiant* [be datos, ≈ 1954], LII B, f. 54, b. 757, l. 281.
- ¹³ D. C., „Lietuvos–Lenkijos santykiai“, *I Laisvę*, 1954, Nr. 3, p. 50.
- ¹⁴ Algirdas Jonas Kasiulaitis, *Naujos eros belaukiant* [be datos, ≈ 1954], LII B, f. 54, b. 757, l. 282.
- ¹⁵ Ibid.
- ¹⁶ Ibid, L. 283.
- ¹⁷ Ibid.
- ¹⁸ Informacija apie lietuvių politinę konferenciją 1946 m. kovo 4–5 d. Hanau, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 38–40.
- ¹⁹ VLIK'o 1946 m. sausio 22 d. raštas L. Šimučiu, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 10.
- ²⁰ B. K. Balučio 1946 m. sausio 27 d. laiškas P. Padalskiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 17.
- ²¹ *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išėivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, red. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 323.
- ²² Ibid.
- ²³ R. N. Coudenhove-Kalergi, *Jungtinės Europos valstybės*, Kaunas, 1939, p. 93.
- ²⁴ LDT Pro memoria, Londonas, 1948 m. rugsėjo 9 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 2, l. 129.
- ²⁵ P. Žadeikio 1949 m. gegužės 7 d. laiškas V. Sidzikauskui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 59, l. 106–107.
- ²⁶ Lietuvių, latvių, estų konferencijos protokolas, 1948 m. sausis, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 726, l. 20.
- ²⁷ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštė* - je, Vilnius, 1994, p. 285.
- ²⁸ LAIC žinių santraukos 1948 m. kovo 6 d., Nr. 7/48, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 1049, l. 236.
- ²⁹ Basic declaration (Voted Nov. 5, 1949), L. Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*, Chicago, 1971, p. 481.
- ³⁰ VLIK'o ir Lietuvos pasiuntinių išėivijoje [Bern] konferencijos rezoliucijos, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 59, l. 79.
- ³¹ LDT 1949 m. lapkričio 15 d. *Pro memoria*, Londonas, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 3, l. 40.
- ³² LDT 1949 m. gruodžio 1 d. *Pro memoria*, Londonas, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 3, l. 45.
- ³³ VLIK'o 1948 m. gruodžio 9 d. *Pro memoria*, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 310, l. 94.
- ³⁴ VLIK'o 1949 m. liepos 29 d. *Pro memoria*, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 50, l. 63.
- ³⁵ VLIK'o 1949 m. lapkričio 24 d. *Pro memoria*, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 50, l. 68.
- ³⁶ Dr. S. Vitvyckio 1952 m. liepos 29 d. laiškas V. Sidzikauskui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 195, l. 20.
- ³⁷ UNR memorandumas „Juodosios jūros-Baltijos blokas“, Muenchen, 1955, gegužė, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 317, l. 5.
- ³⁸ Ibid., l. 6–11.
- ³⁹ „Ukrainiečių kova už laisvę“, *Eltos informacijos*, 1954, Nr. 7, LNB RKRS, LD 84, p. 4.
- ⁴⁰ Ibid.
- ⁴¹ Ibid.
- ⁴² Ministro P. Žadeikio 1954 m. gegužės 16–19 d. pastabos, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 321, l. 73.
- ⁴³ Prelato M. Krupavičiaus 1954 m. gegužės 18 d. pastabos, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 50, l. 249.
- ⁴⁴ V. Sidzikausko 1954 m. gegužės 19 d. pastabos, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 50, l. 286.
- ⁴⁵ LDT 1956 m. sausio 5 d. *Pro memoria*, Niu-jorkas, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 36, l. 2.
- ⁴⁶ LDT 1956 m. sausio 5 d. *Pro memoria*, Niu-jorkas, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 143.
- ⁴⁷ Sakalas, „Lietuva tautų bendruomenėje“, *Draugas*, 1960, rugsėjo 8, p. 3.
- ⁴⁸ Ibid.
- ⁴⁹ A. Geručio 1969 m. liepos 19 d. laiškas V. Balickui, Bern, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 49, l. 38.
- ⁵⁰ V. Balicko 1970 m. sausio 12 d. laiškas A. Geručiu, London, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 50, l. 4–5.
- ⁵¹ „Lietuvių genocido paroda“, *Naujienuos*, 1970, balandžio 10.

⁵² Lietuvos SSR URM 1970 m. birželio 25 d. raštas LKP CK, LYA, LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 16, l. 244.

⁵³ Message of the President of the USA. L. Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba*, Chicago, 1971, p. 178.

⁵⁴ Lietuvos SSR URM 1970 m. birželio 26 d. raštas LKP CK, LYA, LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 16, l. 245.

⁵⁵ Juoz. Pr.[Prunskis J.], „Mūsų kovos draugai ukrainiečiai“, *Draugas*, 1986, vasario 5, p. 3.

⁵⁶ J. V. Danys, „Baltiečių ir ukrainiečių iškilmė. Tragiškų įvykių minėjimas Kanados sostinėje Otavoje“, *Tėviškės žiburiai*, 1986, liepos 22, p. 3.

⁵⁷ S. Lozoraičio 1972 m. sausio 12 d. raštas LDT nariams (S. Lozoraičio laiško M. Livyckiu projektas), LCVA, f. 648, ap. 2, b. 52, l. 2.

⁵⁸ *Ibid*, L.1.

⁵⁹ „Darbingas VLIKo seimas saulėtoje Floridoje“, *Keleivis*, 1977, gruodžio 13 (iškarpa), LCVA, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 250.

⁶⁰ Lietuvių ir ukrainiečių draugiškumo deklaracija, 1977 m. lapkričio 12 d., LCVA, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 240.

⁶¹ „Draugiškumo deklaracija“, *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 46, p. 181–182; „Draugiškumo deklaracija“, *Darbininkas*, 1977, lapkričio 18.

⁶² „Santykiai su ukrainiečiais“, *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 50, p. 201–202.

⁶³ „Ukrainiečių kova už laisvę“, *Eltos informacijos*, 1954, Nr. 7, LNB RKRS, LD 84, p. 6.

⁶⁴ „VI PLB seimo nutarimai ir pasisakymai. Kreipimasis į latvius bei estus“, *Pasaulio lietuvis*, 1983, Nr. 8–9, p. 43.

⁶⁵ „Kreipimasis į ukrainiečius“, *Pasaulio lietuvis*, 1983, Nr. 8–9, p. 43.

⁶⁶ „Pasisakymai dėl veiklos gairių“, *Pasaulio lietuvis*, 1983, Nr. 8–9, p. 45.

⁶⁷ A. Gureckas, „Lietuvių bendruomenės santykiai su lenkais sovietinės okupacijos metais“, *Oikos*, 2009, Nr. 2, p. 69.

⁶⁸ PLB VII seimo nutarimai, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 714, l. 176–177.

⁶⁹ „PLB VII-tojo seimo sveikinimai, nutarimai, padėkos“, *Pasaulio lietuvis*, 1988, Nr. 11, p. 28.

⁷⁰ „Pabaltiečių veikla Madrido konferenciją atidarant“, *Eltos informacijos*, 1980, lapkričio 24, p. 2.

⁷¹ J. Banionis, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990*, Vilnius, 2002, p. 191.

⁷² „Lietuviai Vienos konferencijoje ir jos atgarsi“, *Pasaulio lietuvis*, 1987, Nr. 4, p. 4.

⁷³ Appeal on the Occasion of 10th Anniversary of the Lithuanian Helsinki Group. Ukrainian Helsinki Group, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 1265, l. 311–313.

⁷⁴ Juoz. Pr.[Prunskis J.], „Mūsų kovos draugai ukrainiečiai“, *Draugas*, 1986, vasario 5, p. 3.

⁷⁵ Siekia panaikinti Jaltos susitarimą, *ALT informacijos*, 1984, vasario 22, p. 2.

⁷⁶ „Baltijos kraštai – Europos reikalas“, *Tėviškės žiburiai*, 1987, birželio 16.

Gauta 2021 04 15
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Dr. Juozas Banionis

LITHUANIANS AND UKRAINIANS LIVING IN EXILE: TRACES OF POLITICAL RELATIONS IN THE WEST

Summary

In raising the issue of Lithuania's freedom the political diaspora of Lithuanians understood that seeking to maintain the relevance of this problem on the international plane it is important not only to further strengthen relations with other Balts of a similar fate but also to establish contacts with the emigrants of other Eastern European nations which live in dependence of the Soviet Union and by communicating with them to seek for concerted actions in the joint liberation activity. Developing relations between the Lithuanian diaspora and the Ukrainian one became one of the directions of such cooperation.

The Diplomatic Service of the Republic of Lithuania followed the principle according to which close relations linking only the Baltic States were possible, excluding Belarus and Ukraine which were in the composition of the Soviet Union before World War II; this fact definitely confirmed the international recognition of the statehood of Lithuania, Latvia and Estonia. However, taking into consideration the emerging movement of the United States of Europe whose germs dated back to the period before World War II, and which promoted the idea of uniting the states of Eastern and Western Europe, including also Ukraine, the principles which were becoming predominant changed.

Supporting the idea of unification, the Ukrainian side, at the beginning offered to apply this model in Eastern Europe, which, seeking to achieve liberation should strive for unity, come together and play an active part beginning with a smaller nucleus. The block formed on the basis of the region (the Black Sea and the Baltic Sea) was seen in which, apart from Ukraine, there should be Belarus (often referred to as Belorussia), Lithuania, Latvia and Estonia, and Poland – as an ally of the block.

Therefore, approving of nonrecognition of Lithuania's and other Baltic countries' joining the USSR, it became important to support liberation of other nations under Soviet domination, including that of Ukrainians. Main factors of the Lithuanian diaspora – the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania or VLIK, the Lithuanian Freedom Committee (LLK), and later (from the 1960s) the Lithuanian

World Community, in cooperation with the Lithuanian American Community – became engaged in a search for political relations with the Ukrainians who did not deny historical links and supported the idea of liberation. They expressed the expectations of their Motherland – Ukraine – in the West through the following organisations: the Ukrainian National Council (UNR), the Ukrainians World Congress, the Ukrainian American Congress. Raising the issue of independence of Vilnius and Lvov brought the positions of both the Lithuanian and Ukrainian diasporas closer together. Hence, it can be stated that since the end of the 1940s, Lithuanian political factors, in establishing contacts with the above-mentioned Ukrainian leaders in the West, spoke for promoting cooperation between themselves in the context of Eastern Europe. The course of the process itself was planned until full independence of Lithuania and Ukraine had been achieved, and after freedom for the nations had been regained, it was assured that cooperation would not be withheld and their historical friendship, which had become a tradition, would continue: cultural, political links would further be developed and strengthened and relations between both states would be fostered in the spirit of partnership that had been formed. It is very important that both Lithuania's and Ukraine's aspirations towards emancipation from the iron grip of Communism were professed while the diasporas of both nations conducted public anti-Soviet campaigns in the West.

The Helsinki process that started in 1975 provided the movement of liberation of Eastern European nations, including Lithuanians and Ukrainians, with the new impetus. New forces that joined the movement did their utmost to strengthen relations between both nations and the dissidents who arrived in the West expanded their cooperation underlying the importance of a unified fight against the communist regime. At the same time the expectations and conviction of the Eastern European nations that Western democracy could be the best example of governance to that part of the old Continent were expressed.

Partizanų baudžiamoji praktika Kauno apskrityje (1944–1952)

II dalis

1946 m.

1946 m. sausio 17 d. Kauno apskrities vykdomasis komitetas Lietuvos SSR liaudies komisarų tarybai pateikė tokias žinias apie Kauno apskritį: plotas – 2900 kv. m, valsčių – 16, apylinkių – 166, gyventojų – 107 975; iš jų 81 proc. lietuvių, 10 proc. rusų, 3 proc. lenkų, 6 proc. kitų tautybių; miškų – 8345 ha, valstiečių ūkių – 23 121, iš jų stambių, didesnių kaip 20 ha, – 1621, sovietinių ūkių – 4, bendras sovietinių ūkių plotas – 4259 ha; 3 mašinų-traktorių stotys (toliau – MTS), 98 pramonės įmonės, 109 savarankiškai dirbantys amatininkai; 156 pradžios mokyklos, 17 progimnazijų, 3 gimnazijos, 2 suaugusiųjų gimnazijos¹.

1946 m. sausį Lietuvoje buvo numatyti rinkimai į SSRS Aukščiausiąją Tarybą, tad pagrindinis šio laikotarpio partizanų kovos tikslas – sužlugdyti vyksiančius rinkimus arba bent jiems sutrukdyti. Tai suprato ir sovietinio saugumo vadovybė, todėl dar 1945 m. gruodžio pabaigoje į Kauno apskritį, užkardinant partizanų ketinimus, papildomai buvo pasiūsta 25 saugumo operatyviniai darbuotojai ir 140 Kuibyševu VRM karininkų mokyklos kursantų². Atsargumo priemonių ėmėsi ir Kauno apskrities partinė vadovybė. Apskrities bei valsčių partorgams ir VRM organams buvo nurodyta organizuoti rinkiminės kampanijos narių ir agitatorių apsaugą, imtis visų priemonių, kad būtų

apginkluotas aktyvas ir iš patikrintų žmonių sudarytos savisaugos grupės³.

1946 m. vasario 9-osios naktį Jonavos valsčiuje, Mikainių kaime, partizanai atėjo pas Petrą Trimailą, kurio brolis buvo rinkimų komisijos narys, išvedė jį iš namų ir pakorė. Tą pačią naktį partizanai nuėjo į Girininkų kaimą pas Praną Žurauską, kurio sūnus dirbo Kauno m. NKGB skyriuje, išvedė jį iš namų ir sušaudė. Tame pačiame kaime partizanai sušaudė vargingus valstiečius – Ivaną Leškiliną ir Marfą Filimonovą. Po to, nuėję į Talkūnų k.(?), jie sušaudė geležinkelio darbininką Aleksandrą Anufrijevą⁴. Vasario 13-ąją partizanai sumušė A. Gervienę už tai, kad jos sūnus buvo rinkimų komisijos narys⁵.

Pasitaikė atvejų, kai patys sribai išprovokavo partizanus, kad šie juos užpultų. Taip vasario 17-ąją atsitiko Seredžiaus valsčiuje. Sribų būrys buvo pasiūstas į Žemaitaičių kaimą surinkti vežimų, bet jų nerado, todėl dauguma jų grįžo atgal į Seredžius, o būrio vadas P. Kučinskas su sribu Buračiovu ir apylinkės pirmininku B. Lekečinsku pradėjo eiti per namus ir ten gerti *samagoną*. Prisigėrę lauke pradėjo šaudyti. Šūvius išgirdę partizanai prie vieno namo surengė pasalą: kai prie to namo prisiartinio sribai, partizanai atidengė ugnį ir nukovė P. Kučinską su B. Lekečinsku, o sužeistam Buračovui pavyko pabėgti⁶.

Po rinkimų partizanai savo dėmesį vėl nukreipė į kolaborantus. Vasario 22-ąją į apylinkės pirmininko namus Drąseikų kaime atėjo dešimt partizanų, vilkinčių rusiškas milines ir NKVD vidaus kariuomenės uniformą. Jiems vadovavo žmogus, apsirengęs leitenanto uniformą su Raudonosios žvaigždės ordinu ir medaliais. Partizanai iš automato nušovė apylinkės pirmininką Ivaną Odincovą ir kartu namuose buvusį Lapių valsčiaus kooperatyvo pirmininką Josifą Krivošenko. Po to jie nuėjo pas apylinkės tarybos pirmininko pusbrolių Andrejų Odincovą, išvedė jį į gatvę ir sušaudė. Paėmė jo arklį, įkinkė jį į vežimą, į kurį sudėjo dalį daiktų, maisto produktų, ir išvažiavo⁷.

Partizanai bausdavo ir labai įžūliai besielgiančius raudonarmiečius. Kareiviai F. Samsonovas ir M. Melibajevs Rumšiškėse saugojo vokiečių karo belaisvius, stačiusius autostradą. Kovo 10-ąją, 19 val., jie prisigėrę pasišalino iš savo dislokacijos vietos ir nuėjo į Užtakų kaimą, su savimi turėjo šautuvus. Atėję į kaimą pradėjo betikslį šaudymą, o po to ėmė veržtis į kaimo gyventojų Suchadolskio namus. Tuo metu pas jį buvo Žalio velnio būrio partizanai Romualdas Randis-Meška, Kazys Drumstas, Juozas Sidras, Žilvitis ir Viliūnas. Jie pamatę, kad lauke stovi tik du girti kareiviai, liepė juos įleisti. Šiems įėjus į vidų, partizanai juos sušaudė ir pasiėmę kareivių ginklus išėjo⁸.

Deja, pasitaikydavo skaudžių atvejų, kai žūdavo niekuo nekalti vaikai. Balandžio 4-ąją po kaimus ieškoti maisto iš Rumšiškių išėjo broliai Tolkačovai – 13, 12 ir 6 metų vaikai. Elgetaudami jie ėjo per kaimą. Užėjo išmaldos pas ūkininką Miką Pūrą, pas kurį tuo metu buvo partizanų. Jie vaikus sulaukė ir tardė. Ištardę juos, partizanai balandžio 5-osios naktį du vyresnius surišo viela ir sušaudė, o kūnus įmetė į Strėvos upę. Jauniausiąjį Viktorą gyvą įmetė į upę, bet jis išsigelbėjo⁹. Tai galėjo atsitikti dėl to, kad, matyt, partizanai

manė, jog vaikai sovietinio saugumo buvo pasiūsti šnipinėti.

Kovo 13-ąją dienos metu partizanai užpuolė Pakuonio valsčiaus centrą – Pakuonio miestelį. Dviem vežimais į miestelį įvažiavo dešimt partizanų. Privažiavę prie milicijos skyriaus, jie nušovė kelyje pasirodžiusį vietos įgaliotinį Matulevičių, sužeidė milicininką Sugintą ir su savimi išsivežė valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininką Petrą Berūkštį, kurį paskui sušaudė¹⁰.

Iš viso per pirmą 1946 m. ketvirtį partizanai nukovė ir nubaudė mirties bausme 48 žmones, Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) duomenimis, – 41 (sausį – 16 (12), vasarį – 15 (11), kovą – 17 (18)). Palyginti su 1945 m. pirmu ketvirčiu, kai buvo nukauta 30 žmonių, 1946 m. pirmame ketvirtyje partizanų aktyvumas Kauno apskrityje išaugo. Tarp nužudytųjų buvo 14 sribų, 4 kariškiai, 19 sovietinių-partinių darbuotojų, 5 nepilnamečiai, 1 milicininkas, 17 valstiečių, 2 darbininkai, 3 nenurodyti. Šį kartą, palyginti su 1945 m. pirmu ketvirčiu, daugiau buvo nubausta mirtimi ir nukauta valstiečių, dauguma jų buvo sovietinės valdžios aktyvistai. Dalis nubaustųjų buvo sovietų valdžios pareigūnų giminės (tėvai, pusbroliai), kiti įtarti bendradarbiaujant su sovietiniu saugumu, skundžiant partizanų rėmėjus. Tuo buvo kaltinami ir mirtimi nubausti keturi nepilnamečiai, vienas žuvo per susišaudymą, kai partizanai puolė namą, kuriame gyveno sovietinės valdžios pareigūnas, žuvusio nepilnamečio tėvas. Per šį ketvirtį nebuvo didelių partizanų išpuolių prieš valsčiaus centrus, išskyrus vieną Pakuonio valsčiaus centro užpuolimą, bet ir jį įvykdė maža partizanų grupė, iki 10 žmonių. Pirmą ketvirtį partizanai veikė mažomis 4–10 žmonių grupėmis, nebuvo tokių akcijų, kuriose dalyvautų daugiau nei 20 partizanų. Tai, matyt, susiję su tuo, kad po masinių sovietinių represinių organų reidų Kauno apskrityje buvo labai sumažėjęs

partizanų skaičius, nemaža jų dalis, patikėję sovietų valdžios pažadais, legalizavosi. Tačiau tai davė atvirkštinį rezultatą – partizanai pradėjo aktyviau veikti mažomis grupėmis ir jas buvo sunkiau sunaikinti.

Gegužės mėnesį partizanų aktyvumas krito, per mėnesį buvo įvykdytos keturios akcijos, per kurias žuvo šeši žmonės. Dar vienas žmogus žuvo tikrinant partizanų rėmėjų namus, daržinėje šieno kupetoje buvusiam partizanui atidengus ugnį į kareivį, tikrinantį šieno kupetą. Gegužės mėnesį vėl pasireiškė paslaptingas partizanų būrys, persirengęs VRM kariuomenės uniformomis ir rusiškai kalbantis be akcento. Sovietinis saugumas šį būrį vadino „Vaclovu“, jo duomenimis, būrį sudarė lenkai, gyvenantys Lapių, Vandžio-galos valsčiuose, ten jis ir veikė. Gegužės 11-ąją tas būrys atėjo į Ramoškių-Būdos viensėdį pas eigulį I. Bakanovą. Namuose jo nerado. Kariškius priėmė Bakanovo žmona. Būrio vadas su leitenanto antpečiais ir keliais sovietiniais apdovanojimais ant krūtinės paprašė jiems suruošti pietus ir duoti išgerti, sakė, kad į kaimą atvyko ieškoti banditų. Per pietus žmonos išklausinėjo apie jos vyrą. Žmona nieko neįtardama papasakojo, kad anksčiau jos vyras dirbo kaimo tarybos pirmininko pavaduotoju, o dabar paskirtas eiguliu. Pavalgę jie padėkojo šeimininkei už pietus ir išėjo į lauką. Tuo metu kaip tik I. Bakanovas iš miškoėjo namo. Partizanai jį sustabdė ir paklausė, ar jis myli sovietų valdžią. I. Bakanovas pasakė, kad myli. Tada jie įsitempė jį į namą ir koridoriuje pradėjo mušti botagu sakydami, kad pas jį atėjo miškiniai. Pargriovę ant grindų iš automato jį nušovė. Bet šį kartą greitai atvykęs kariuomenės dalinys ėmė šukuoti apylinkes ir aptiko partizanų stovyklavietę. Įvyko susišaudymas, trukęs dvi valandas. Per susišaudymą buvo nušauti keturi partizanai, tarp jų ir būrio vadas, kitiems pavyko atsitraukti ir pasislėpti. Rasti VRM geležinkelių kariuomenės

raudonarmiečio Šamratovo dokumentai, Raudonosios žvaigždės ordinas, VKP(B) kandidato kortelė, komjaunimo bilietas. Iš sovietų pusės susišaudymo metu sužeistas jaunesnysis seržantas Zolotuchinas¹¹.

Kauno apskrities VRM 1946 m. birželio 1-osios duomenimis, šioje apskrityje veikė 9 partizanų būriai, kuriuose buvo 118 partizanų¹². Tais pačiais duomenimis, birželio mėnesį partizanai įvykdė 14 akcijų, per kurias žuvo 11 žmonių (tyrimai rodo, kad žuvo 18 žmonių). Iš kai kurių akcijų nėra duomenų, kodėl per jas žmonės buvo nužudyti. Birželio 7-ąją du partizanų būriai užpuolė Armoniškių kaimą, puolimo metu buvo nukauti du žmonės, jie nebuvo sovietinės valdžios atstovai, taip pat nėra duomenų, kad jie būtų sovietinės valdžios aktyvistai. Iš nušautųjų namų buvo paimta įvairių daiktų, maisto produktų ir išvežta Vaišvydavos miško link. Birželio 11-ąją partizanai įvykdė gąsdinimo akciją. Aukštosios Panemunės valsčiuje, Vingystės kaime, Kauno „Litekso“ gamyklos darbininkai ruošė malkas. Į kaimą atėję Vienuolio būrio partizanai patikrino darbininkų dokumentus ir po patikros su savimi pasiėmė dvi merginas sėdo į darbininkus atvežusią mašiną. Nuvažiavo Pakuonio link, netoli miestelio tas dvi merginas sušaudė. Paskui grįžo į kaimą, susodino visus darbininkus į mašiną ir liepė važiuoti atgal į Kauną, pagrasino, kad jeigu dar kartą čia pasirodys, visus juos sušaudys¹³. Kokiais kriterijais rėmėsi partizanai, nusprenddami pagąsdinimui sušaudyti tas dvi merginas, neaišku. Sėkmingiausia jų operacija buvo Seredžiaus milicijos viršininko kapitono S. Čučino, Seredžiaus valsčiaus VRM kovai su banditizmu skyriaus operatyvinio įgaliotinio jaunesniojo leitenanto V. Andriūno ir stribo Z. Lengvenio likvidacija. Birželio 18-ąją jie trise atvyko patikrinti anoniminio pranešimo, kad viename Burbiškio kaimo namų lankosi partizanai. Patikrinę namus ir nieko

neradę, jie išėjo į lauką ir paėję keliasdešimt metrų nuo namų buvo kryžmine partizanų ugnimi sušaudyti¹⁴. Už poros kilometrų nuo įvykio, kaimo mokykloje, vyko vietos gyventojų susirinkimas, kurį saugojo pagrindinis sribų būrys. Išgirdę šūvius, vietoj to, kad ateitų į pagalbą, jie visi pabėgo į Seredžių. Yra ir kita šio įvykio versija, kad visi trys buvo sužeisti, o paskui nukankinti¹⁵. Tačiau apie kankinimus rašoma praėjus pusmečiui po įvykio, o pirmuose pranešimuose apie tai visai neužsimenama. Be to, Seredžiaus VRM skyriaus viršininkas S. Čučinas, 1945 m. būdamas Kruonio apskrities NKVD skyriaus viršininkas, papuolė į A. Sniečkaus nemalonę. Per Kruonio valsčiaus gyventojų susitikimą su A. Sniečkumi S. Čučinas, pamatęs ant vienos gyventojos kaklo kryželį, visų akivaizdoje puolė jį nuiminėti. Dėl to kilo visuotinis pasipiktinimas, susirinkimas buvo sutrikdytas, o įsietęs A. Sniečkus įsakė S. Čučiną pažeminti pareigomis ir pervesti į kitą apskritį. Tad S. Čučinui ir buvo parinktas valsčius, kuriame labai aktyviai veikė partizanai.

Per antrą ketvirtį partizanai įvykdė 37 akcijas, per kurias, VRM duomenimis, žuvo 34 žmonės¹⁶, o iš viso per antrą ketvirtį nuo partizanų žuvo 44 žmonės. Skaičiai nesutampa dėl to, kad balandžio mėnesį Kauno apskrities Kruonio ir Rumšiškių valsčiai buvo perduoti naujai suformuotai Kaišiadorių apskričiai, o Pakuonio valsčius – Prienų apskričiai, todėl žuvusieji tuose valsčiuose nuo balandžio mėnesio į Kauno apskrities VRM statistiką nepapuldavo¹⁷.

Liepos mėnesį partizanų aktyvumas labai krito, buvo įvykdytos tik keturios akcijos, per kurias žuvo trys žmonės, partizanams surengus pasalą Babtų valsčiaus sovietinei administracijai, vykstančiai tikrinti, kaip vykdomas pieno pristatymo planas. Per pasalą žuvo paruošų įgaliotinis V. Ramanauskas, pieno centro darbuotojas Kradzinšteinas, valstietis

S. Vaidotas, o apylinkės tarybos pirmininkas A. Noreika ir pieno surinkimo punkto vedėjas S. Ališauskas buvo sužeisti. Dar liepos mėnesį partizanai su savimi išsivedė penkis žmones – keturis MTS darbininkus ir vieną, dirbusį prie miško kirtimo. Ar jie buvo nužudyti, ar paleisti, jokių duomenų nėra.

Rugpjūčio mėnesį partizanų akcijų šiek tiek padaugėjo, buvo įvykdytos šešios akcijos, per kurias, VRM duomenimis, žuvo keturi žmonės¹⁸, tačiau pridėjus tris valsčius, anksčiau priklausiusius Kauno apskričiai, iš viso rugpjūčio mėnesį buvo nužudyti šeši žmonės. P. Masilionio knygoje rašoma apie Genevičių šeimos – 68 metų motinos ir 25-mečio sūnaus – nužudymą¹⁹. Mirimo akte įrašyta „banditų nužudytas“, tačiau jokių duomenų nėra, kad juos nužudė partizanai. Yra ir daugiau CBAS mirties įrašų, kur parašyta „žuvo nuo banditų“, bet kad tie žmonės būtų žuvę nuo partizanų, tai patvirtinančių dokumentų nėra.

Rugsėjo mėnesį Žalčio rinktinė, kurios veikimo plotas apėmė ir dalį Kauno apskrities, įkūrė Organizacinį sektorių (toliau – OS). Jam buvo iškelti tokie uždaviniai: organizuoti paramą partizanams, sužeistų partizanų slaugymą, gydymą, slėpimą, ginklų, šaudmenų tiekimą, verbuoti naujus narius, organizuoti rezervinius dalinius, materialiai ir moraliai remti partizanų šeimas, žodžiu ir raštu informuoti visuomenę apie vidaus ir užsienio politinę padėtį¹⁹. Be to, OS turėjo vykdyti žvalgybos ir kontržvalgybos užduotis, registruoti sovietinius nusikaltimus, išvežtų žmonių skaičių. Rugsėjo mėnesį partizanų aktyvumas išaugo, buvo įvykdytos aštuonios akcijos, garsiausia – rugsėjo 30-ąją, kai Jakšto partizanų būrys (apie 35–40 žmonių) užpuolė Kačerginėje sribų būstinę ir ją sudegino: žuvo šeši sribai, dar vieną sribą išsivedė su savimi, deja, per susišaudymą atsitiktinai žuvo ir du civiliai²⁰. Rugsėjo mėnesį, VRM duomenimis, nuo partizanų

žuvo 23 žmonės, tyrimo metu nustatyta 21 žmogaus žūtis. P. Masiliono knygoje rašoma apie Kazokų kaime, Kaišiadorių rajone, rugsėjo 21-ąją nužudytą Nosinių šeimą²¹. Tuo metu Kaišiadorių rajono dar nebuvo, Kazokų kaimas priklausė Kruonio valsčiui Kaišiadorių apskrityje. Rugsėjo 22-ąją Kazokų kaime tikrai buvo išžudyta Naginių šeimą: 46 metų motina, du sūnūs 14 ir 18 metų, 15 metų duktė²². Dar viena – penkių asmenų Šliuzevičių šeima buvo nužudyta Babtų valsčiuje Kauno apskrityje, vienas iš jos narių buvo sribas²³. Ištisu šeimų žudymas Kauno apskrityje buvo išimtis, paprastai mirtimi baudavo tik prasikaltusius šeimos narius, kitų neliesdavo. Dažniau pasitaikydavo, kad už vaikų prasikaltimus (tarnybą represiniuose struktūrose) mirtimi baudavo tėvus, tai būdavo kaip priekaištas ir baismė jiems už tai, kad netinkamai išauklėjo savo vaikus.

Per trečią ketvirtį partizanai įvykdė 18 akcijų, per jas žuvo, Kauno apskrities VRM duomenimis, 30 žmonių²⁴ ir dar 8 žmonės buvusiuose Kauno valsčiuose. Rudenį partizanų akcijų sumažėjo: buvo įvykdytos 9 akcijos, per jas žuvo 9 žmonės. Nebuvo didelių išpuolių ir prieš valsčių centrus, mažiau buvo rengiama pasaly. Tačiau viskas pasikeitė gruodžio mėnesį, nors, atrodo, žiemą ir partizanams sunkiau pasislėpti, bet vien tik gruodžio mėnesį jie įvykdė 12 akcijų, per jas 26 žmonės žuvo Kauno apskrityje ir dar vienas žmogus viename iš buvusių Kauno apskrities valsčių. Gruodį žuvo daugiausia žmonių, palyginti su kitais 1946 m. mėnesiais. Taip pat šį mėnesį užfiksuotas itin retas atvejis, kai par-

tizanai išprievartavo moterį. Gruodžio 10-ąją Bagdono ir Seniūno partizanų būriai užpuolė Kulautuvą. Vienas būrys įsiveržė į Daučanskų namus, sumušė namo šeimininkus ir šūviais juos sužeidė, užmušti nenorėta, nes šauta į koją. Apieškodami namus, partizanai rado pasislėpusią jų 23 metų dukterį, sovietinio karininko žmoną. Ją išprievartavo, išvedė iš namų ir pakorė²⁵. Mirimo akto įrašė žūties data kažkodėl nurodyta 1947 m. sausio 16 d., įrašas padarytas sausio 17 d. Matyt, tik sausio 17-ąją CBAS buvo pranešta apie moters žūtį ir apie tai pranešė ne tėvai, o kaimynė. Galbūt CBAS darbuotojai, nenorėdami skirti baudos už vėlyvą pranešimą apie mirtį, suklastojo mirties datą.

Kaune per 1946 m. žuvo 15 žmonių, bet tai greičiausiai kriminaliniai atvejai. Du atskiri atvejai – greičiausiai nelaimingas atsitikimas, kai šeimininkė ir vaikas žuvo sproguis granatai. Vienas atvejis, minimas Valstybės saugumo ministerijos (toliau – VSM) operatyvinėse suvestinėse, kai iš Kauno priešlėktuvinės gynybos pagalbinio ūkio ginkluota banditų grupė išsivedė sargą Didžiojo Tėvynės karo invalidą ir tris karves²⁶, bet nėra jokių duomenų, kad tai būtų buvę partizanai, taip pat nežinomas tolesnis sargo likimas. 1946 m. buvo nušautas Kauno m. Stalino rajono partijos propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjo pavaduotojas, LKP(b) instruktorius A. Urbanas, bet jis buvo nušautas Jonavos valsčiuje jam kaip pakeleiviui važiuojant motociklu. Jo žūtis priskirta Jonavos valsčiui, bet taip pat nėra jokių duomenų, kad tai būtų įvykdę partizanai.

1 lentelė. Žuvusiųjų skaičius 1946 m.

Valsčiai	Nepilnamečiai	Žemdirbiai	Darbininkai	Amatininkai	Kariškiai	Namų šeimininkės	VRM, VSM pareigūnai	Stribai	Sov. partiniai darbuotojai	Tarnautojai	Profesija nenurodyta	Iš viso	Nuo partizanų	Kriminaliniai	Neaiškūs
A. Panemunės	2	19	2	0	2	3	2	5	2	1	2	40	27	2	11
Babtų	2	14	0	0	0	1	0	1	3	2	9	32	19	4	9
Čekiškės	1	9	2	0	0	1	1	0	4	0	0	18	9	3	6
Garliavos	0	7	5	0	0	3	3	2	2	4	1	27	11	1	15
Jonavos	2	14	3	1	0	1	1	1	10	0	3	36	26	8	2
Kruonio	4	18	0	0	0	0	0	0	0	1	2	25	9	4	12
Lapių	1	2	0	0	0	1	0	0	2	1	1	8	7	0	1
Pakuonio	1	2	1	0	1	0	1	1	1	2	0	10	4	0	6
Pažaislio	2	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	5	2	0	3
Raudondvario	2	11	0	1	0	0	0	3	3	4	2	26	16	6	4
Rumšiškių	2	2	0	0	2	0	0	0	2	0	6	14	4	0	10
Seredžiaus	0	4	1	0	0	1	2	2	5	0	0	15	13	0	2
Vandžiogalos	0	5	0	0	0	0	0	1	0	1	1	8	1	0	7
Veliuonos	0	2	0	0	0	0	0	1	3	1	0	7	5	0	2
Vilkijos	0	5	3	0	0	0	1	3	5	1	0	18	13	0	5
Zapyškio	1	1	3	0	0	0	0	8	0	1	1	15	10	3	2
Iš viso	20	116	21	2	5	11	13	28	43	19	28	304	176	31	97
Kaunas	6	0	11	1	7	2	1	0	0	5	7	40	0	1	39

Pirmoje lentelėje matyti, kad žuvusiųjų skaičius Kauno apskrityje, palyginti su 1945 m., sumažėjo: 1945 m. jų žuvo 350, 1946 m. – 304. Tačiau žuvusiųjų nuo partizanų skaičius nežymiai išaugo: 1945 m. jų žuvo 173, 1946 m. – 176. Taip pat sumažėjo žuvusių nepilnamečių: 1945 m. jų žuvo 29, 1946 m. – 20. Ženkliai sumažėjo žuvusių

stribų: 1945 m. jų žuvo 47, 1946 m. – 28. Mažiau žuvo ir kariškių, VRM, VSM pareigūnų: 1945 m. žuvo 9 kariškiai, NKVD, NKGB pareigūnų – 16, o 1946 m. jų žuvo atitinkamai 5 ir 12. Tai būtų galima paaiškinti tuo, kad per 1945 m. partizanai patyrė labai didelių nuostolių, žymiai sumažėjo valsčių centrų, o kartu ir stribų būstinių,

užpuolimų. Be to, partizanai ėmė vengti tiesioginių susidūrimų su kariuomene, VRM daliniais. 94 žūtys atvejai neaiškūs, nes nėra patvirtinančių dokumentų, kad žuvusieji nuo partizanų. Mirties akte įrašyta tik kad nušautas, o VRM ir VSM nėra jokių duomenų apie tos žuvusius žmones, taip pat mirties datos nesutampa su įvykdytomis partizanų akcijomis. Gali būti, kad tarp jų yra žuvusių partizanų, viename mirties akte įrašyta „nušovė NKVD“. Taip pat yra įrašų, kur parašyta, kad žuvo sprogus granatai, bet irgi neaišku, ar tai buvo nelaimingas atsitikimas, ar kas metė granatą. Be to, į neaiškių mirčių sąrašą įtraukti asmenys, nušauti per neatsargumą.

Taip pat šiek tiek sumažėjo ir žuvusiųjų Kaune: 1945 m. – 46, 1946 m. – 40 žmonių. Tačiau problema yra ta, kad negalima tiksliai nustatyti, ar tie žmonės iš tiesų visi žuvo Kaune, ypač tai liečia kariškius, nes jei

dalinys dislokuotas Kaune, o kariškis vykdė užduotį ne Kaune ir ten žuvo, tai mirties liudijimas bus išrašytas Kaune, o ne toje vietovėje, kur jis žuvo. Deja, sovietiniame mirties liudijime nenurodyta vieta, kur žuvo žmogus. Tas pats ir dėl kitų žuvusiųjų: tiksliai neaišku, kiek iš jų žuvo Kaune, o kiek kitose vietose. Aišku tik tiek, kad dauguma jų žuvo Kaune. Kita problema, liečianti mirties liudijimus, – neaiškios žūtys aplinkybės. Štai vieno milicininko mirties liudijame įrašyta, kad mirties priežastis – peršauta galva. Čia daug interpretacijų: žuvo nuo partizanų, neatsargiai elgdamasis su ginklu, nusišovė. Išlikusioje asmens byloje nurodyta, kad pavartojęs alkoholio neatsargiai elgėsi su ginklu ir šovė sau į galvą. Taip pat iš asmens bylos paaiškėjo, kad jis žuvo Garliavoje, o ne Kaune. Ir kaip visada neaišku dėl sprogmenų: ar tai nelaimingas atsitikimas, ar kokia akcija.

2 lentelė. Žuvusių nepilnamečių amžiaus grupė 1946 m.

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Iš viso	Nuo partizanų
Valsčiai	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	1	2	1	3	4	3	4	20	6
Kaunas	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3	0	1	0	0	1	6	0

Jauniausias žuvęs vaikas – trejų metų, mirties liudijime parašyta „nušautas“. Operatyvinėse suvestinėse ir pažymose nėra nurodyta, kad nuo partizanų būtų žuvęs trimetis vaikas. Vienas šešiolikmetis buvo stribas, jis žuvo per partizanų antpuolį; penkiolikmetis buvo vadeliotojas, jo vežimas su

sovietiniais pareigūnais pateko į partizanų pasalą. Taip, mirties liudijime yra įrašas, kad keli vaikai žuvo sprogus granatai, bet nėra paaiškinimo, ar tai nelaimingas atsitikimas, ar koks užpuolimas. Vieno vaiko mirties liudijime įrašyta „nušautas per neatsargumą“, o kas nušovė, nenurodyta.

3 lentelė. Žuvusiųjų nuo partizanų socialinė padėtis

Nepilnamečiai	6 (1 sribas)	Apylinkės sekretoriai	2
Žemdirbiai	53	Apylinkės pirmininko pavaduotojai	4
Darbininkai	9	VK pirmininkas	5
Amatininkai	2	VK pirmininko pavaduotojas	2
Tarnautojai	8	Rinkimų komisijos pirmininkas	2
Milicininkai	8	Miškininkas	3
Stribai	24	Demobilizuoti kariškiai	2
Kariškiai	5	Žemės komisijos pirmininkas	2
Saugumiečiai	1	DŽDT pirmininkas	1
Paruošę agentai	2	Iš viso	176
Šeimininkės	5		
Dešimtininkai	7		
Apylinkių pirmininkai	14		
Nenurodyta	9		

Iš trečios lentelės matyti, kad daugiausia nuo partizanų žuvo žemdirbių, tačiau dauguma jų buvo sovietiniai aktyvistai, kita dalis – sribų, milicininkų ar MGB pareigūnų giminės. Antroje vietoje stribai, bet jų žuvo mažiau nei 1945 m. (1945 m. jų žuvo 37). Tai būtų galima paaiškinti tuo, kad 1946 m. buvo tik vienas valsčiaus centro užpuolimas, 1945 m. – du. O štai, palyginti su 1945 m. (1945 m. žemdirbių žuvo 33), žuvusių žem-

dirbių skaičius išaugo. Skirtingai nei 1944 ir 1945 m., 1946 m. nežuvo nė vienas mokytojas. Iš žuvusiųjų skaičiaus atrodo, kad Kauno apskrityje partizaninė kova išliko tokio paties lygio kaip ir 1945 m., tačiau iš tikrųjų partizaninis karas pradėjo silpnėti – sovietai surengė daugiau reidų prieš partizanus ir daug jų žuvo arba buvo suimti. Buvo juntamas partizaninio karo nuovargis, nemažai partizanų legalizavosi.

1947 m.

Pirmoji partizanų akcija 1947 m. buvo įvykdyta sausio 11-ąją prieš Jonavos valsčiaus komjaunimo sekretorių E. Stankevičių, bent taip rašoma P. Masilionio „Partizanų teroro aukų atminimo knygoje“²⁷. Tačiau tos akcijos patvirtinimo nėra VRM ir VSM operatyvinėse suvestinėse, taip pat nerasta mirties liudijimo, kuris patvirtintų tokį mirties faktą. Pirmas dokumentuotas partizanų

išpuolis įvyko sausio 14-ąją Vilkijos valsčiuje, Raubatonių kaime. Buvo nužudyta devyniolikmetė A. Jacevičiūtė, atvykusi iš Kauno aplankyti giminių. Operatyvinėje suvestinėje teigiama, kad tai įvykdė Bagdono partizanų būrys, nenurodant priežasčių, kuo ją partizanai kaltino, keisčiausia, kad A. Jacevičiūtės tėvas ir brolis 1946 m. buvo suimti saugumiečių²⁸. Sausio 25-ąją įvyko susišau-

dymas tarp stribų ir Puidoko partizanų būrio prie Pavetavos kaimo. Per susišaudymą žuvo du partiniai ir stribų būrio vadas²⁹. Stambiausia partizanų baudžiamoji akcija buvo įvykdyta vasario 10-ąją. Jos metu žuvo 11 žmonių, tarp jų buvo net penki 2–6 metų amžiaus vaikai. Buvo išžudytos trys šeimos, kurių nariai dalyvavo rinkimuose į LSSR Aukščiausiąją Tarybą. Buvo užpulti du kaimai – Digrių³⁰ ir Daugeliškių³¹, tačiau yra ir neatitiktųjų: Kauno apskrities VSM skyriaus viršininko pažymyje kaimo pavadinimas labai iškraipytas – Dunogala (rus. *Дуногала*), todėl sunku tvirtinti, ar tikrai tai buvo Daugeliškių kaimas. Taip pat nerasta išžudytų Marcinkevičių ir Kaskauskų šeimų mirimo liudijimų. Daugiau tokių masiškų baudžiamųjų akcijų nebuvo ir išvis labai sumažėjo partizanų akcijų: sausį įvyko trys, vasarį dvi, o kovą penkios.

Per pirmą 1947 m. ketvirtį nebuvo surengta jokių pasalaų, į kautynes partizanai stodavo užklupti stribų ar VRM kariuomenės kariškių. Tačiau šis ketvirtis pasižymėjo žiauriu šeimų baudimu. Be vasario 10-osios baudžiamosios akcijos, kai buvo išžudytos keturios šeimos, per pirmą ketvirtį buvo išžudytos dar trys šeimos, bet šį kartą be vaikų – visose jose kas nors iš šeimos priklausė rinkimų komisijai. Iš viso per pirmą ketvirtį nuo partizanų žuvo 26 žmonės. Dar 14 atvejų neaiškūs – yra mirimo liudijimų, kur mirties priežastis nurodyta: „nušautas“, „nužudytas banditų“, „tragiškai žuvo“. Tačiau ne visi tie žmonės yra operatyvinėse suvestinėse, todėl gali būti, kad dalis žuvusiųjų – partizanai, ypač kur parašyta „nušautas“, o kita dalis – kriminalinių nusikaltėlių aukos. Šiai grupei priklauso viena Jonavos valsčiuje išžudyta penkių asmenų Rumašauskų šeima, tarp jų 9 ir 12 metų vaikai. Jie yra operatyvinėje suvestinėje, bet net saugumiečiai manė, kad tai kriminalinis nusikaltimas, visiškai nesusijęs su partiza-

nais, nes šeimos galva Rumašauskas pagal to meto sovietinius kriterijus buvo stambus buožė. Todėl saugumiečiai darė prielaidą, kad nužudė vietiniai dėl pinigų ir turto³². Mirties liudijimuose įrašyta: „nužudyti namuose, nežinomų asmenų“³³.

Antrą ketvirtį partizanai įvykdė penkias akcijas ir surengė vieną pasalą, per kurią žuvo žmonių. Buvo dar keli atvejai, kai per saugumiečių vykdytas akcijas prieš partizanus žuvo saugumiečių ir stribų. Didžiausia partizanų akcija, per kurią žuvo daugiausia žmonių, įvykdyta balandžio 2-ąją Bernatonių kaime, Raudondvario valsčiuje. Per šią akciją žuvo penki žmonės: apylinkės pirmininkas, jo brolis, kaimo įgaliotinis dešimtininkas, apylinkės pirmininko žmona ir stribo motina. Įvykdę šią baudžiamąją akciją, partizanai dar sudegino nužudyto apylinkės pirmininko J. Dulebo ir stribo motinos A. Tamulienės ūkius³⁴. Balandžio 17-ąją Gurskio būrio partizanai surengė pasalą Žiegzdrių kaime, A. Panemunės valsčiuje, į kurią pateko du milicininkai, operįgaliotinis I. Volosenko ir vietos milicijos įgaliotinis Polzunovas. Per partizanų apšaudymą I. Voloseko žuvo, o Polzunovas buvo sužeistas³⁵. Per antrą ketvirtį Kauno apskrityje iš viso žuvo 33 žmonės, iš jų nuo partizanų – 16 žmonių, 11 atvejų neaiškūs, nes nė vienas iš jų nepaminėtas VRM ar saugumo dokumentuose, tik mirimo aktų įrašuose parašyta, kad jie „užmušti“, „nužudyti“, „nušauti“. Dar šeši atvejai – kriminaliniai, per vieną iš jų buvo nužudytas partizanų rėmėjas. Žmona pranešė, kad naktį atėjo partizanai ir nušovė jos vyrą, tačiau saugumiečiai įtarė, kad jį nužudė pati žmona buitinio kivrčo metu³⁶. Dar aštuoni žmonės žuvo nuo sprogmenų (granatų, sviedinių, minuų), iš jų keturi vaikai – visi sprogus granatoms. Greičiausiai tai nelaimingi atsitikimai, nes nė vienas atvejis neminimas saugumo dokumentuose.

Per trečią ketvirtį Kauno apskrityje partizanai įvykdė 20 akcijų, kurių metu, pagal saugumo dokumentus, žuvo 16 žmonių, o atlikus tyrimą galima patvirtinti 15 žmonių žūtį nuo partizanų. Iš viso per trečią ketvirtį Kauno apskrityje buvo nužudyti 39 žmonės, 3 iš jų kriminaliniai atvejai, o 24 – neaiškūs. Per šį ketvirtį nuo partizanų nežuvo nė vienas nepilnametis. Tarp neaiškių atvejų taip pat nėra žuvusių nepilnamečių. Per trečią ketvirtį partizanai nevykdė jokių stambių akcijų.

Ketvirtame ketvirtyje akcijų skaičius buvo mažiausias nuo 1944 m. Per šį laikotarpį, sovietų saugumo duomenimis, Kauno apskrityje nuo partizanų žuvo 6 žmonės (du – spalį, trys – lapkritį, vienas – gruodį). Gruodžio atvejis neaiškus: buvo nužudytas vargingas valstietis Kazys Tamulevičius, kuris 1947 m. legalizavosi kaip vengiantis tarnybos kariuomenėje, jokių motyvų, dėl ko jį turėjo nužudyti partizanai, nebuvo³⁷, todėl šis atvejis priskirtas prie neaiškių. Taip pat neaiškūs motyvai dėl nužudyto Broniaus Tamošiūno, neaiški ir jo profesija. Kauno apskrities valstybės saugumo operatyvinėje suvestinėje rašoma, kad B. Tamošiūnas buvo mokytojas, demobilizuotas iš sovietinės kariuomenės 1946 m.³⁸ Tačiau mirimo akte įrašyta, kad jis buvo žemdirbys, demobilizuotas iš Raudonosios armijos³⁹. Didelių akcijų partizanai nevykdė. Pasitaikė atvejais,

kai šeši partizanai Jonavos valsčiuje užpuolė pagalbinį ūkį, kurį saugojo du pasieniečiai. Partizanai pasieniečius tik nuginklavo⁴⁰. Neaiškių atvejų – 16, tarp jų vienas šešiamečio vaiko ir vienas septyniolikmečio, dirbusio geležinkelyje. Šių atvejų nėra valstybės saugumo suvestinėse. Du atvejai kriminaliniai ir du nelaimingi atsitikimai. Vienu atveju sribas susisprogdino granata, kitu – buvo peršautas per neatsargumą.

Kaune nuo partizano žuvo du saugumo karininkai ir dar vienas buvo sužeistas, deja, žuvo ir vienas civilis, atsitiktinai buvęs su saugumiečiais. Ten buvo saugumiečių surengta pasala partizanams sulaikyti, bet partizanas buvo vikresnis ir geriau pasiruošęs. J. Daumantas jį įvardijo kaip Mindaugą ir šį atvejį aprašė knygoje „Partizanai“⁴¹, tik žuvusių saugumiečių skaičių padidino du kartus, parašyta, kad buvo nušauti penki saugumiečiai, gali būti, kad civilį žmogų palaikė saugumiečiu, dar vieną saugumietį sužeidė, o ne nušovė. Kauno m. CBAS mirimo aktų įrašuose yra ir du žuvę kariškiai, tik neaišku, ar jie buvo nušauti Kaune ar kitoje vietovėje, o mirties liudijimas išduotas Kaune, taip pat neaišku, kokiomis aplinkybėmis jie buvo nušauti. Be to, Kaune buvo nušauti du milicininkai ir viena VRM tarnautoja (ar ji buvo milicininkė, neaišku). Milicininkai tikriausiai buvo nužudyti nusikaltėlių, o ne partizanų.

4 lentelė. Žuvusiųjų skaičius 1947 m.

Valsčiai	Nepilnamečiai	Žemdirbiai	Darbininkai	Amatininkai	Kariškiai	Namų šeimininkės	VRM, VSM pareigūnai	Stribai	Sov. partiniai darbuotojai	Tarnautojai	Studentai	Profesija nenurodyta	Iš viso	Nuo partizanų	Kriminaliniai	Neaiškūs
A. Panemunės	0	16	1	0	0	2	1	0	3	1	0	0	24	15	5	4
Babtų	1	3	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	7	3	0	4
Čekiškės	0	4	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	5	2	0	3
Garliavos	5	12	3	0	0	1	2	0	2	1	0	1	27	18	1	8
Jonavos	3	7	1	0	0	4	2	0	3	2	1	1	24	3	0	21
Kruonio	0	7	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	9	0	0	9
Lapių	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	3	0	1	2
Pakuonio	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	2
Pažaislio	0	0	0	0	1	0	2	2	1	0	0	0	6	3	1	2
Raudondvario	1	4	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	8	5	1	2
Rumšiškių	1	4	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	7	1	0	6
Seredžiaus	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2
Vandžiogalos	0	3	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	5	1	0	4
Veliuonos	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	3
Vilkijos	0	7	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	9	4	0	5
Zapyškio	0	3	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	4	1	0	3
Iš viso	11	74	11	1	1	8	8	4	14	11	1	4	145	56	9	80
Kaunas	0	0	6	0	2	3	4	0	0	5	0	2	22	3	3	16

Iš ketvirtos lentelės matyti, kad 1947 m. bendras nužudytų žmonių skaičius Kauno apskrityje sumažėjo dvigubai, o žuvusiųjų nuo partizanų sumažėjo daugiau nei tris kartus. Daugiausia akcijų partizanai įvykdė A. Panemunės ir Garliavos valsčiuose. Ke-

turiuose valsčiuose nuo partizanų nežuvo nė vieno žmogaus. Kaune bendras nužudymų skaičius irgi sumažėjo beveik dvigubai, nuo partizanų žuvo trys žmonės – du saugumiečiai ir vienas atsitiktinis asmuo susišaudymo metu.

5 lentelė. Žuvusių nepilnamečių amžiaus grupė 1947 m.

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Iš viso	Nuo par- ti- zanų
Valsčiai	0	0	1	0	2	2	2	0	0	1	2	0	1	0	0	0	2	1	14	5
Kaunas	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0

Pagal išlikusius dokumentus, Kauno apskrityje per 1947 m. iš viso žuvo 14 nepilnamečių: 5 – nuo partizanų, visi jie buvo sušaudyti kartu su savo šeimomis; 4 nepilnamečiai žuvo nuo sprogmenų, labiausiai

tikėtina, kad tai nelaimingi atsitikimai; vienas nepilnametis buvo nušautas milicininko Kaune, jo amžius nenurodytas, tik tai, kad jis buvo paauglys.

6 lentelė. Žuvusių nuo partizanų socialinė padėtis

Nepilnamečiai	5	Apylinkės sekretoriai	1
Žemdirbiai	27	Apylinkės pirmininko pavaduotojai	1
Darbininkai	1	VK pirmininkas	0
Amatininkai	0	VK pirmininko pavaduotojas	0
Tarnautojai	3	Rinkimų komisijos nariai	2
Milicininkai	4	Miškininkas	0
Stribai	3	Demobilizuoti kariškiai	0
Kariškiai	0	Žemės komisijos pirmininkas	0
Saugumiečiai	4	Iš viso	59
Paruoštų agentai	0		
Šeimininkės	1		
Dešimtininkai kiemo įgaliotiniai	4		
Apylinkių pirmininkai	2		
Nenurodyta	1		

Per 1947 m., įskaitant ir Kauno miestą, nuo partizanų žuvo 59 žmonės. Daugiausia žuvusiųjų buvo žemdirbiai, dalis jų aktyvistai, kai kurie iš jų anksčiau dirbo milicijoje, dar kitų giminės (broliai, vaikai) buvo sovietų valdžios pareigūnai ir jos atstovai. Pačių valstybės tarnautojų ir pareigūnų nužudyta 13. Ypač nedaug nuo partizanų žuvo sribų – tik trys, mažiausiai iš visų represii-

nių organų darbuotojų; milicininkų – keturi, valstybės saugumo karininkų irgi keturi, du iš jų Kaune. Nėra duomenų, kad nuo partizanų būtų žuvę kariškiai, tačiau Kauno miesto CBAS mirimo įrašuose yra du kariškiai – vienas nušautas į širdį, kitas į galvą. Kur jie buvo nušauti ir kas jos nušovė, duomenų nėra.

1947 m. partizaniniame kare įvyksta persilaužimas. Mažėja partizanų būrių ir pačių partizanų, kartu ir jų akcijų. Tai rodo silpnėjantį partizaninį judėjimą, be to, ir

1948 m.

1948 m. sausio 5 d. Tauro apygardos vadas išleido įsakymą, kuriame pripažino, kad per 1947 m. partizanai patyrė labai didelių nuostolių. Dauguma jų įvyko dėl partizanų atsipalaidavimo, konspiracijos nesilaikymo, per didelio pasitikėjimo savo jėgomis ir gyventojais. Todėl buvo įsakyta, kad rengiant naujus bunkerius apie jų vietą turi žinoti kuo mažiau žmonių, ne tik civiliai gyventojai, bet ir partizanai, jų vadai, jeigu jiems nepriklauso apie tai žinoti⁴². Taip pat vasario 11–kovo 28 d. buvo paskelbtas gedulas pagerbiant visus žuvusiuosius. Šiuo laikotarpiu buvo griežtai uždrausta gerti alkoholinius gėrimus, linksminintis, dainuoti, šokti⁴³. 1948 m. pradžioje partizanams buvo iškeltas uždavinys trukdyti vyksiantiems rinkimams į vietines tarybas, gyventojams buvo išplatinti atsišaukimai, kurie taip ir vadinosi „Nebalsuok“⁴⁴. Be atsišaukimų, išplatinta ir perspėjimų, kuriuose buvo parašyta, kad partizanai nesiaiškins, ar savo valia balsavai ar iš baimės, visi, kurie balsuos, bus nubausti, todėl kiekvienas turi pasirinkti balsuoti ar nebalsuoti⁴⁵. Pirmą baudžiamąją akciją partizanai įvykdė sausio 8-ąją. Neaišku, kiek ji buvo susijusi su rinkimais. Į Dijoikiškių kaimą Jonavos valsčiuje pas Bronių Juzėną, demobilizuotą iš sovietų kariuomenės, atvyko pasisvečiuoti milicininkas brolis Petras iš Vilniaus. Partizanai juos abu sulaukė namuose, išsivedė į mišką ir sušaudė⁴⁶. Sausio 15-ąją VSM gavo duomenų, kad į Jonavos valsčiuje Gineikių kaime esančią sodybą ateis partizanai. Buvo pasiūsti aštuoni kariškiai ir sribų būrys. Kaime kariškiai pasidalijo į dvi grupes: viena grupė su

patys partizanai stengėsi išvengti net ir atsitiktinių susidūrimų su sovietų jėgos struktūromis.

sribais pradėjo tikrinti sodybos pastatus, kita pasislėpė pasaloje, kitoje namo pusėje. Patikrinę ūkinius pastatus, kareiviai ir sribai bandė patekti į namą, bet partizanai juos pasitiko ugnimi: buvo nušauti du sribai ir sužeistas kareivių grupės vadas jaunesnysis seržantas Dymčenko. Partizanai bandė atsitraukti per kitą namo pusę, bet pasaloje buvę kareiviai atidengė ugnį ir nukovė keturis partizanus, dviem iš jų pavyko pabėgti⁴⁷. Daugiau su rinkimais susijusių baudžiamųjų akcijų nebuvo užfiksuota. Sausio 6–7 d. Kauno apskrityje buvo įvykdyti du nužudymai – A. Panemunės ir Lapių valsčiuose, bet nėra duomenų, kad tai būtų kaip nors susiję su partizanais. Mažas partizanų akcijų skaičius susijęs su silpnėjančiu partizaniniu judėjimu tiek Kauno apskrityje, tiek daugelyje kitų Lietuvos vietovių. VSM duomenimis, vasario mėnesį Kauno apskrityje veikė šeši partizanų būriai, kuriuose buvo 58 partizanai⁴⁸. Prie susilpnėjusio partizaninio judėjimo prisidėjo ir trėmimai, ypač gegužės 22–23 d. vykusio operacija „Vesna“ („Pavasaris“), kurios metu buvo tremiamos partizanų ar įtariamųjų ryšiais su jais šeimos. Per šią trėmimo operaciją iš Kauno apskrities buvo išstremta 517 šeimų, iš viso 1807 žmonės⁴⁹. Iš viso per 1948 m. Kauno apskrityje užfiksuoti 89 nužudymo atvejai, iš jų 28 tikrai nuo partizanų, likę kriminaliniai arba neaiškūs – nėra duomenų, kad tai būtų partizanų nužudyti žmonės. Atitinkamai pradėjo mažėti ir karinių čekistų operacijų prieš partizanus: sausio mėnesį užfiksuotos 48, vasario – 38, kovo – 32, balandžio – 30, gegužės – 29. Didžiausią atgarsį sukėlusi

baudžiamoji partizanų akcija buvo įvykdyta gegužės 26-ąją A. Panemunės valsčiuje, Rokelių kaime, kai partizanai dienos metu nušovė dvi partines darbuotojas: vieną iš A. Panemunės valsčiaus LKP komiteto – Mariją Sudnikienę-Savickienę, kitą – Merę Lanaitę – Kauno apskrities LKP komiteto instruktorę. Po šios partizanų akcijos vėl padaugėjo saugumiečių vykdomų čekistinių-karinių operacijų prieš partizanus, į jas daugiau pritraukiant VSM kariuomenės.

Tauro apygardos štabas 1948 m. sausį parengė instrukciją partizanų grupėms, veikiančioms miestuose⁵⁰. Tai labiausiai lietė Kauną. Buvo išdėstyti pagrindiniai uždaviniai aktyviems partizanams: rinkti žvalgybinius duomenis, padėti nelegaliai gyvenantiems žmonėms, vesti antisovietinę propagandą, rengti įvairias provokacijas, aprūpinti apygardą daiktais, kurių galima gauti tik mieste, stengtis infiltruoti į įvairias sovietines organizacijas kuo daugiau savų žmonių. Taip pat instrukcijoje buvo nurodoma, kad mieste partizanų būrį turi sudaryti trys žmonės, vienas iš jų vyresnysis. Dvi veikiančios ir vieną rezervinė trijulė sudaro būrį. Tarp savęs trijulės nebendrauja ir nepalaiko ryšio. Ryšį palaiko trijulių vyresnieji tik su būrio vadu per slaptavietes. Visi kovotojai privalo turėti slapyvardžius ir kreiptis vienas į kitą tik slapyvardžiais. Kaip kovos priemones naudoti pistoletus, granatas, nuodus, virves ir kt.⁵¹

Per 1948 m. Kaune padaryta 40 įrašų apie nužudytus asmenis, dalis iš jų galbūt buvo nužudyti kitur, tik mirties įrašas padarytas Kaune, tai ypač liečia kariškius, iš kurių keturi nužudyti. Vienas iš jų vyr. leitenantas K. Frolovas, karinio komisariato darbuotojas, tikrai buvo nušautas Kaune, kai bandė sulaikyti Geležinio Vilko būrio partizaną Vincą Kleizą. Tada V. Kleiza susišaudymo metu dar pašovė ir sužeidė kitą karinio komisariato karininką ir milicinin-

ką, bet ir pats buvo sužeistas. Jam pavyko pasiekti savo buvusį mokslo draugą Antaną Šidlauską, šis jį nuvedė pas partizanų rėmėją medicinos seselę M. Grinevičiūtę, aprūpindavusią partizanus vaistais, tvarstomąja medžiaga, bet nuo sužeidimų V. Kleiza jau buvo praradęs daug kraujo ir mirė⁵².

Yra ir du milicininkai, nušauti Kaune. Vieną milicininką Joną Lukaševičių nušovė du neatpažinti vyriškiai, kai jis su mergina iš kino teatro ėjo namo. Vyriškiai priėjo jam iš už nugaros ir nieko nesakę nušovė, iš nušauto milicininko buvo paimtas ginklas⁵³. Kas tai padarė ir ar tai susiję su antisovietiniu pogrindžiu, duomenų nėra. Kitą milicininką – apylinkės įgaliotinį Stasį Talitavičių, bandydamas jį sulaikyti, nušovė buvęs kolega Vytautas Leonas Šestauskas, dezertyravęs iš milicijos. 1947 m. V. L. Šestauskas pradėjo dirbti milicijoje su padirbtais Ričardo Lekavičiaus dokumentais. Karo metu, 1943 m., jis buvo išvežtas į Vokietiją, kur dirbo kilnojamojo teatro vairuotoju. 1945 m. grįžo į Kauną ir buvo mobilizuotas į sovietų kariuomenę. 1946 m. demobilizuotas V. L. Šestauskas grįžęs į Kauną susipažino su pasų skyriaus darbuotoja, kuri jam pagal suklastotus dokumentus svetima pavarde padarė pasą, ir įsidarbino milicijoje⁵⁴. Nėra duomenų, kad jis būtų susijęs su antisovietiniu pogrindžiu ar partizanais.

Kaune buvo nužudytas Glavlito tarnautojas Isokas Gurvičius, bet nėra duomenų, kad tai padarė antisovietinis pogrindis. Taip pat Kauno CBAS mirties įrašuose yra žinių apie nušautą VSM tarnautoją Vytautą Maladauską, bet kur jis buvo nušautas ir kas jį nušovė, duomenų nėra. Kaune buvo nužudytas ir kunigas, bet labai abejotina, kad tai padarė partizanai ar antisovietinis pogrindis. Taip pat Kaune buvo apiplėšta Žemės ūkio akademijos buhalterija ir pagrobti studentų stipendijoms skirti pinigai, bet tai padarė Kėdainių apskrities partizanai.

Kai buvo nušautas sovietinis karininkas K. Frolovas, Kauno m. karinė vadovybė nusiuntė skundą SSRS VRM dėl nusikalstamumo Kaune. Lietuvos SSR VRM ministras J. Bartašiūnas turėjo pasiaiškinti. Savo pranešime SSRS VRM pavadootojui generolui I. Serovui jis rašė, kad „1948 m. Kauno mieste likviduotos 4 nacionalistinio pogrindžio gaujos ir areštuotas 21 banditas,

kurie įvykdė 7 žmogžudystes ir 36 ginkluotus apiplėšimus pinigų kasų, parduotuvių ir užkandinių.“⁵⁶. Tačiau pranešime jis tik patvirtino, kad K. Frolovą nušovė partizanas V. Kleiza, slapyvardžiu „Sakalas“, kitų šešių nužudytų žmonių pavardžių nenurodė, neišku ir kokia jų socialinė padėtis, todėl lentelėje nurodytas tik vienas Kaune nuo partizanų žuvęs žmogus, apie jį duomenų yra.

7 lentelė. Žuvusiųjų skaičius 1948 m.

Valsčiai	Nepilnamečiai	Žemdirbiai	Darbininkai	Amatininkai	Kunigai	Kariškiai	Namų šeimininkės, išlaikytiniai, pensininkai	VRM, VSM pareigūnai,	Stribai	Sov. partiniai darbuotojai	Tarnautojai	Studentai, mokiniai	Profesija nenurodyta	Iš viso	Nuo partizanų	Kriminaliniai	Neaiškūs
A. Panemunės	0	8	0	0	0	0	0	0	0	2	3	1	2	16	4	2	10
Babtų	1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	4
Čekiškės	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	3
Garliavos	0	2	2	0	0	1	3	0	0	0	2	0	0	10	6	0	4
Jonavos	0	2	1	0	0	0	1	1	0	3	0	0	1	9	6	0	3
Kruonio	0	6	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	7	1	0	6
Lapių	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Pakuonio	3	4	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	10	3	0	7
Pažaislio	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	3	0	0	3
Raudondvario	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rumšiškių	2	3	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	8	1	0	7
Seredžiaus	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vandžiogalos	2	5	0	0	0	3	0	0	1	0	0	0	0	11	5	0	6
Veliuonos	1	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	1	0	4
Vilkijos	0	2		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	1
Zapyškio	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Iš viso	9	43	5	1	0	4	5	2	2	8	6	1	3	89	28	2	59
Kaunas	2	0	15	0	1	4	7	3	0	0	7	0	1	40	1	7	32

Iš 7 lentelės matyti, kad pirmą kartą nuo 1944 m. atsirado valsčių, kuriuose nebuvo nė vieno nužudymo. Tai Raudondvario, Se-

redžiaus ir Zapyškio valsčiai. Anksčiau Raudondvario ir Seredžiaus valsčiuose partizanai buvo ypač aktyvūs. Dabar jie daugiausia

veikė Garliavos, Jonavos ir Vandžiogalos valsčiuose. Iš septynių valsčių nėra duomenų, kad partizanai ten būtų vykdę baudžiamąsias akcijas, pasibaigusias mirtimi. Tuose valsčiuose užfiksuota nužudymų, bet nėra duomenų, kad juos įvykdė partizanai. 1948 m. buvo nužudyta viena šeima su mažamečiu vaiku, bet šis įvykis neįtrauktas į

saugumo operatyvines suvestines, taip pat ir į VRM suvestines, kad tai padarė partizanai, todėl greičiausiai tai kriminalinių nusikaltėlių darbas.

Nėra duomenų, kad 1948 m. nuo partizanų būtų žuvę nepilnamečių, trys vaikai žuvo nuo sprogmenų, greičiausiai tai buvo nelaimingi atsitikimai.

8 lentelė. Žuvusių nepilnamečių amžiaus grupė 1948 m.

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Iš viso	Nuo partizanų
Valsčiuose	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	1	0	3	1	9	0
Kaune	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	2	0

9 lentelė. Žuvusiųjų nuo partizanų socialinė padėtis

Partijos instruktorius	1	Apylinkės sekretoriai	2
Žemdirbiai	6	Apylinkės pirmininko pavaduotojai	1
Darbininkai	0	VK pirmininkas	1
Amatininkai	0	VK pirmininko pavaduotojas	1
Tarnautojai	2	Rinkimų komisijos nariai	0
Milicininkai	2	Miškininkas	0
Stribai	1	Demobilizuoti kariškiai	1
Kariškiai	4	DŽDT pirmininkas	1
Saugumiečiai	0	Valsčiaus LKP komiteto nariai	1
Paruošų agentai	0	Mokytojai	1
Šeimnininkės	1	VK sekretorius	1
Dešimtininkai kiemo įgaliotiniai	0	Iš viso	29
Apylinkių pirmininkai	2		
Nenurodyta	0		

1949 m.

1949 m. vasario pradžioje Prisikėlimo apygardoje įvyko Lietuvos partizanų vadų susitikimas, kurio metu buvo įkurta centrinė partizanų vadovybė, pavadinta Lietuvos lais-

vės kovos sąjūdžiu (toliau – LLKS). Nuo šiol LLKS vadovavo visai partizaninei antisovietinio pagrindžio kovai.

Kovo mėnesį Lietuvoje, kaip ir kitose sovietų okupuotose Baltijos šalyse, įvyko masiškiausi trėmimai kodiniu pavadinimu „Priboj“ („Bangų mūša“), turėję visiškai palaužti partizaninį judėjimą.

Tarptautinėje politikoje taip pat įvyko labai svarbių politinių pokyčių: balandžio mėnesį buvo įkurta demokratiškos šalių gynybinių sąjunga NATO – galinti atremti SSRS išpuolius. Tai paskatino gandus apie greitai prasidėsiantį karą tarp Vakarų demokratiškos valstybių ir Sovietų Sąjungos. Todėl 1949 m. vėl suaktyvėjo partizaninis judėjimas. Tais pačiais metais Lietuvoje prasidėjo ir masinė kaimo gyventojų kolektyvizacija. Tad dabar pagrindinė partizanų kova buvo nukreipta prieš kolūkių steigimą.

Pirmoji baudžiamoji akcija Kauno apskrityje buvo surengta sausio 4-ąją. Dariaus ir Girėno būrio partizanai turėjo nubausti sovietinį aktyvistą Simoną Čegelskį, gyvenantį Armoniškųjų kaime, Garliavos valsčiuje. Atėję prie S. Čegelskio namų, partizanai prisistatė milicininkais ir pareikalavo juos įsileisti, tačiau niekas neatsakė ir jie pradėjo laužti duris. Kai iš namo pradėjo šaudyti S. Čegelskis, partizanai irgi atidengė ugnį. Buvo sužeista S. Čegelskio dukra ir žuvo tuo metu pas jį viešėjęs kaimynas K. Zablackas, o pats S. Čegelskis nenukentėjo⁵⁷. Sausio 7-ąją per jaunimo vakaronę nušauta apylinkės tarybos pirmininkė⁵⁸. Yra išlikusių to laikotarpio partizanų Karo lauko teismo nuosprendžių. Vasario 2-ąją Karo lauko teismo nuosprendžiu už šnipinėjimą, ginklo panaudojimą prieš partizanus, kolūkių organizavimą buvo nušautas M. Paskalskis⁵⁹, vasario 18-ąją – Vladas Draudvilas už kovą prieš partizanus, šnipinėjimą, vyrų gaudymą į sovietinę kariuomenę⁶⁰.

Kauno apskrityje per 1949 m. pirmą ketvirtį iš viso žuvo 19 žmonių, 9 – nuo partizanų, 7 neaiškūs atvejai, du nelaimingi atsitikimai ir vienas kriminalinis. Tarp žuvusiųjų

jų – nepilnametė, keturiolikmetė mergaitė, tačiau nėra duomenų, kad ji būtų žuvusi nuo partizanų.

Antrame ketvirtyje padaugėjo partizanų baudžiamųjų akcijų: buvo įvykdytos 9 akcijos, per jas žuvo 17 žmonių, didžiausia – birželio 23-ąją, per ją žuvo 5 žmonės. Tai ne vienos šeimos nariai, o kelių kaimų gyventojai. Be to, vienas birželio 23-iosios atvejis – neaiškus. Tą pačią dieną Veiverių valsčiuje taip pat įvykdyta baudžiamoji akcija, per ją žuvo 5 žmonės, bet kadangi Veiverių valsčius prie Kauno apskrities buvo prijungtas tik 1949 m., tai tas atvejis šiame darbe nėra tiriamas. Iš viso per antrą ketvirtį Kauno apskrityje žuvo 32 žmonės, tarp jų vienas penkerių metų vaikas susisprogdino. Dar vienas atvejis, matyt, partizanų klaida. Gegužės 28-ąją jie nušovė partizanų rėmėją Reginą Ramanauskaitę. Ji buvo studentė ir partizanus aprūpindavo medikamentais. Matyt, kažkas atsitiko vartojant vaistus, nes atėję partizanai ją apkaltino juos nuodijant ir ji buvo nušauta⁶¹. Deja, nuo tokių klaidų niekas neapdraustas.

Trečiame ketvirtyje partizanai įvykdė 8 baudžiamąsias akcijas, per kurias žuvo 10 žmonių, tarp jų penkiolikos metų nepilnametis. Per akcijas buvo baudžiami pavieniai žmonės, pasitaikė atvejų, kai buvo nužudyti du vienos šeimos žmonės, tarp tokių buvo ir penkiolikmetis su savo motina, dar keli buvo nušauti surengus pasalą. Trys nepilnametiai žuvo nuo sprogmėnų, tai greičiausiai nelaimingi atsitikimai. Iš viso per trečią ketvirtį žuvo 19 žmonių.

Ketvirtame ketvirtyje buvo įvykdytos 6 baudžiamosios akcijos, per jas žuvo 8 žmonės, o iš viso jų žuvo 13. Kaune užregistruotos 36 smurtinės mirtys. Iškyla problema nustatyti, kurie iš jų nužudyti Kaune, o kurių tik mirtys užregistruotos Kaune. Tarp žuvusiųjų 3 kariškiai, 4 milicininkai (iš jų vienas milicijos mokyklos kursantas), vie-

nas sribas, taip pat 4 nepilnamečiai, iš jų 2 kūdikiai, bet tai tikriausiai kriminaliniai nusikaltimai.

Iš viso per 1949 m. Kauno apskrityje (be Kauno miesto) užfiksuotos 83 smurtinės mirtys. Smurtinių mirčių skaičius ir toliau mažėjo, tačiau žuvusiųjų nuo partizanų skaičius išaugo daugiau kaip pusantro karto. Tai, matyt, buvo susiję su įkurta bendra partizanų vadovybe. Iš kai kurių baudžiamųjų akcijų matyti, kad vieni partizanų būriai bandė koordinuoti savo veiksmus su kitais partizanų būriais, be to, atsirado tikėjimas,

kad galbūt 1949 m. gali kilti naujas karas. Taip pat nemažas veiksnys buvo prievartinis kaimo gyventojų varymas į kolūkius, 1949 m. įgavęs masinį pobūdį. Iš 10 lentelės matyti, kad daugiausia žmonių žuvo Garliavos valsčiuje – 16, iš jų 12 atvejų – nuo partizanų. Kiek netikėtai partizaninis judėjimas išsiplėtė Zapyškio valsčiuje, nes iki tol šis valsčius buvo palyginti ramus. Matyt, sovietinės valdžios represinės pajėgos čia buvo mažesnės ir partizanai galėjo laisviau ir saugiau veikti, palyginti su kitais valsčiais.

10 lentelė. Žuvusiųjų socialinė sudėtis ir skaičius 1949 m.

Valsčiai	Nepilnamečiai	Žemdirbiai, kolūkiečiai	Darbininkai	Amatininkai	Kunigai	Kariškiai	Namų šeimininkės, išlaikytiniai, pensininkai	VRM, VSM pareigūnai	Stribai	Sov. partiniai darbuotojai	Tarnautojai	Studentai, mokiniai	Profesija nenurodyta	Iš viso	Nuo partizanų	Kriminaliniai	Neaiškūs ir nelaimingi atsitikimai
A. Panemunės	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	3	2	0	1
Babtų	0	4	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	7	4	0	3
Čekiškės	0	4	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	6	3	0	3
Garliavos	0	10	1	0	0	0	0	0	0	3	1	1	0	16	12	0	4
Jonavos	2	2	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	6	2	1	3
Kruonio	1	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	2	0	3
Lapių	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Pakuonio	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2	1	0	1
Pažaislio	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	3	1	0	2
Raudondvario	3	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	5	0	0	5
Rumšiškių	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Seredžiaus	1	3	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	5	4	0	1
Vandžio galos	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Veliuonos	0	2	0	1	0	0	0	0	1	2	0	0	0	6	4	0	2
Vilkijos	1	3	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	5	0	0	5
Zapyškio	0	4	3	0	0	0	1	0	1	1	0	0	1	11	9	0	2
Iš viso	9	41	6	1	0	0	3	0	4	15	1	1	3	83	44	1	38
Kaunas	4	1	4	0	0	3	3	4	1	3	6	0	7	36	0	0	36

1949 m. visai nėra žuvusių sovietinių kariškių, saugumiečių ir milicininkų. Jų būta tik Kaune, nors neaišku, ar ten tik užregistruotos jų mirtys, o žuvo jie kitoje vietoje. Bet tai parodo, kad partizanai visiškai atsisakė puolimų, net pasalų prieš kariškius ir saugumiečius, o dėmesį sutelkė į sovietinius

aktyvistus ir sovietinius partinius darbuotojus. Pagrindinė to priežastis, matyt, didelis šaudmenų trūkumas, nes 1944–1945 m. pakankamai šaudmenų galima buvo prisi-rinkti buvusių kautynių vietose. 1949 m. sovietinių-partinių darbuotojų nuo partizanų žuvo beveik du kartus daugiau nei 1948 m.

11 lentelė. Žuvusių nepilnamečių amžiaus grupė 1949 m.

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Iš viso	Nuo partizanų
Valsčiuose	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	2	2	0	0	9	1
Kaune	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	4	0

Iš nepilnamečių nuo partizanų žuvo tik vienas. Keturi žuvo nuo sprogmenų (granatos, minos), tai greičiausiai nelaimingi

atsitikimai, visi kiti galimai kriminaliniai atvejai, ypač Kaune.

12 lentelė. Žuvusiųjų nuo partizanų socialinė padėtis

Kolūkiečiai	8	Apylinkės sekretoriai	4
Žemdirbiai	10	Apylinkės pirmininko pavaduotojai	0
Darbininkai	1	VK pirmininkas	2
Amatininkai	1	Nepilnamečiai	1
Tarnautojai	1	DŽDT pirmininkas	1
Milicininkai	0	Kolūkio pirmininkas	1
Stribai	3	Kolūkio pirmininko pavaduotojai	2
Kariškiai	0	VK sekretorius	1
Saugumiečiai	0	Iš viso	44
Studentai	1		
Šeimininkės	1		
Dešimtininkai kiemo įgaliotiniai	0		
Apylinkių pirmininkai	6		
Nenurodyta	0		

1949-ieji – paskutiniai metai, kai Lietuva buvo suskirstyta į apskritis ir valsčius. Po 1950 m. reformos administracinis suskirsty-

mas keitėsi į sritis ir rajonus, bet jų ribos nesutapo su buvusių apskričių ir valsčių ribomis. Todėl apibendrinsime 1944–1949 m. Kauno

apskritis duomenis. Per 1944 m. (nuo rugpjūčio 1 d.)–1949 m. Kauno apskrityje užfiksuotos 1084 smurtinės mirtys (į šį skaičių įeina ir žūtys nuo sprogmenų, dauguma jų buvo nelaimingi atsitikimai, taip pat mirties atvejai, kai asmenys buvo nušauti per neat-sargumą), o Kauno mieste per tą patį laikotarpį – 196 žūtys. Iš jų 527 žmonių (iš jų 7 Kauno mieste) žūtys tikrai nuo partizanų, tai patvirtina pačių partizanų parodymai, Karo lauko teismo sprendimai, partizanų pranešimai apie akcijas, sovietinio saugumo duomenys, kur nurodyta, kokie partizanų būriai ir kas konkrečiai vykdė baudžiamąsias akcijas. 53 atvejai – kriminaliniai (4 iš jų Kaune), apie juos iš partizanų nėra jokių duomenų; tuos atvejus kaip kriminalinius, o ne partizanų akcijas, įvardija sovietiniai saugumiečiai. Likusios 511 žūčių nurodytos kaip neaiškūs atvejai (186 iš jų Kaune), t. y. dažniausiai mirties liudijime buvo įrašoma, kad asmenys nužudyti banditų arba žuvę, nušauti, nudurti ir pan. Tačiau nei sovietų saugume, nei VRM nėra jokių duomenų, kad tie asmenys būtų nužudyti partizanų, ir pačių partizanų pranešimuose nieko apie

juos nepaminėta. Taigi dalį tų asmenų greičiausiai nužudė kriminaliniai nusikaltėliai, ypač tai liečia Kauną, kuriame partizaninis judėjimas reiškesi labai epizodiškai ir dažniausiai jis buvo išimtis. Taip pat dalis tų neaiškių atvejų galėtų būti žuvę partizanai ar žmonės iš sovietinių represinių organų. Dalis jų gali būti žuvę ir nuo partizanų, bet jokiuose dokumentuose neužfiksuoti, todėl visi šie atvejai lieka neaiškūs. Taip pat prie neaiškių atvejų pridėti ir žuvusieji nuo sprogmenų, dažnai tai greičiausiai per nelaimingus atsitikimus žuvę vaikai, tačiau pasitaikė atvejų, kai žmogaus mirties liudijime buvo įrašyta, kad žuvo sprogus granatai, o yra dokumentų, liudijančių, kad tą granatą metė partizanai. Todėl tie atvejai, kurie nėra tiksliai įvardyti kaip nelaimingi atsitikimai (nors greičiausiai taip ir buvo, ypač dėl vaikų), pridėti prie neaiškių atvejų.

Lentelėje matyti, kad partizaninis karas daugiau ar mažiau apėmė visą Kauno apskritį, neliko nė vieno valsčiaus, kuriame nebūtų buvę partizanų, todėl sovietiniai pareigūnai niekur negalėjo jaustis saugiai, net ir Kauno mieste.

13 lentelė. Žuvusiųjų socialinė sudėtis ir skaičius 1944–1949 m.

Valsčiai	Nepilnamečiai	Žemdirbiai, kolūkiečiai	Darbininkai	Amatininkai	Kariškiai	Namų šeimininkės, pensininkai, išlaikytiniai	VRM, VSM pareigūnai	Stribai	Kunigai	Studentai, moksleiviai	Sov. partiniai darbuotojai	Tarnautojai	Mokytojai	Profesija nenurodyta	Iš viso	Nuo partizanų	Kriminaliniai	Neaiškūs
A. Panemunės	8	72	6	0	5	6	4	12	0	1	14	6	0	7	141	74	14	53
Babtų	4	25	1	0	0	1	1	1	0	0	6	3	0	11	53	31	4	18
Čekiškės	7	40	6	0	1	2	13	3	0	0	9	5	1	3	90	47	3	40
Garliavos	9	43	13	2	5	10	6	4	0	1	11	8	1	5	118	63	2	53
Jonavos	11	36	10	1	0	6	7	2	0	1	20	4	0	7	105	43	9	53
Kruonio	7	74	3	0	0	4	2	10	0	0	3	6	0	13	122	38	4	79

Valsčiai	Nepilnamečiai	Žemdirbiai, kolūkiečiai	Darbininkai	Amatininkai	Kariškiai	Namų šeimininkės, pensininkai, išlaikytiniai	VRM, VSM pareigūnai	Stribai	Kunigai	Studentai, moksleiviai	Sov. partiniai darbuotojai	Tarnautojai	Mokytojai	Profesija nenurodyta	Iš viso	Nuo partizanų	Kriminaliniai	Neaiškūs
Lapių	3	6	1	0	1	1	1	0	0	0	4	2	0	1	20	8	1	11
Pakuonio	5	12	3	4	1	0	8	1	0	0	7	6	0	4	51	23	0	28
Pažaislio	3	7	5	0	1	3	4	2	0	0	4	1	0	1	31	6	1	24
Raudondvario	6	18	2	1	0	1	2	8	0	0	11	4	0	3	56	34	12	10
Rumšiškių	10	17	1	0	3	0	2	4	0	0	10	1	0	10	58	19	0	39
Seredžiaus	4	20	1	0	0	2	9	16	0	0	15	3	0	2	72	58	0	14
Vandžiogalos	2	19	1	0	3	0	0	4	0	0	0	2	0	1	32	10	0	22
Veliunos	3	17	3	1	0	0	1	4	0	0	6	1	0	0	36	19	0	17
Vilkijos	4	28	4	1	0	0	3	5	0	0	5	1	0	6	57	23	0	34
Zapyškio	2	9	7	0	0	2	0	10	0	0	3	4	0	5	42	24	3	15
Iš viso	88	443	67	10	20	38	72	86	0	3	128	57	2	79	1084	520	53	511
Kaunas	16	1	51	3	17	18	18	1	1	0	4	36	0	30	196	7	4	186

Visus žuvusiuosius galima išskirstyti į tris didesnes socialines grupes. Pirmą sudaro 128 žuvę represinių organų pareigūnai ir kariškiai. Antrai grupei priklauso 149 žuvę partijos, komjaunimo ir sovietinės administracijos atstovai. Trečioje didžiausioje grupėje 210 žuvusių civilių gyventojų. Tačiau dalis jų buvo ginkluoti, dalyvavo akcijose prieš partizanus (pvz., 3 žuvę nepilnamečiai stribai, mokytojas). Dauguma jų buvo uolūs sovietinės valdžios aktyvistai. Teisiniu požiūriu tokie žmonės buvo kolaborantai. Kaip rodo Antrojo pasaulinio

karo istorijos pavyzdžiai – visose nacistų okupuotose šalyse žmonės, įtariami bendradarbiavę su okupantais, buvo baudžiami antinacistinio pogrindžio dalyvių. Ypač tai pasakytina apie Sovietų Sąjungos partizanus, kurie tokius asmenis dažnai baudavo mirtimi. Tokių pavyzdžių turime ir Lietuvos teritorijoje, žinomiausias – sovietinių partizanų įvykdytos Kaniūkų kaimo gyventojų žudynės. Todėl Lietuvos partizanų veiksmai jokia išimtis, jie veikė lygiai taip pat, kaip ir kitų okupuotų šalių partizantai.

14 lentelė. 1944–1949 m. žuvusiųjų nuo partizanų socialinė padėtis

Nepilnamečiai	25 (3 sribai)	Rinkimų komisijos pirmininkai	2
Žemdirbiai	129	Rinkimų komisijų nariai	2
Kolūkiečiai	8	Žemės komisijos pirmininkai	4
Darbininkai	17	Žemės komisijos sekretoriai	1
Amatininkai	5	DŽDT pirmininkai	3
Tarnautojai	24	DŽDT sekretoriai	1
Milicininkai, NKVD pareigūnai	30	Deputatai	1
Stribai	77	Žemės komisijos nariai	2
Kariškiai	18	Mokytojai	3
Saugumiečiai	10	Studentai	1
Paruošų agentai	5	Partijos, komjaunimo darbuotojai	10
Šeiminkės	11	Kolūkių pirmininkai	1
Dešimtininkai	12	Kolūkių pirmininkų pavaduotojai	2
Apylinkių pirmininkai	42	Miškininkai	6
Apylinkės sekretoriai	13	Agromai	1
Apylinkės pirmininko pavaduotojai	6	Bažnyčios patarnautojas	1
VK pirmininkas	14	Demobilizuoti kariškiai	3
VK pirmininko pavaduotojas	3	Nenurodyta	31
VK sekretoriai	3	Iš viso	527

1950–1952 m.

1950 m. sovietinė valdžia Lietuvoje įvykdė administracinę reformą, prisitaikydama prie visos Sovietų Sąjungos administracinio suskirstymo. Lietuvos teritorija buvo padalyta į sritis ir rajonus. Šalies teritoriją sudarė keturios sritys: Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių. Kauno apskrities vietoje buvo suformuoti Jonavos, Panemunės, Vilijampolės, Vilkijos rajonai, iš dalies Ariogalos ir Kėdainių rajonai. Kauno sričiai priklausė ir Kauno miestas. Kiti pokyčiai susiję su jėgos struktūromis. Milicija iš Vidaus reikalų ministerijos buvo perduota Valstybės sau-

gumo ministerijai. Tarptautinėje politikoje taip pat įvyko svarbių įvykių: prasidėjo Korėjos karas – JAV ir jos sąjungininkų kariuomenė kariavo prieš komunistinės Šiaurės Korėjos ir Kinijos kariuomenę. Kaip kariniai patarėjai kare dalyvavo ir sovietiniai karininkai. Šis karas vėl sužadino viltis apie prasidėsiantį naująjį karą, atnešiantį Europos tautoms greitą išsivadavimą iš sovietinės okupacijos.

Tuo metu garsiausia ir stambiausia partizanų akcija – siauruko traukinio sustabdymas, įvykęs liepos 11-ąją. Ryte siauruku kartu su

darbininkais į darbą durpyne vyko ir buhalteris su pinigais jų algoms, jį saugojo trys stribai. Partizanai surengė pasalą, apšaudė traukinį ir privertė mašinistą jį sustabdyti. Per apšaudymą žuvo vienas stribas, kiti du buvo sužeisti, de ja, žuvo ir du darbininkai, o vienas buvo sužeistas⁶². Sustabdę traukinį, partizanai suteikė medicininę pagalbą sužeistam darbininkui ir, pasiėmę 269 800 rublių ir sribų ginklus, atsitraukė. Liepos 20-ąją partizanai susidūrė su VSM kariniu patruliu, buvo nušautas VSM vidaus kariuomenės seržantas. Dar vienas didesnis partizanų išpuolis įvyko rugsėjo 14-ąją A. Panemunės valsčiuje, Patalmušelio kaime. Trys aktyvistai su dviem sribais užėjo į kooperatinę parduotuvę pavakarieniauti. Juos užpuolė septyni partizanai. Du įsiveržė į patalpą, kurioje valgė aktyvistai ir stribai, penki apsupo pastatą. Partizanai nušovė stribus Malinauską ir Filatovą, sunkiai sužeidė Kauno pieno centro partinės organizacijos sekretorių Čerėjevą, kuris vėliau ligoninėje mirė, sužeidė Panemunės LKP(b) rajono organizacijos skyriaus vedėją Kulakovskį ir dar du pašalinius asmenis, tuo metu buvusius parduotuvėje⁶³. 1950 m. pabaigoje LLKS išleido įsakymą, kuriame apibendрино nuveiktus darbus ir užduotis kitiems – 1951 m.⁶⁴. Pietų Lietuvos srityje partizanai įvykdė keletą ūkinių operacijų, kurios leido materialiai aprūpinti partizanus. Palyginti su 1949 m., partizanai turėjo mažiau nuostolių⁶⁵. Taip pat konstatuota, kad represijomis ir šantažu sovietams pavyko išplėsti kolūkių tinklą Lietuvoje. Tačiau Vakarų Lietuvos srities partizanų nuostoliai buvo dideli, o organizacinė padėtis kritinė⁶⁶. Bendra padėtis – labai įtempta. Buvo keliami uždaviniai ir numatomi veiksmai tam atvejui, jeigu prasidėtų karas tarp Vakarų ir Sovietų Sąjungos. Buvo svarstomi du variantai: jeigu karas Vakarams būtų sėkmingas arba jeigu jis neatneštų sėkmės. Toks abejojimas

greita karo sėkme partizanų dokumentuose užfiksuotas pirmą kartą, tai, matyt, susiję su karu Korėjoje, kuris vyko permainingai ir greitai pergalės Vakarų šalims nežadėjo. Pagal pirmąjį variantą partizanai turėtų veikti aktyviai, vykdyti mobilizaciją⁶⁷. Tačiau jeigu Vakarams nesisektų, tada reikėtų veikti atsargiai ir tik su partizanų karinės vadovybės žinia, tuo metu apsiriboti žvalgybos duomenų rinkimu, daugiau veikti per partizanų spaudą, vykdyti propagandą tarp gyventojų, padėti nelegaliai gyvenantiems asmenims, vykdyti ūkines operacijas materialiai aprūpinant partizanus⁶⁸.

Per 1950 m. buvusioje Kauno apskrities teritorijoje iš viso žuvo 25 žmonės, 16 iš jų – nuo partizanų. Pagal socialinę sudėtį: 1 žemdirbys, 2 kolūkiečiai, 3 darbininkai, 2 tarnautojai, 4 stribai, 1 kariškis, 1 partinis darbuotojas, 1 kolūkio pirmininko pavaduotojas, 1 profesija nenurodyta.

1951 m. partizanai faktiškai nutraukė kovines operacijas, o baudžiamųjų akcijų skaičius labai sumažėjo. Per 1951 m. buvusioje Kauno apskrities teritorijoje iš viso žuvo 12 žmonių, 5 iš jų – nuo partizanų. Pagal socialinę sudėtį: 1 kolūkio pirmininko pavaduotojas, 2 kolūkio brigadininkai, 1 stribas ir 1 žemdirbys.

1952 m. žuvusiųjų nuo partizanų skaičius nežymiai išaugo, žuvo 8 žmonės. Partizanai tapo labai įtarūs ir jei tik kuriuo nors suabejodavo, iš karto tą baudavo mirtimi. Kitaip negalima paaiškinti kai kurių partizanų rėmėjų žūties nuo pačių partizanų. Taip partizano Rusecko pusbrolis S. Adomaitis slapstėsi nuo kariuomenės pas savo seserį ir ieškojo partizanų. Partizanai atėjo pas ją į namus, paklausė, ar jų ieškojo, ir nieko nepaaiškinę nušovė S. Adomaitį. Kai sesuo puolė mušti Rusecką, kitas partizanas nušovė ir ją, paskui nuėjo į kaimyno namus, kur vyko pamaldos, ir išsikvietė savo ryšininką F. Brazaitį. Kažką su juo kalbėjo

kieme, o paskui ir jį nušovė⁶⁹. Viena vieša baudžiamoji akcija įvyko balandžio 27-ąją vėlai vakare Goniūnų kaimo mokykloje, kur vyko šokiai. Į šokius atėjo Gražinos būrio partizanai ir liepė prie jų priėti komjaunuoliams. Priėjus komjaunuoliui K. Gotautui, jie pastatė jį prie sienos ir visų akivaizdoje sušaudė, po to dar sumušė akordeonininką, grojusį šokiuose, ir, liepę niekam nestoti į komjaunimą, išėjo⁷⁰. Tarp žuvusiųjų pagal profesijas buvo: 1 darbininkas, 3 kolūkiečiai, 1 klubo skaityklos vedėjas, 1 žemdirbys, 1 profesija nenurodyta.

1950–1952 m. laikotarpiu buvusioje Kauno apskrities teritorijoje žuvo 48 žmonės, 29 iš jų – nuo partizanų.

1950 m. Kaune užfiksuota 19 smurtinių mirčių, iš jų 5 kariškių ir 2 milicininkų. Ar kariškiai žuvo Kaune ir ar tai padarė partizanai, duomenų nėra. Tas pats ir dėl žuvusių milicininkų: vienas iš jų žuvo Kauno priemiestyje, kai su dešimtkiemio įgaliotiniu užėjo į vienus namus ir, pamatęs nepažįstamus asmenis, pareikalavo parodyti dokumentus, tada jie išsitraukė ginklus ir nušovė milicininką bei apylinkės ir dešimt-

kiemio įgaliotinius⁷¹, bet ar tai buvo partizanai, duomenų nėra. Taip pat buvo išžudyta viena trijų asmenų šeima, tarp jų ir ketverių metų vaikas, bet labai abejotina, kad tai padarė partizanai. Yra užfiksuotas dar vieno dvejų metų vaiko nužudymas, bet kad jį partizanai nužudė, jokių duomenų nėra. Abu šie atvejai – greičiausiai kriminalinių nusikaltėlių darbas.

1951 m. Kaune užfiksuotos 29 žmonių žūtys, iš jų net 12 kariškių ir 2 milicininkų. Du kariškius nužudė kiti kariškiai, kurie buvo susibūrę į gaują ir nepasidalijo grobio⁷². Dar vieno kariškio žūtis įtraukta į kriminalines suvestines. Tačiau nėra aiškios kitų 9 kariškių žūties aplinkybės, nes nesutampa mirties datos, todėl negalima teigti, kad jie žuvo kurios nors operacijos metu. Neaiškios ir dvejų milicininkų žūtys, vienas iš jų buvo Milicijos mokyklos kursantas. Tarp žuvusiųjų – ir vienas kūdikis.

1952 m. užfiksuota 17 žūčių, iš jų 3 kariškių ir 4 nepilnamečių. Nėra jokių duomenų, kad iš 17 žuvusiųjų bent vienas būtų nužudytas partizanų.

15 lentelė. 1950–1952 m. žuvusiųjų nuo partizanų socialinė padėtis

Žemdirbiai	3	Kolūkio revizijos komisijos pirmininkas	1
Kolūkiečiai	7	Užsiėmimas nenurodytas	2
Darbininkai	4	Iš viso	29
Tarnautojai	3		
Kariškiai	1		
Partiniai darbuotojai	1		
Kolūkio pirmininko pavaduotojai	2		
Stribai	5		

IŠVADOS

1. Buvusioje Kauno apskrities teritorijoje ir Kauno m. 1944–1952 m. dokumentais patvirtintos 1394 žūtys.

2. Nuo partizanų dokumentais patvirtintų 538 žūtys.

Nuorodos

¹ LSSR Kauno apskrities DŽAT Vykdomojo komiteto 1946-01-17 raštas Nr. 230 LSSR LKT „Žinios apie Kauno apskritį“, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 527, l. 2–8.

² 1945-12-25 pranešimas nuo SSSR VRM-VSM įgalotinio Lietuvai generolo leitenanto Tkačenkos pasienio kariuomenės viršininkui generolui majorui Vyčkovskiui ir VRM apskrities viršininkui pulkininkui Galickiui, LYA, f. V-141, ap. 3, b. 17, l. 310.

³ Kauno apskrities partinio aktyvo susirinkimo 1945-12-19 protokolai Nr. 5, LYA, f. 2785, ap. 2785, b. 20, l. 75.

⁴ Informacinė suvestinė apie kovos rezultatus su antisovietiniu pogrindžiu ir banditizmu Kauno apskrities teritorijoje laikotarpyje nuo vasario 5 d. iki vasario 10 d. Pasirašė Kauno apskrities NKVD viršininkas majoras Kerinas ir apskrities KB sk. viršininkas leitenantas Novikovas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 981, l. 4.

⁵ Informacinė suvestinė apie kovos su antisovietiniu pogrindžiu ir banditizmu Kauno apskrityje rezultatus laikotarpyje nuo 1946-02-07 iki 1946-02-15. Pasirašė Kauno apskrities NKVD viršininkas majoras Kerinas ir apskrities KB sk. viršininkas leitenantas Novikovas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 981, l. 9.

⁶ Informacinė suvestinė apie kovos su antisovietiniu pogrindžiu ir banditizmu Kauno apskrityje rezultatus laikotarpyje nuo 1946-02-15 iki 1946-02-20. Pasirašė Kauno apskrities NKVD viršininkas majoras Kerinas ir apskrities KB sk. viršininkas leitenantas Novikovas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 981, l. 14.

⁷ Informacinė suvestinė apie kovos su antisovietiniu pogrindžiu ir banditizmu Kauno apskrityje rezultatus laikotarpyje nuo 1946-02-20 iki 1946-02-25. Pasirašė Kauno apskrities NKVD

3. Dauguma žuvusiųjų nuo partizanų – 290 asmenų – jėgos ir valdžios struktūrų asmenys, civilių asmenų žuvo 224 (24 asmenų specialybė nenurodyta).

viršininkas majoras Kerinas ir apskrities KB sk. viršininkas leitenantas Novikovas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 981, l. 17.

⁸ Informacinė suvestinė apie kovos su antisovietiniu pogrindžiu ir banditizmu Kauno apskrityje rezultatus laikotarpyje nuo 1946-03-10 iki 1946-03-15. Pasirašė Kauno apskrities NKVD viršininkas majoras Kerinas ir apskrities KB sk. viršininkas leitenantas Novikovas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 981, l. 40.

⁹ Informacinė suvestinė apie kovos su antisovietiniu pogrindžiu ir banditizmu Kauno apskrityje rezultatus laikotarpyje nuo 1946-04-01 iki 1946-04-05. Pasirašė Kauno apskrities NKVD viršininkas majoras Kerinas ir apskrities KB sk. viršininkas leitenantas Novikovas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 981, l. 34.

¹⁰ Informacinė suvestinė apie kovos su antisovietiniu pogrindžiu ir banditizmu Kauno apskrityje rezultatus laikotarpyje nuo 1946-03-10 iki 1946-03-15, pasirašė Kauno apskrities NKVD viršininkas majoras Kerinas ir apskrities KB sk. viršininkas leitenantas Novikovas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 981, l. 40.

¹¹ Informacinė suvestinė apie kovos su antisovietiniu pogrindžiu ir banditizmu Kauno apskrityje rezultatus laikotarpyje nuo 1946-05-10 iki 1946-05-15, pasirašė Kauno apskrities NKVD viršininkas majoras Kerinas ir apskrities KB sk. viršininkas leitenantas Novikovas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 981, l. 77–78.

¹² Kauno apskrities VRM skyriaus viršininko pulkininko M. Galickio 1946-05-31 pranešimas Lietuvos SSR VRM ministro pavaduotojui generolui majorui P. Kapralovui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 982, l. 179.

¹³ Informacinė suvestinė apie kovos su antisovietiniu pogrindžiu ir banditizmu rezultatus už 1946 m. birželio 10–15 d., LYA f. K-41, ap. 1, b. 981, l. 100.

¹⁴ Kauno apskrities VRM sk. viršininko pulkininko M. Galickio 1946-07-06 spec. pranešimas VR

ministro pavaduotojui pulkininkui A. Mickevičiui, LYA f. V-4, ap. 1, b. 251, l. 77.

¹⁵ 1947-01-08 pažyma apie politinę padėtį Kauno apskrityje 1947-01-1 dienai, pažymą sudarė Kauno apskrities LKP sekretorius V. Pletkus ir Kauno apskrities VRM sk. viršininkas pulkininkas M. Galickis, LYA f. K-11, ap. 1, b. 1189, l. 19.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ *Partizanų teroro aukų atminimo knyga*, sud. P. Masilionis, Vilnius: Politika, 2011, p. 305.

²⁰ Žalčio rinktinės štabas Nr. 34. Instrukcija Organizaciniam Sektoriui Rinktinėje, Rajonuose, Valsčiuose ir Plotuose organizuoti, 1946-09-03, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 982, l. 289.

²¹ 1947-01-08 pažyma apie politinę padėtį Kauno apskrityje 1947-01-1 dienai. Pažymą sudarė Kauno apskrities LKP sekretorius V. Pletkus ir Kauno apskrities VRM sk. viršininkas pulkininkas M. Galickis, LYA f. K-11, ap. 1, b. 1189, l. 20.

²² *Partizanų teroro aukų atminimo knyga...*, p. 462.

²³ Kruonio valsčiaus DŽDT VK CBAS mirimo akto 1946-09-27 įrašai 120–123, LVIA f. 2000, ap. 10, b. 407, l. 303–305.

²⁴ Informacijos apie buržuazinių nacionalistų nužudytus asmenis ir teroristinę veiklą Kauno srityje ir apskrityje 1944–1952 m. (sudarymo data nenurodyta), LYA, f. 3377, ap. 55, b. 73, l. 14.

²⁵ 1947-01-08 pažyma apie politinę padėtį Kauno apskrityje 1947-01-1 dienai, pažymą sudarė Kauno apskrities LKP sekretorius V. Pletkus ir Kauno apskrities VRM sk. viršininkas pulkininkas M. Galickis, LYA f. K-11, ap. 1, b. 1189, l. 20.

²⁶ Ten pat, l. 14.

²⁷ Informacijos apie buržuazinių nacionalistų nužudytus asmenis ir teroristinę veiklą Kauno srityje ir apskrityje 1944–1952 m. (sudarymo data nenurodyta), LYA f. 3377, ap. 55, b. 73, l. 16.

²⁸ *Partizanų teroro aukų atminimo knyga...*, p. 529.

²⁹ Informacijos apie buržuazinių nacionalistų nužudytus asmenis ir teroristinę veiklą Kauno srityje ir apskrityje, be datos ir parašo, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 73, p. 19.

³⁰ Ten pat, l. 19.

³¹ Ten pat, l. 19.

³² 1947-03-06 pažyma apie gaujų pasireiškimą Kauno apskrityje už 1947 m. vasario mėn., pasirašė Kauno apskrities VSM skyriaus viršininkas majoras Aleksejevas, LYA f. K-41, ap. 1, b. 1008, l. 173.

³³ 1947-04-06 pažyma apie gaujų pasireiškimą Kauno apskrityje už 1947 m. kovo mėn., pasirašė Kauno apskrities VSM skyriaus viršininkas majoras Aleksejevas, LYA f. K-41, ap. 1, b. 1008, l. 175.

³⁴ Jonavos valsč. DŽDT VK CBAS Ramašauskų mirimo aktų 1947-04-01 įrašai, parašas neįskaitomas, LVIA, f. 2000, ap. 9, b. 101, l. 369–373.

³⁵ 1947-04-02 pranešimas per VČ Lietuvos SSR valstybės saugumo ministrui generolui majorui dr. Jefimovui, Nr. 2/6, pranešė Kauno apskrities MGB skyriaus viršininkas majoras V. Aleksejevas, LYA f. K-41, ap. 1, b. 1008, l. 37.

³⁶ Pažyma apie gaujų pasireiškimus Kauno apskrityje balandžio mėnesį (be datos), pasirašė Kauno apskrities MGB sk. viršininkas majoras V. Aleksejevas, LYA f. K-41, ap. 1, b. 1008, l. 65.

³⁷ 1947-06-05 pažyma apie gaujų pasireiškimą Kauno apskrities teritorijoje 1947 m. gegužės mėnesį, Kauno m. MGB kovai su banditizmu sk. viršininkas papulkininkis P. Gurejevas, LYA f. K-41, ap. 1, b. 1009, l. 18, 19.

³⁸ Kauno apskrities MGB opersuvestinė už 1947 m. gruodžio 9 dieną, pasirašė Kauno apskrities MGB sk. viršininkas majoras V. Aleksejevas, LYA f. K-41, ap. 1, b. 1010, l. 77.

³⁹ Kauno apskrities MGB opersuvestinė už 1947 m. spalio 9 dieną, pasirašė Kauno apskrities MGB sk. viršininkas majoras V. Aleksejevas, LYA f. K-41, ap. 1, b. 1009, l. 233.

⁴⁰ Broniaus Tamošiūno mirties akto 1947-10-22 įrašas Nr. 140, LVIA f. 2000, ap. 7, b. 37, l. 395.

⁴¹ Informacijos apie buržuazinių nacionalistų nužudytus asmenis ir teroristinę veiklą Kauno srityje ir apskrityje, be datos ir parašo, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 73, l. 23.

⁴² Juozas Daumantas, *Partizanai*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 351.

⁴³ Tauro apygardos vado 1948-01-05 įsakymas Nr. 2, pasirašė apygardos vadas „Žvejas“, versta į rusų k., LYA f. K-41, ap. 1, b. 1017, l. 84, 85.

⁴⁴ Ten pat, l. 85.

⁴⁵ 1948-01-01 atsišaukimas „Nebalsuok“, LLA „Vanagai“, versta į rusų k., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 017, l. 156.

⁴⁶ 1948-01-10 perspėjimas, LLA „Vanagai“, versta į rusų kalbą, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1017, l. 157.

⁴⁷ 1948-04-07 spec. pranešimas apie bylos „Lesnik“ agentūrinį objektų parengimą Nr. 485, Kauno apskrities VSM sk. viršininkas majoras Aleksejevas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1011, l. 243.

⁴⁸ 1948-04-07 spec. pranešimas apie bylos „Lesnik“ agentūrinį objektų parengimą Nr. 485, Kauno

apskrities VSM sk. viršininkas majoras Aleksejevas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1011, l. 244.

⁴⁹ 1948-03-03 statistiniai duomenys apie nacionalistines formuotes, kovos su banditizmu rezultatai ir užregistruoti banditizmo atvejai Kauno apskrityje Lietuvos SSR už vasario mėnesį, Kauno apskrities VSM skyriaus viršininkas majoras Aleksejevas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1019, l. 69.

⁵⁰ 1948-05-31 paaiškinamasis raštas apie kovos su ginkluotomis gaujomis rezultatus Kauno apskrityje Lietuvos SSR teritorijoje už 1948 m. gegužės mėnesį, Kauno apskrities VSM skyriaus viršininkas majoras Aleksejevas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1019, l. 179.

⁵¹ 1948-01-05 Tauro apygardos Lietuvos laisvės kovotojams instrukcija Nr. 1 (tik dalims, veikiančioms mieste), apygardos vadas „Žvejas“, versta iš rusų k., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1017, l. 80.

⁵² Ten pat, l. 80–83.

⁵³ 1948-11-28 nutarimas (dėl pateikto kaltinimo) Šidlauskui Antano, sūnus Jurgio, Kauno VSM valdybos tardymo skyriaus tardytojas kapitonas Selezynovas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43604/3 1t., l. 107.

⁵⁴ 1948-10-26 specialus pranešimas Lietuvos SSR prokurorui III klasės justicijos patarėjui Bacharovui nuo Kauno m. prokuroro Galinaičio, LYA, f. K-6, ap. 2, b. 19, l. 149.

⁵⁵ 1948-05-13 pažyma apie dezertyrą Lekavičių Ričardą, s. Jurgio, jis taip pat Šestauskas Vytautas Leonas, s. Antano, pagal tardymo medžiagą, Kauno apskrities VRM kontržvalgybos sk. viršininkas vyr. leitenantas Firsovas, LYA, f. V-38, ap. 1, b. 4, l. 84, 85.

⁵⁶ 1949-01-18 pranešimas Sovietų SSR vidaus reikalų ministro pavaduotojui generolui pulkininkui drg. Serovui nuo Lietuvos SSR VRM ministro generolo majoro Bartašiūno, LYA, f. V-141, ap. 3, b. 38, l. 29.

⁵⁷ Dovydaičio Jono 1949-07-29 tardymo protokolas, Liudytojo Simono Čegelskio apklausos proto-

kolos, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35250/3 t. 1, l. 147, 148; f. K-1, ap. 58, b. 35250/3, t. 3, l. 238.

⁵⁸ Informacijos apie buržuazinių nacionalistų nužudytus asmenis ir teroristinę veiklą Kauno srityje ir apskrityje, be datos, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 73, l. 26.

⁵⁹ Karo Lauko Teismo nuosprendis Mykolui Paschalskiui, LYA, f. K-5, ap. 1, b. 129, l. 100.

⁶⁰ Karo Lauko Teismo nuosprendis Vladui Draudvilai, LYA, f. K-5, ap. 1, b. 129, l. 32.

⁶¹ Kaltinamojo Dovydaičio Jono 1949-08-02 tardymo protokolas; Liudytojos Ramanauskienės Stasės apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35250/3, t. 1, l. 171, f. K-1, ap. 58, b. 35250/3, t. 4, l. 37–38.

⁶² Informacijos apie buržuazinių nacionalistų nužudytus asmenis ir teroristinę veiklą Kauno srityje ir apskrityje, be datos, LYA, f. 3377, ap. 55, d. 73, l. 31.

⁶³ 1950-09-22 spec. pranešimas Nr. 155 Lietuvos prokurorui, 2 klasės valstybiniam justicijos patarėjui dr. Bacharovui, LYA, f. K-6, ap. 2, b. 10, l. 36.

⁶⁴ Žiniai L. B. LLKS Nr. 420, 1950-12-28, pasirašė A. Vanagas, versta iš rusų k., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1043, l. 241–247.

⁶⁵ Ten pat, l. 241.

⁶⁶ Ten pat, l. 243.

⁶⁷ Ten pat, l. 245.

⁶⁸ Ten pat, l. 246, 247.

⁶⁹ Informacijos apie buržuazinių nacionalistų nužudytus asmenis ir teroristinę veiklą Kauno srityje ir apskrityje, LYA f. 3377, ap. 55, b. 73, l. 50.

⁷⁰ Ten pat, l. 49.

⁷¹ Ten pat, l. 29.

⁷² Lietuvos SSR valstybės saugumo ministro Kapralovo 1952-01-20 spec. pranešimas A. Sniečkui apie banditų-plėšikų grupės, vadovaujamos Pavsčio, sulaikymą, LYA, f. V-99, ap. 1, b. 22, l. 3.

Gintautas Miknevičius

PENAL PRACTICES OF PARTISANS IN THE KAUNAS REGION (1944–1952)
PART II

Summary

Part II of the article deals with the punitive campaigns of Lithuanian partisans conducted in the Kaunas Region during the period between 1946 and 1952, summarises the entire period of the guerrilla warfare and also the punitive campaigns carried out by the partisans in that region between 1944 and 1952. Beginning with 1946, tactics of the partisans changed considerably. Due to heavy losses sustained by the partisans, full-scale attacks were launched and assaults upon centres of small rural districts were carried out much rarer. The tactics of small groups were begun to be applied. In 1946, the aim of the partisans was to disrupt the elections to the Supreme Soviet of the USSR. As many as 176 people died at the hand of the partisans in 1946. In the same year, a certain guerrilla warfare fatigue was felt, many partisans legalised themselves as they believed the promises of the Soviet authorities not to do any harm to them. The year 1947, especially its first quarter, was marked by punitive campaigns of partisans against the families who openly supported the soviet authorities: all members of those families, including children, were killed. However, the number of people who died at the hand of the partisans decreased significantly – as many as 59 people were killed in the Kaunas district by the partisans throughout 1947. In 1948, the number of partisan punitive campaigns decreased even more significantly; it was for the first time that there were small rural districts where not a single person perished at the hand of partisans from 1944. When deportations of the families to remote locations in Siberia started, in 1948, the partisan movement was dealt a painful blow by the soviet authorities, a part of partisan supporters was also deported. During the deportation operation *Vesna* that was carried out on 22–23 May 1947, as many as 517 families, a total of 1807 people, were deported from

Kaunas district. In 1948, the number of people that perished at the hand of the partisans totalled 29. At the beginning of February 1949, a meeting of Lithuanian partisan leaders took place in Priskėlėlimas military district during which the central partisan management centre called the Lithuanian Freedom Fight Movement was established. From that time, it was in charge of all partisan and anti-Soviet underground struggle in Lithuania. Very significant political changes took place in the international policy – free democratic states established the defence union NATO. Rumours about the approaching third world war spread in Lithuania, therefore the activities of the partisans intensified. The Soviet authorities responded to them by unleashing new repressions and the largest scope of deportations in the Baltic States, under the code name *Priboj*. In the course of the year 1949, as many as 44 people perished at the hand of the partisans. In 1950, an administrative reform was carried out in Lithuania: districts and small rural districts were abolished, provinces and regions were established in their place. Jonava, Panemunė, Vilijampolė, Vilkija regions, partly Arioga and Kėdainiai regions, were created in place of Kaunas district. The years between 1950 and 1952 marked the end of organised partisan resistance in Lithuania. As many as 29 people were killed in Kaunas district and the former territory of Kaunas district between 1950 and 1952. In the course of the period between 1944 and 1952, as many as 1394 violent deaths in Kaunas district and the territory of Kaunas district were recorded in documents, including 538 deaths of the partisans: 290 deaths of the people belonging to local authorities and power structures, 224 civilians and 24 persons whose social situation or profession is not specified.

KGB agento socialinis ir psichologinis portretas

Į viešąją erdvę vis išskylant KGB agentų, ypač garsių asmenų, temai, visuomenėje kyla nemažas aziotažas. Alyvos į ugnį neretai įpila ir politikai. Emocionalus, kategoriškas ir subjektyvus požiūris, net nesigilinant į agentų veiklos niuansus, verbavimo ypatybes, daro kliūčių racionalioms diskusijoms viešojoje ir mokslinėje erdvėje. Kas svarbiau: pavardė, slypinti už agento slapyvardžio, ar konkreti veikla? Ar tokioje emocionalioje diskusijoje kam nors kyla klausimas, kas buvo tie žmonės, dėl įvairiausių priežasčių tapę slaptaisiais KGB bendradarbiais.

ĮVADAS

Vienas labiausiai visuomenę intriguojančių KGB veiklos aspektų – žmogaus, slypinčio už KGB agento slapyvardžio, tapatybė. Tačiau retai kas kelia klausimą, kas buvo tie žmonės, koks jų socialinis portretas: išsilavinimas, amžius, specialybė, ką labiausiai KGB sekėsi (nesisekė) verbuoti, kokioje aplinkoje jie veikė ir kokiomis savybėmis turėjo pasižymėti atlikdami įvairaus pobūdžio užduotis. Dirbti KGB slapta ir ne savo noru, nes dauguma, tikėtina, buvo priversti bendradarbiauti, manytina, buvo iššūkis net ir psichologiškai stipriam žmogui. Buvo patiriama didžiulė įtampa dėl slapstymosi nuo šeimos, draugų, dėl priklausomybės nuo KGB ne tik sovietmečiu, bet ir nutraukus bendradarbiavimą jau nepriklausomybės metu, bijant paviešinimo ar nuolat jaučiant nedingstantį kaltės

jausmą. Turbūt įvairūs jausmai kankino ir tebekankina šiuo asmenis. Deja, patys agentai nedrįsta kalbėti apie savo ryšius su KGB, tai suprantama dėl didelio visuomenės priešiskumo, nenoro suprasti, atleisti. Išvadinti juos bailiais, išdavikais – per daug lengva ir paprasta. Agentas nelygu agentui, kiekviena istorija yra skirtinga. KGB agentų veiklos politizavimo, santykio su sovietine praeitimi įvairialypis ir neretai kategoriškas vertinimas, kolaboravimo sąvokos neapibrėžtumas dar labiau apsunkina tyrimus, vertinimus ir diskusijas visuomenėje.

Šio mokslinio tyrimo tikslas – atskleisti, kiek leidžia turimi šaltiniai, KGB agento socialinį ir psichologinį portretą: amžių, išsilavinimą, socialinę terpę, kurioje jis veikė, kaip šie aspektai kito 8–9 dešimtmetyje, kokią įtaką KGB agento tipažui turėjo miesto (rajono) specifika. Analizuoti agentų psichologinį portretą be pačių agentų asmenybių analizės ir vertinimų yra sudėtinga, tačiau KGB dokumentai bent jau gali atskleisti, kokie reikalavimai buvo taikomi agentams arba bent jau kokių KGB ieškojo.

Šio tyrimo chronologinės ribos – XX a. 8–9 dešimtmetis, nes šio laikotarpio KGB padalinių ataskaitos išsamiausias, nors kai kurių padalinių septintojo dešimtmečio ataskaitos yra nuodugnesnės nei kitų laikotarpių. Šiame darbe taikomas statistinės analizės metodas. Juo remiantis bus analizuojama, kaip kiekybiškai ir kokybiškai kito tokios agentų charakteristikos kaip išsilavinimas, amžius, agentų socialinė terpė, kiek KGB padalinio

agentų sudėčiai turėjo įtakos miesto (rajono) operatyvinė padėtis (kunigai, buvę politiniai kaliniai, tremtiniai, strategiškai svarbūs pramonės, kultūros ir mokslo objektai). Duomenys apie tautybę ir lytį pateikiami didesnės tautinių mažumų koncentracijos padalinių ataskaitose, o tai rodo, kad šie agentų požymiai nebuvo ypač svarbūs.

Agento socialiniam portretui išryškinti pasirinkti tam tikri aspektai: amžius, išsilavinimas, visuomenės grupės ir aplinka, kurioje veikė agentai. KGB valdybų, miestų ir rajonų padalinių 7–9 dešimtmečių ataskaitos nevienodai ir netolygiai atspindi KGB agentų amžių, jų kismą. Išskiriamos skirtingos amžiaus grupės, pavyzdžiui, vieni išskiria amžiaus grupes iki 25 metų, 25–50 metų, 50–60 metų, vyresnius kaip 60 metų, kiti smulkina 25–50 metų amžiaus grupę į mažesnes. Tai irgi apsunkina statistinių duomenų analizę. Pasirinkti Akmenės ir Šilalės KGB padaliniai, kaip išsamiausiai ir nuosekliausiai atspindintys agentų amžių. Pagal išsilavinimą išskiriamos tokios kategorijos: aukštasis, nebaigtas aukštasis, vidurinis (spec. vidurinis), nebaigtas vidurinis, pradinis. Palyginimui pateikiami Kapsuko, Šilalės, Lazdijų, Akmenės padalinių duomenys, taip pat 2-osios valdybos ir 5-osios tarnybos 1985–1988 m. padalinių statistiniai duomenys apie amžių, išsilavinimą bei 1989 m. visų miestų ir rajonų išsilavinimo rodikliai. Pateikti išsamius ir nuoseklius statistinius duomenis apie agentų profesijas ir jų veiklos sritis sudėtinga dėl skirtingo KGB padalinių pasirinkto formato: vieni išskiria tik profesijas, kiti rašo, kurioje sferoje veikia, tad pasirinktas universalus variantas – terpė, kurioje jie veikė. Didžiųjų miestų, tokių kaip Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai, išlikusios ataskaitos apie socialinius aspektus yra labiau fragmentiškos, tad pasirinkti Kauno m. KGB tam tikrų metų ataskaitose pateikiami duomenys.

KGB agento socialiniam ir psichologiniam portretui istoriografijoje skiriamas minimalus dėmesys. Vakarų istoriografijoje jo portretas atsiskleidžia per kai kurių itin pasižymėjusių KGB agentų istorijas, kurios retai remiasi pirminiais šaltiniais. Lietuviškoje istoriografijoje svarbiausia laikoma atskirų agentų žvalgybinė veikla, jų kenkėjiški veiksmai prieš partizanus, išeivius, disidentus, o ne paties kolaboravimo, bendradarbiavimo su sovietine valdžia klausimas: priežastys, lėmusios jų elgesį, pasekmes, agentams reikalingos savybės ir kt. Šio klausimo politizavimas ir sensacijų ieškojimas dar labiau apsunkina tyrimus. Agentų tipažui dėmesio, nors ir nedaug, skiria istorikas Arvydas Anušauskas¹.

Pagrindinis tyrimo šaltinis – KGB dokumentai: metinės ataskaitos, statistiniai duomenys apie miestų ir rajonų padalinių veiklą, apie darbą tam tikrose visuomenės grupėse, tokiose kaip politinių kalinių ir tremtinių, jaunimo, inteligentijos. Tačiau ir čia KGB atsiskleidžia kaip tipiška biurokratinė institucija. Nors ataskaitos turėjo būti rašomos pagal tam tikrą šabloną, skirtingų padalinių ataskaitos skyrėsi, net ir pertvarkos laikotarpiu jos buvo skirtingos nei iki 1985 m. Vienu padalinių ataskaitos gana išsamios su statistiniais duomenimis, jų analize, kitos gana paviršutiniškos ir šabloniškos. Ypač trūksta detalesnių didžiųjų miestų metinių ataskaitų. Kartais nesutampa padalinių metinių ataskaitų duomenys su 10-ojo skyriaus (įskaitos-archyvų) apibendrinančiomis metinėmis agentų ataskaitomis.

Atskleisti agento psichologinį portretą – labai sudėtingas uždavinys dėl šaltinių trūkumo. Čia labai pasitarnautų agentų atsiminimai, bet jų nėra. Išlikusios agentų asmens ir darbo bylos tarsi turėtų užpildyti šią spragą, tačiau taip nėra. Jose daugiau dėmesio skiriama biografiniams duomenims, o ne agento asmenybei, charakterio analizei

ir apibūdinimui. KGB personalui, manytina, irgi trūko analitinių gebėjimų ir psichologijos žinių. Ant agentūrinių pranešimų ranka parašyti agentų veiklos vertinimai irgi būna vertingi, nes parodo, ko buvo tikimasi iš agentų ir kokie jų trūkumai išryškėjo. Patys agentūriniai pranešimai tarsi turėtų būti agento asmenybės atspindys, bet iš jų daugiau paaiškėja jo analitiniai sugebėjimai išgauti, rinkti informaciją ir ją analizuoti. Kai kurie nemalonūs pranešimuose minimų asmenų apibūdinimai irgi verčia susimąstyti, ko būtent siekiama tokiomis charakteristikomis: ar įsiteikti KGB pareigūnams, ar tai apibūdina ir patį agentą. Agentų veiklos tyrimus apsunkina ir tas faktas, kad ne visi KGB agentų veiklos dokumentai yra išlikę. Koncentruota informacija apie agentų asmenybes – agentų kartotekos, bet ir jų išlikusi tik nedidelė dalis, neleidžianti daryti apibendrinančių išvadų apie visą agentūros tinklą.

KOKIO AGENTO REIKĖJO KGB

1953 m., pasibaigus masinėms represijoms, kai svarbiausia buvo palaužti ginkluotą pasipriešinimą, keičiasi ir represinių struktūrų taktika, uždaviniai, agentams keliami jau kitokie reikalavimai, pavyzdžiui, susiję su išsilavinimu, analitiniais sugebėjimais. KGB svarbiausia – turėti naudingų kontaktų – tiek šalies viduje, tiek užsienyje. Pagrindiniai uždaviniai, keliami agentams, buvo visuomenės nuotaikų stebėseną, antisovietinių apraiškų užkardymas, įtakos darymas, pramoninis šnipinėjimas, tam tikrų idėjų sklaida. Tai rodo, kad nepakako vien tik skundimo, t. y. informacijos rinkimo apie tai, kas ką šneka, agentams jau buvo keliami aukštesni uždaviniai, reikalaujantys iš jų tam tikrų gebėjimų, išsilavinimo, kompetencijų. 5-osios tarnybos, atsakingos už kitaminčių persekiojimą, vadovas 1972 m. teigė, kad verbuoti sunku, reikia

aiškinti, kad KGB agentas ne Judas – Judas tas, kas taip galvoja ir rašo², ir kad bendradarbiavimas su KGB turėtų būti tarybinio piliečio pareiga. Tai taip pat galima vertinti ne tik kaip siekį kurti naują agento įvaizdį, bet ir kaip kitokių užduočių, naujo agento tipo formavimą.

Po 1953 m. agentūrinis tinklas jau formuojamas kruopščiau ir tikslingiau, svarbu ne tik agentams skiriamos užduotys, bet ir jų pačių potencialas, asmeninės bei profesinės savybės. Iš tiriamo kandidato į agentus KGB reikalavo tam tikrų asmeninių savybių: komunikabilumo, sumanumo, sugebėjimo logiškai mąstyti, kritiškai vertinti įvairius įvykius, pastabumo, spiritinių gėrimų nevartojimo³. Taip pat agentas privalėjo būti be jokių fizinių ir psichinių negalių, neturėjo būti mėgėjas per daug kalbėti, netiko ir uždaro būdo, bailūs ar akivaizdžiai šališki asmenys⁴. Tad agento asmenyje turėjo derėti keli skirtingi charakterio bruožai: šaltakraujškumas, bet kartu ir komunikabilumas, sugebėjimas prieiti prie tam tikrų asmenų ir gauti naudingos informacijos.

Tai, kokios, pagal KGB, buvo išskiriamos teigiamos ir neigiamos agento savybės, rodo vieno KGB agento charakteristika: išskiriamimi tokie teigiami charakterio bruožai, kaip energingumas, tikslo siekimas, ištvermė, mokėjimas prieiti prie žmonių <...>, o neigiamos savybės: linkęs į karjerizmą, materialinių vertybių kaupimą, giriasi savo ryšiais su moterimis⁵. Taip ieškoma jo, kaip agento, stipriųjų ir silpnųjų pusių – to, kas darytų jį labiau pažeidžiamą. Kito agento charakteristikoje teigiama, kad jis, nors ir rodo iniciatyvą, linkęs bendrauti, laiku pateikia ataskaitas, bet dar neturi pakankamų igūdžių analizuojant kitus asmenis, jo elgesyje nieko įtartino ir įdomaus nežvelgta⁶. Anot KGB, agentas „Grafas“ rodo per mažai iniciatyvos megzdamas KGB naudingus ryšius, per mažai entuziazmo atlikdamas KGB uždavi-

nius⁷. Taigi darbui su KGB buvo svarbu ne tik asmeninės savybės, bet ir psichologinis nusiteikimas. Agentams išsakoma kritika irgi rodo, kokių savybių iš jų reikalavo KGB.

Be to, agentas turėjo mokėti žaisti ir tam tikrus psichologinius žaidimus. Mokomajame KGB žurnale aiškinama, kad tiriant „objektus“, t. y. siekiant priartėti, įgauti KGB dominančio asmens pasitikėjimą, gauti naudingos informacijos, agentai turi mokėti atlikti tam tikrus vaidmenis: draugo, pažįstamo, bendraminčio, bendrininko. Taip pat svarbu, kad agentai būtų iš jo artimos aplinkos (darbo, mokymosi). Svarbu, kad agentas, iki užduoties buvęs tik pažįstamas „objektui“, o vėliau tapęs veikiančiu prieš jį agentu, mokėtų psichologiškai save nuteikti, kad jis veikia prieš tą asmenį, t. y. atsiriboti nuo asmeniškumų. Bendraudamas su tiriamuoju, agentas turi sugebėti laviruoti, kad savo elgesiu neatitolintų jo nuo savęs, bet kartu neperimtų ir jo požiūrio⁸, turi mokėti išlaikyti distanciją. KGB netgi išskiria, kad kai kurios agentų kategorijos turėtų pasižymėti tam tikromis ypatybėmis: pavyzdžiui, konspiracinių butų (juose susitinka KGB kadriniai darbuotojai su agentais) savininkų šeimos neturėtų būti gausios, nes taip kultų grėsmė jų dešifravimui, o ypatingajam periodui verbuojami agentai turėtų būti nemobilizuojami į kariuomenę ir joje netarnavę arba einantys tokias pareigas, dėl kurių neimami į kariuomenę karo metu⁹. Ypatingi reikalavimai buvo keliami agentams rezidentams, kurie vadovavo agentams, jais galėjo tapti tik idėjiniai, pavyzdžiui, kompartijos nariai.

Rengiant agentus veikti užsienyje, ypač didelis dėmesys buvo skiriamas jų asmenybės, charakterio analizei, psichologiniam pasiruošimui, nes užsienyje jiems galėtų kilti didesnis pavojus dėl tų šalių spec. tarnybų galimų vilionių ir provokacijų. Iš KGB rašto atrenkant agentus darbui užsienyje matome, kokiais kriterijais turėtų vadovautis KGB

padaliniai parinkdami kandidatus: mokėti kalbas, būti ne vyresni nei 35 metų, sveiki, pageidautina be sutuoktinio ar vaikų, turėti atitinkamų asmeninių ir profesinių savybių¹⁰. Ruošiant agentus užduotims Vakaruose vykdyti, buvo svarbios tokios asmeninės savybės: gera atmintis, padidintas dėmesys, atidumas¹¹. Vertinant agentus, rengiamus veiklai Vakaruose, konstatuojama: nors agentai, vykdančys techninės žvalgybos užduotis, yra politiškai patikimi, tačiau užsienio spec. tarnybos siekia pasinaudoti jų asmeninėmis silpnybėmis (tai galėtų būti: alkoholinių gėrimų vartojimas, savimeilė, moterų provokacijos), nuo agentų paslydimo neapsaugo ir politinis bei ideologinis paruošimas.

Didžiausią vertę agentui sukuria jo aplinka ir tai, kuo jis galėtų būti naudingas KGB. Užsienyje dirbantys agentai netgi suklasifikuoti pagal naudingumą, jiems buvo skiriami balai: gyvenančiam JAV – 2 balai, dirbančiam svarbiuose pramonės objektuose – 3 balai. Ypač gerai vertinti agentai, dirbantys užsienyje ir veikiantys be asmeninių susitikimų arba panaudojant agentą-ryšininą – 7 balais, šnipinėjantys dėl savo „idėjinių-politinių įsitikinimų“ – 3 balais, priverstinai dirbantys dėl šantažo įvertinti 2 balais. Idealus agentas – gyvenantis JAV, mokslinio centro vadovas, dirbantis iš idėjinių paskatų; tapęs įtakos agentu, su KGB jis susisieks netiesiogiai ir teikia slaptus dokumentus¹².

Tad KGB, vertindamas agentus, atsižvelgia į asmenines savybes, psichologinį atsparumą, lankstumą, komunikabilumą, nepasidavimą savo silpnybėms, jį supančią aplinką, potencialią jo naudą įgyvendinant KGB užduotis. Tai, ko KGB ieškojo agento asmenyje, apibendrintai pateikta agento „Hario“ įvertinime: „yra sąžiningas, sumanus, moka elgtis skirtinguose visuomenės sluoksniuose, turi pažįstamų iš įvairių visuomenės grupių, yra įgijęs jų pasitikėjimą, komunikabilus, moka sukonzentruoti dėmesį į tuos

dalykus, kurie įdomūs KGB, moka išsamiai ir giliai analizuoti įvykus ir procesus, duoti jiems objektyvų įvertinimą¹³.

SOCIALINIS KGB AGENTO PORTRETAS

Po 1953 m., įtvirtinus okupacinį režimą ir palaužus ginkluotą rezistenciją, KGB prioritetais tampa kova su įvairiomis pilietinio pasipriešinimo formomis, visuomenės bei atvykstančių užsieniečių kontrolė ir stebėseną, komunistinės indoktrinacijos vykdymas, politinis, pramoninis-techninis šnipinėjimas. Atitinkamai keičiasi ir KGB metodai: atsiskoma masinių represijų, vis didesnę vaidmenį įgauna agentūrinis darbas ir psichologinio spaudimo priemonės. Agentų darbe svarbiausia tampa ne tiek informacijos rinkimas, dominavęs kovos su partizanais metu, bet tam tikrų idėjų ar gandų sklaida, kai kurių visuomenės grupių (jaunimo, inteligentijos, kultūros, švietimo, dvasininkijos atstovų, politinių kalinių, tremtinių) nuotaikų, nuostatų stebėseną ir analizė bei kitų užduočių vykdymas. Vykdyta tikslinga agentų atranka iš tam tikrų visuomenės grupių. Akmenės KGB 1975 m. veiklos ataskaitoje teigiama, jog reikia stiprinti agentų verbavimą tarp buvusių politkalinių, inteligentijos, besimokančio jaunimo, kad būtų galima stebėti vykstančius procesus ir tendencijas¹⁴. Pramoniniam šnipinėjimui vykdyti irgi buvo reikalingi tam tikrose srityse dirbantys, turintys specialių žinių kompetentingi asmenys. Tad svarbiausia savybe verbuojant asmenį tampa agento amžius, išsilavinimas, pareigos, socialinė terpė, kurioje jis dirba ir gyvena. Pasirinktose KGB ataskaitose dažniausiai minimos šios visuomenės grupės: kūrybinė ir akademinė, techninė inteligentija (mokytojai, dėstytojai, medikai, menininkai, inžinieriai, specialistai), politiniai kaliniai, tremtiniai, dvasininkija, jaunimas, darbininkai (darbininkai ir

kolūkiečiai). KGB dėmesys joms rodo, kokių visuomenės grupių kontrolė ir stebėseną buvo svarbiausia. KGB ataskaitose atsispindintys nuolatiniai raginimai dėl to, kad nėra pakankamai agentų vienoje ar kitoje visuomenės grupėje (ypač pabrėžiamas agentų trūkumas tarp jaunimo ir politinių kalinių), rodo, kad, nepaisant didelių pastangų, kai kurios visuomenės grupės buvo sunkiai palaužiamos. Tam tikras KGB suaktyvėjimas ir agentų skaičiaus padidėjimas pastebimas po 1977 m. LSSR KGB 1977 m. metinėje veiklos ataskaitoje teigiama, kad priimant 1977 m. konstituciją ir ruošiantis Spalio revoliucijos 60-mečio minėjimui stiprinama veikla, didžiausią dėmesį skiriant dvasininkams, LKB Kronikos leidėjams, Helsinkio grupės nariams¹⁵. Didesnį dėmesį agentūriniam darbui paskatino dar 1975 m. SSRS KGB kolegijos sprendimas ir Jurijaus Andropovo kalbos gairės dėl agentūrinio darbo. Visa tai buvo susiję su stiprėjančiu disidentiniu judėjimu SSRS, o Lietuvoje – su pilietiniu ir religiniu pasipriešinimu. Lietuvoje KGB veiklos stiprėjimo tendencijos ateina iš po R. Kalantos susideginimo 1972 m. vykusių protestų. Apie KGB veiklos suaktyvėjimą byloja gausios būtent 1977 m. pateiktos KGB padalinių darbo su agentais 1975–1977 m. laikotarpio ataskaitos. Šiuo metu užverbuota 917 naujų agentų, 234 pašalinti. Taip pat konstatuojama, kad didėja agentų su aukštuoju ir viduriniu išsilavinimu, pastebima jų jaunėjimo tendencija. Iš naujai 1975–1976 m. užverbuotų agentų – 35 proc. su aukštuoju išsilavinimu, o pagal 5-ąją (ideologinės kontržvalgybos) liniją 50 proc. sudarė asmenys iki 25 metų¹⁶.

Agentų išsilavinimą ir socialinę padėtį, gal kiek mažiau amžių, lėmė miesto (rajono), KGB terminais kalbant, operatyvinė padėtis: teritorijos geografinė padėtis (pvz., pasienis), Kauno, kaip tarpukario sostinės, kurioje didelė inteligentijos, jaunimo, grįžusių polit-

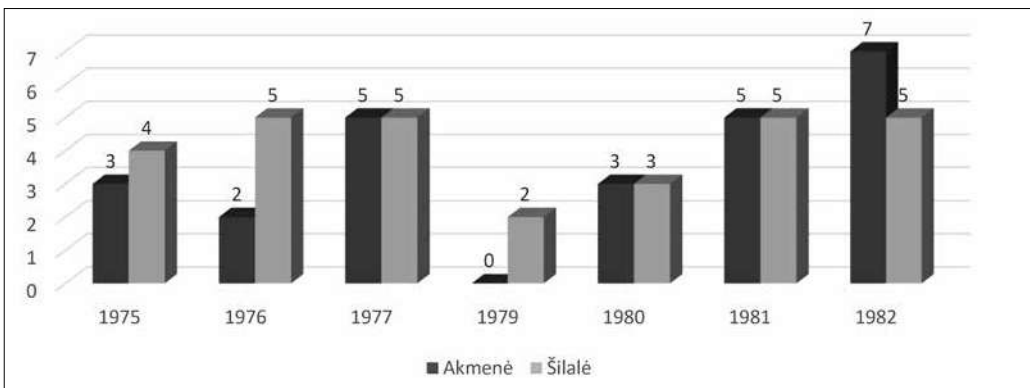
kalinių ir tremtinių koncentracija, statusas, kituose miestuose esantys pramonės, mokslo, švietimo, kultūros objektai, tam tikrų socialinių grupių, tokių kaip buvę politiniai kaliniai, tremtiniai, turintys ryšių su užsienyje gyvenančiais asmenimis, ir, aišku, buvo svarbus dvasininkijos faktorius. Pavyzdžiui, Kapsukas 1977 m. įgavo naują statusą, tapo respublikinio pavaldumo miestu, tad jame padaugėjo pramonės ir švietimo įstaigų¹⁷. Druskininkuose nuo 1977 m. padaugėjo atvykstančių į kurortą užsieniečių, šiose apylinkėse gyveno nemažai buvusių politinių kalinių, tremtinių, buvo gerai girdimas užsienio radijas, suaktyvėjo kai kurie kunigai, be to – pasienis su Lenkija¹⁸, tai akivaizdžiai turėjo įtakos ir KGB veiklai šiame mieste. Lazdijai irgi išsidėstę pasienyje su Lenkija, todėl dauguma agentų, net ir dirbantys pagal 5-ąją liniją, darbavosi prie pasienio apsaugos¹⁹.

Amžius. Nagrinėjant ataskaitas, kurios leistų geriau atspindėti KGB agentų amžiaus tendencijas, pasirinktų Akmenės ir Šilalės KGB padalinių ataskaitose esančių duomenų analizė rodo, kad asmenų iki 25 metų ir

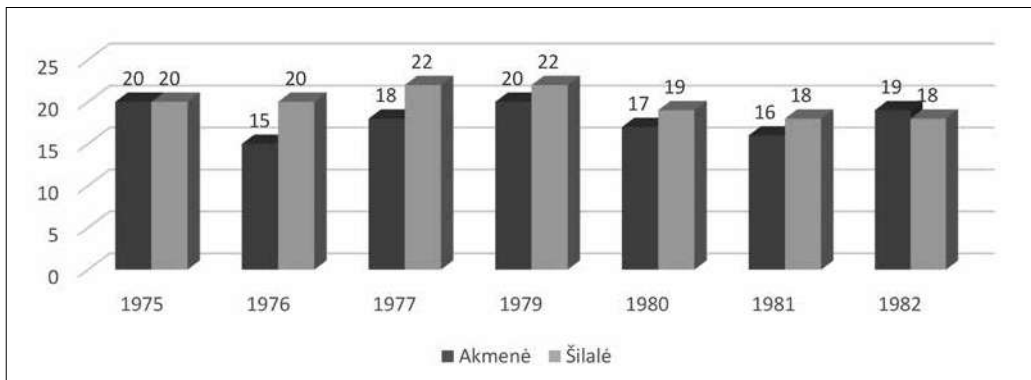
vyresnių kaip 60 metų buvo mažiausiai, tai reiškia bendrą tendenciją, kad verbuoti jaunimą KGB sekėsi prasčiausiai. O gana plačioje 20–60 metų amžiaus kategorijoje agentų skaičiaus svyravimai yra panašūs (žiūrėti 1, 2, 3, 4 priedus)²⁰. Tačiau Kauno miesto KGB 1975, 1976 ir 1983–1985 m. statistiniai duomenys rodo, kad agentų skaičius tarp jaunimo, šiuo atveju moksleivių ir studentų, buvo nemažas (1975 m. – 91, 1976 m. – 93, 1983 m. – 43, 1984 m. – 38, 1985 m. – 34, 1986 m. – 18)²¹. Akmenėje tarp agentų jaunimas sudarė: 1975 m. – 8,6 proc., 1976 m. – 6,8 proc.; Šilalėje: 1975 m. – 11 proc., 1976 m. – 14,2 proc.; Kaune: 1975 m. – 23 proc. 1976 m. – 30 proc. Tai rodo, kad Kauno operatyvinė padėtis, didelis aukštųjų mokyklų kiekis ir aktyvesnis jaunimas lėmė ir didesnę agentų poreikį šioje visuomenės grupėje.

1977 m. 2-osios valdybos ir 5-osios tarnybos poskyrių agentų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes irgi rodo, kad šioje amžiaus kategorijoje yra daugiausia agentų, o tarp jaunimo iki 25 metų – tik vienas agentas 5-osios tarnybos 1-ajame skyriuje (5 priedas)²².

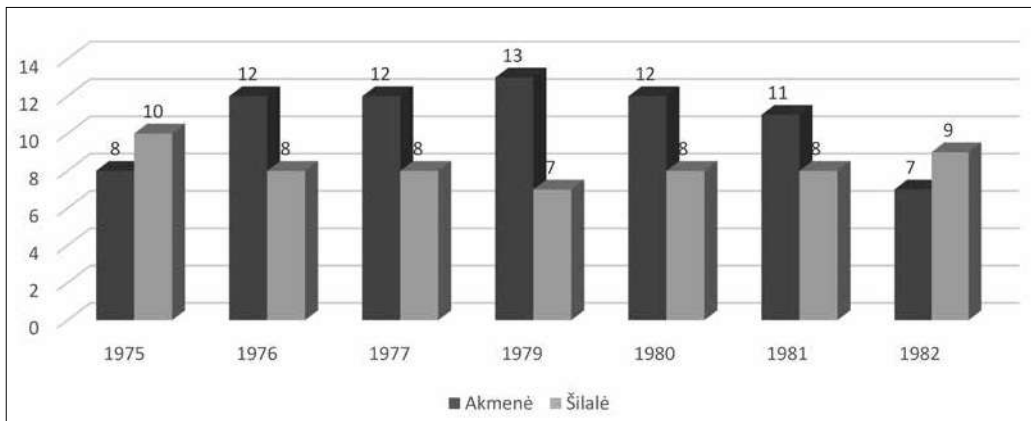
1 priedas. Agentų iki 25 metų amžiaus kategorija

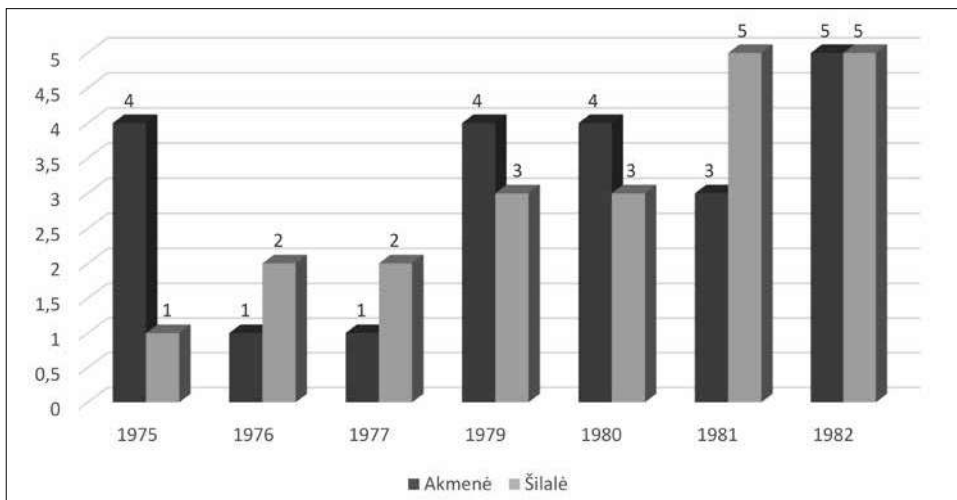
2 priedas. Agentų 25–50 metų amžiaus kategorija

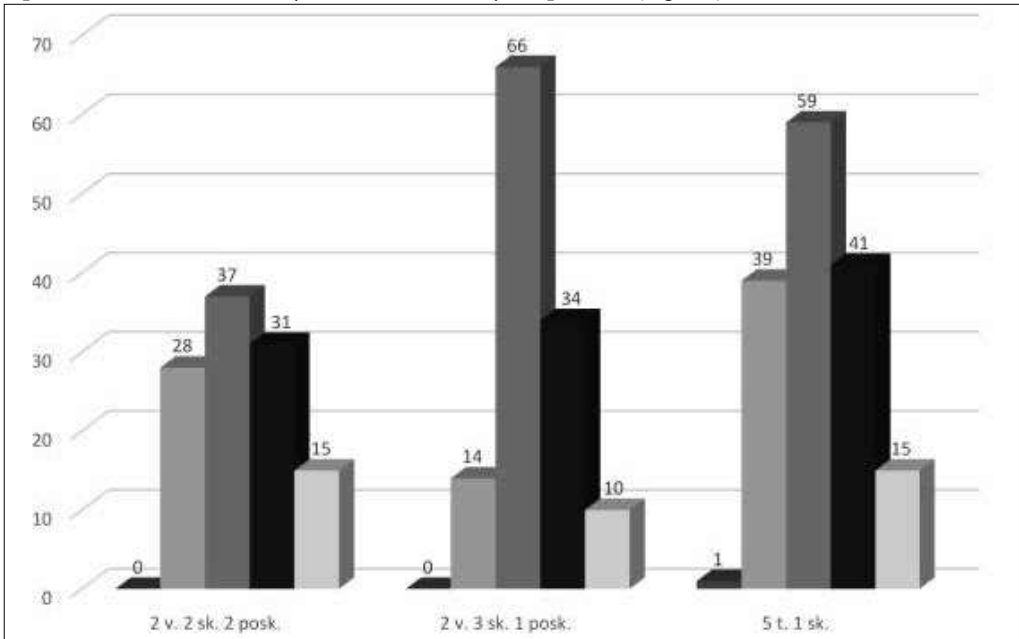
3 priedas. Agentų 50–60 metų amžiaus kategorija

4 priedas. Agentų, vyresnių kaip 60 metų, amžiaus kategorija

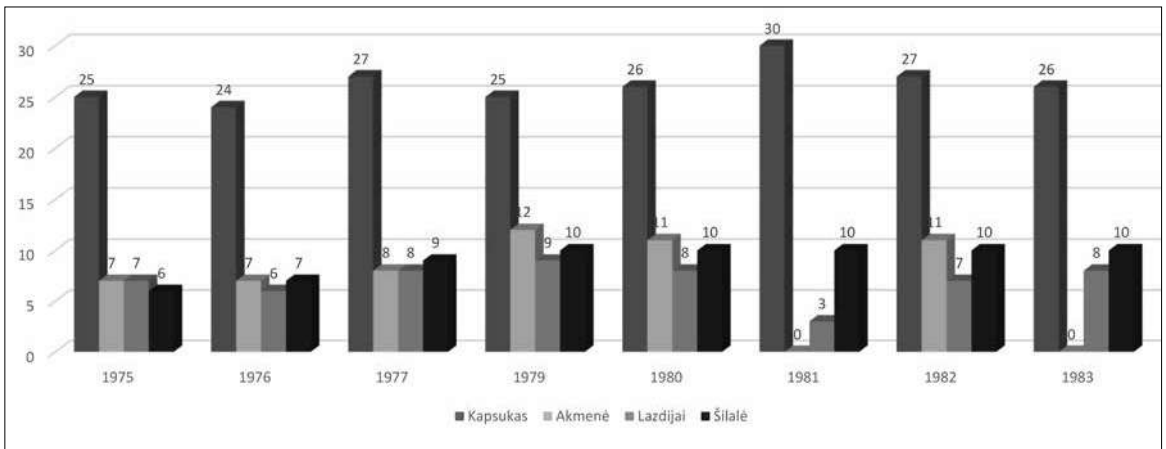

5 priedas. KGB 2-osios valdybos ir 5-osios tarnybos padalinių agentų amžius 1977 m. duomenimis

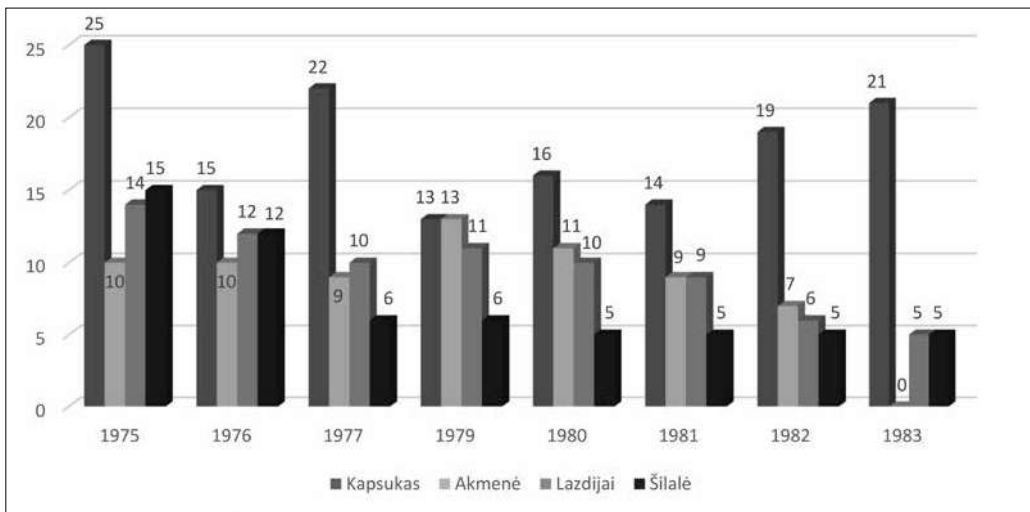

Išsilavinimas. KGB padalinio agentų išsilavinimo tendencijas lėmė operatyvinė rajono (miesto) padėtis (6, 7, 8, 9 priedai)²³.

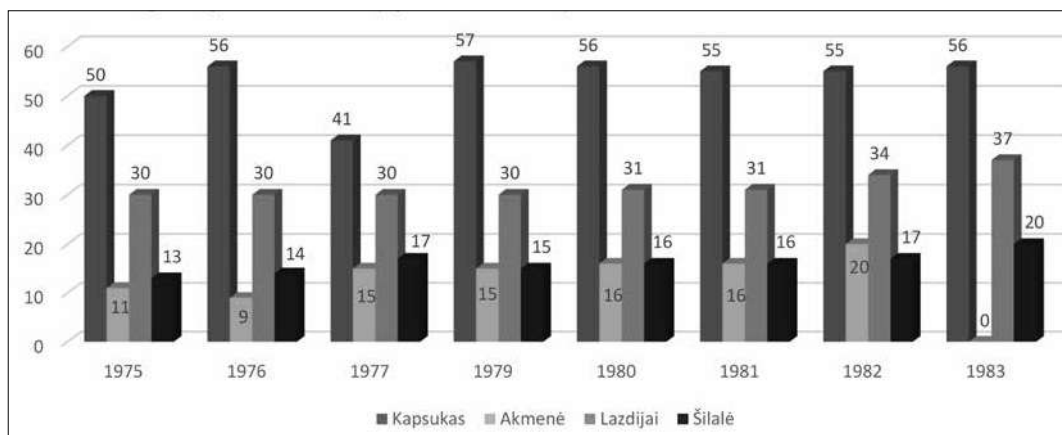
6 priedas. Agentų su aukštuoju (nebaigtu aukštuoju) išsilavinimu dinamika

7 priedas. Agentų su nebaigtu viduriniu išsilavinimu dinamika

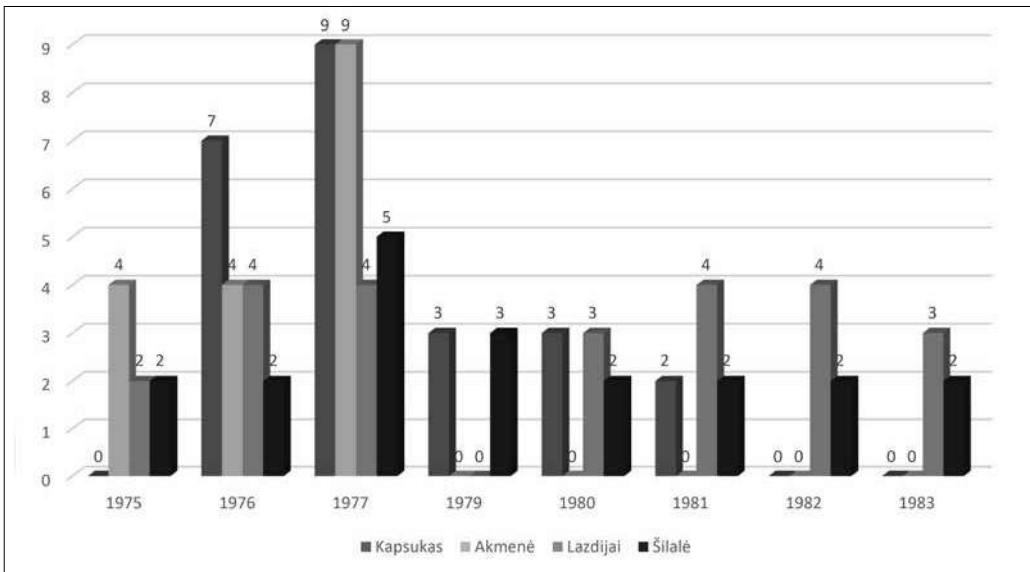
8 priedas. Agentų su viduriniu (spec. viduriniu) išsilavinimu dinamika

Mieste (rajone) esančios vidurinės ir aukštosios mokyklos, kultūros ir pramonės objektai lėmė ir didesnę aukštąjį išsilavinimą turinčių agentų poreikį. Tad Šilalės rajone, kaip žemės ūkio krašte, didesnis agentų, turinčių vidurinį ar spec. vidurinį²⁴ išsilavinimą, skaičius nestebina, nors, pagal KGB ataskaitas, jame buvo nemažai medikų ir kultūros darbuotojų. Kapsukas (dabartinė Marijampolė), palyginti su kitais pasirink-

tais miestais, turėjo daugiau aukštąjį išsilavinimą turinčių agentų, tai lėmė pramonės ir kitų tam tikro išsilavinimo reikalaujančių objektų koncentracija. Akmenė – pramonės centras, čia buvo nemažai švietimo įstaigų. Nemažai jų buvo ir Lazdijuose, nors šis rajonas daugiau traktuojamas kaip žemės ūkio kraštas. Lazdijai išsiskiria aktyvia rezistencine dvasininkų veikla. Pasirinktais laikotarpiais akivaizdžiai mažiau agentų su

9 priedas. Agentų su pradiniu išsilavinimu dinamika

nebaigtu viduriniu ir pradiniu išsilavinimu. Tai atspindi bendrą tendenciją – turėti daugiau agentų su kuo aukštesniu išsilavinimu.

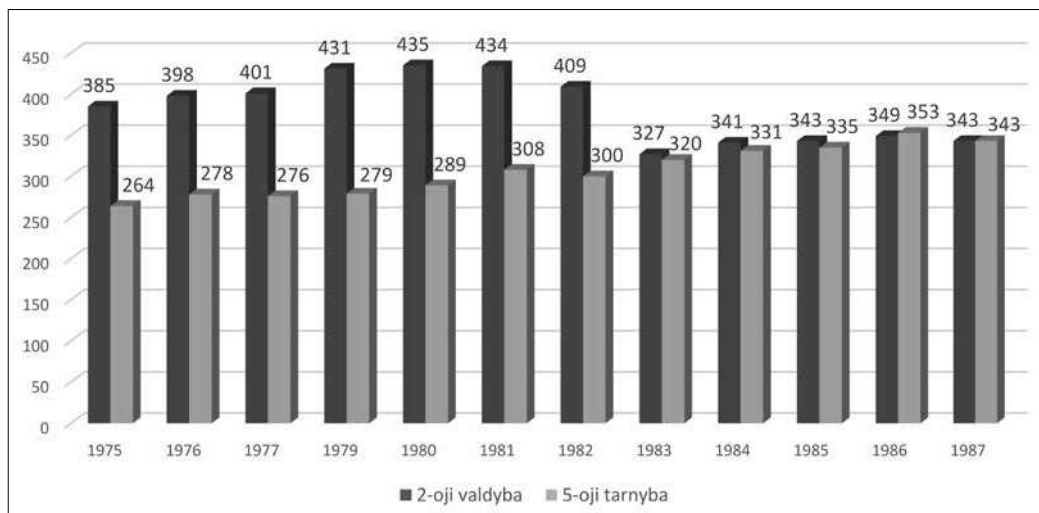
Centrinių KGB padalinių 2-osios valdybos (vidaus kontržvalgybos, kontroliuojančios ekonomikos, turizmo sektorius) ir 5-osios tarnybos (vykdančios ideologinę kontržvalgybą, prižiūrinčios kultūros ir švietimo, religines bendruomenes bei kitas visuomenės grupes) agentų išsilavinimo tendencijos irgi panašios į pasirinktų KGB padalinių, tik, aišku, skiriasi skaičiai. Pačių padalinių agentų pasiskirstymo pagal išsilavinimą skaičių lėmė padalinių skirtumai. Šių padalinių interesų objektai natūraliai lėmė ir didesnę aukštąjį išsilavinimą turinčių agentų poreikį. Pastebėtina, kad 5-osios tarnybos agentų su aukštuoju išsilavinimu skaičius didėjo prasidėjus pertvarkai. Tai natūralu, nes šis procesas sietinas su aktyvesne inteligentijos veikla, tad buvo būtina užverbuoti daugiau agentų iš šio sluoksnio. Tik tas didėjimas netruko ilgai, nes 1987 m. jau matomas skaičių sumažėjimas abiejuose padaliniuose. Kiek skirtinga dinamika kitose

išsilavinimo kategorijose, tai ypač akivaizdu po 1980 m.: 5-ojoje tarnyboje šios kategorijos agentų mažėja, bet ne taip radikaliai kaip 2-ojoje valdyboje (10, 11, 12, 13 priedai)²⁵.

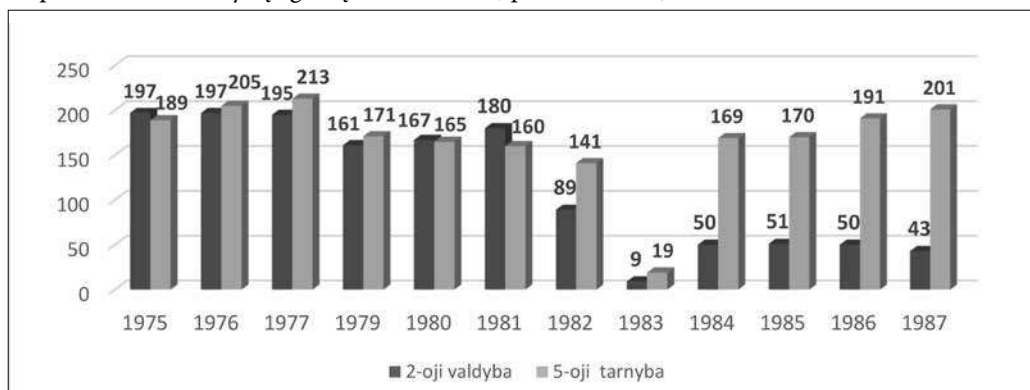
Iš didžiųjų miestų galima išskirti Kauną, kuriame kiek daugiau nuoseklių ataskaitų, bet ir čia trūksta duomenų. Pavyzdžiui, Kauno 5-ojo poskyrio, atsakingo už rezistentus, dvasininkus, politkalinius, jaunimą, inteligentiją, ataskaitos rodo, kad 1983 m. iš viso buvo 152 agentai: su aukštuoju – 83 (17 su mokslo laipsniais), su nebaigtu aukštuoju – 24, su viduriniu – 40, su nebaigtu viduriniu – 5²⁶; 1984 m. Kaune pagal 5-ąją liniją buvo 152 agentai: su aukštuoju – 93 (20 su mokslo laipsniais), su nebaigtu aukštuoju – 25, su viduriniu – 28, su nebaigtu viduriniu – 6²⁷.

Didžiųjų miestų KGB padalinių agentų išsilavinimo informacijos trūkumą šiek tiek galėtų kompensuoti didesnių ir mažesnių miestų, rajonų 1989 ir 1990 m. agentų išsilavinimo pasiskirstymo statistika (14 priedas²⁸) (15 priede Vilniaus agentų 1990 m. statistikoje nėra)²⁹. 1988–1989 m. vykęs

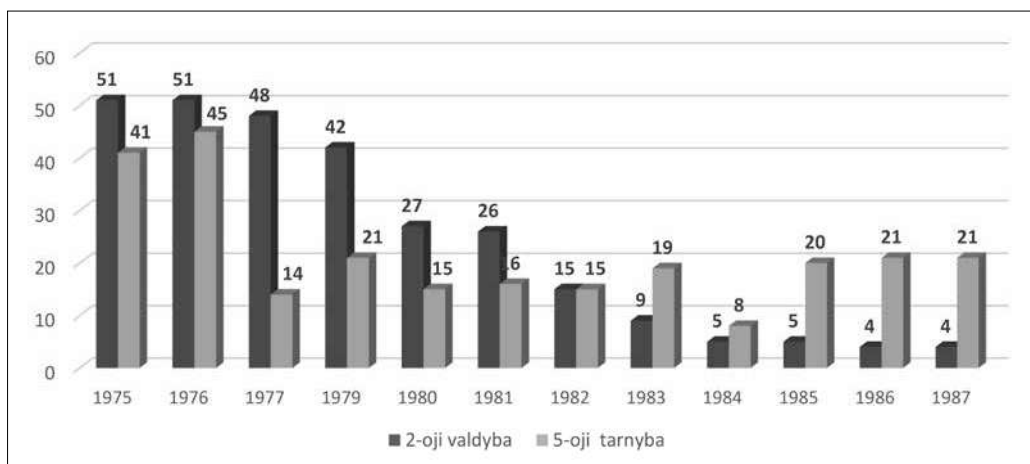
10 priedas. KGB valdybų agentų su aukštauju išsilavinimu dinamika

11 priedas. KGB valdybų agentų su viduriniu (spec. viduriniu) išsilavinimu dinamika

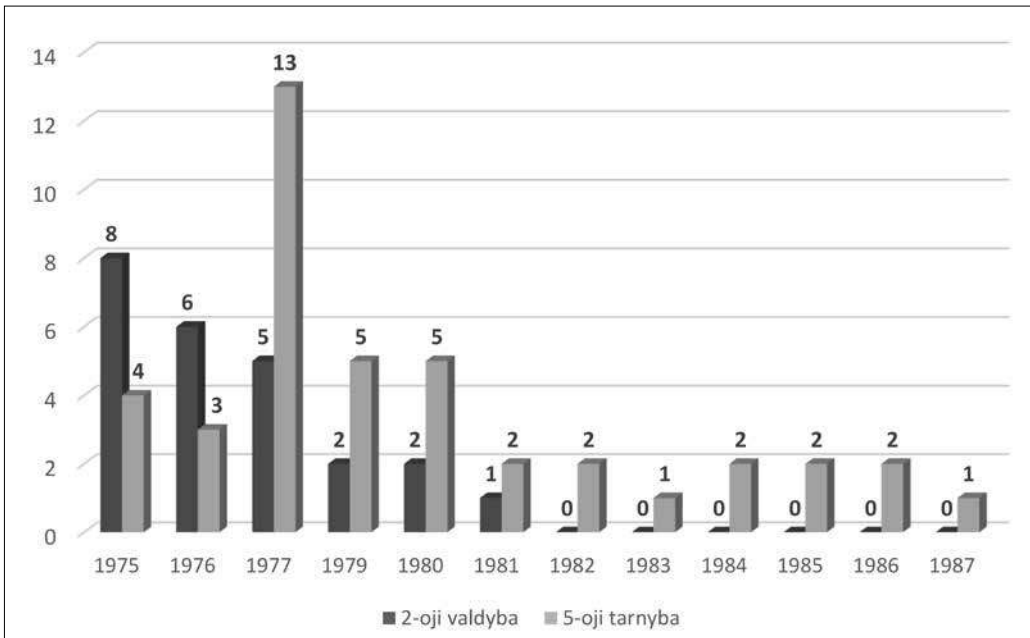

12 priedas. KGB valdybų agentų su nebaigtu viduriniu išsilavinimu dinamika

13 priedas. KGB valdybų agentų su pradinio išsilavinimu dinamika

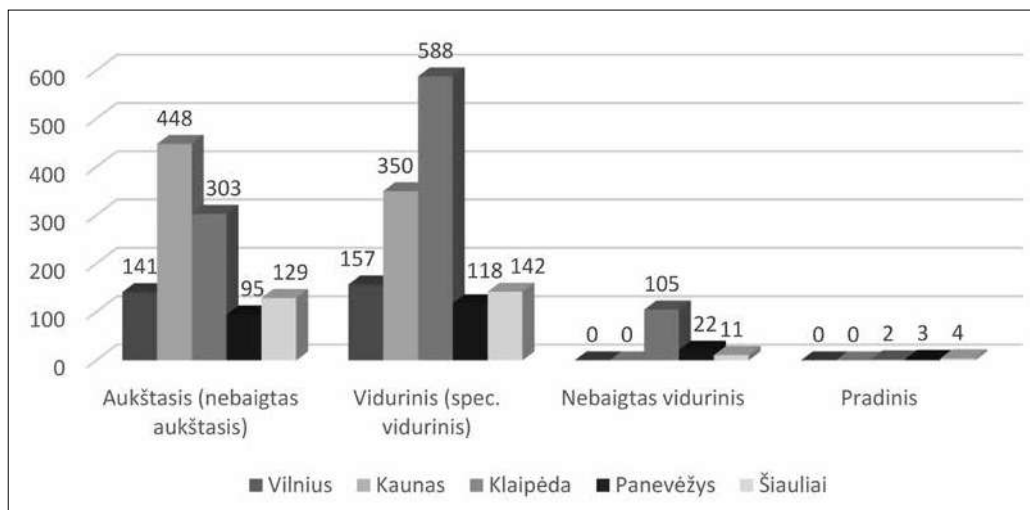
agentūrinio aparato mažėjimas galėjo šiek tiek iškreipti statistinius duomenis. Apibendrinant didžiųjų miestų 1989 m. išsilavinimo duomenis, išsiskiria Kaunas, turintis didesnę agentų su aukštuoju išsilavinimu skaičių. Vilniaus, kuriame taip pat gausu aukštųjų mokyklų, mokslo, pramonės centrų, agentų su viduriniu išsilavinimu skaičius irgi stebina, bet gal tai gali būti paaiškinama tuo, kad atskiras Vilniaus KGB padalinys įkurtas tik 1982 m., tad agentų tinklas nedidelis dėl objektyvių priežasčių. Be to, tai 1989 m. statistiniai duomenys, kai pertvarkos judėjimui įsibėgėjant daug kas išdrįso nutraukti ryšius su KGB. Klaipėdoje didesnis vidurinį išsilavinimą turinčių agentų skaičius gali būti paaiškinamas tuo, kad, manytina, jog dauguma agentų buvo susiję su jūrų uostu, laivyba. 1989 m. Klaipėdoje buvo daugiausia agentų, palyginti su Vilniumi ir Kaunu, tam irgi, turbūt, turėjo įtakos operatyvinė Klaipėdos situacija (jūrų uostas, pasienis). 1990 m. duomenys rodo

didelį agentų sumažėjimą Kaune (ypač su aukštuoju ir viduriniu išsilavinimu), nors Klaipėdoje šis rodiklis yra nedidelis, kaip ir kituose miestuose.

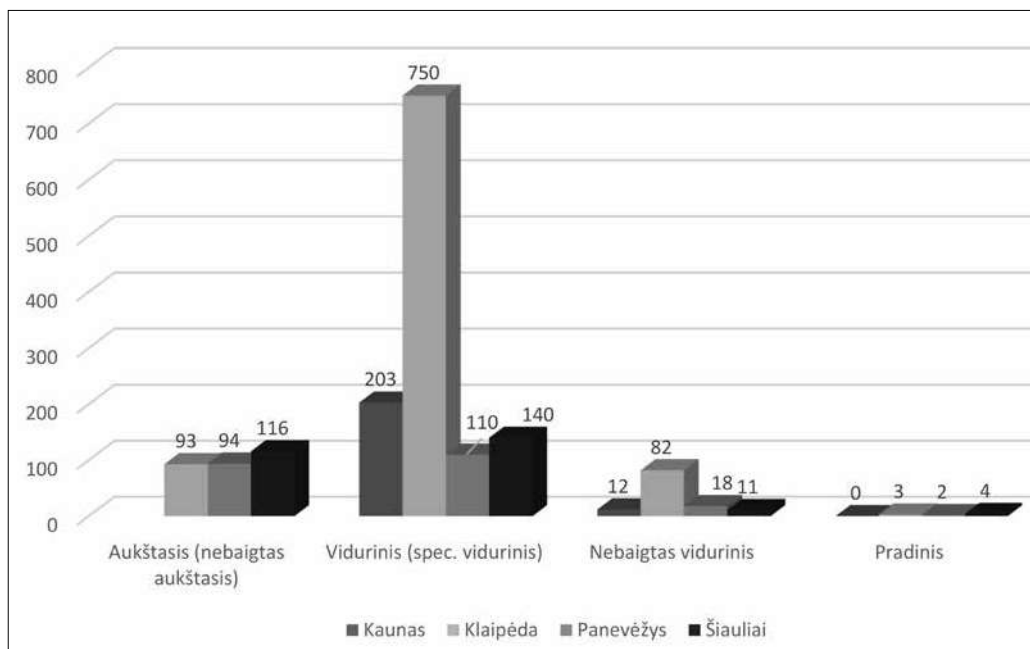
1989 m. periferijoje esančių KGB padalinių metinė agentūros ataskaita (16 priedas)³⁰ rodo, kad daugiau agentų su aukštuoju išsilavinimu yra Ignalinoje, Alytuje, Kapsuke, ir tai nestebina, nes tai gana stambūs pramonės centrai; Druskininkuose irgi jų daugiau su aukštuoju išsilavinimu, bet tai šiek tiek išsiskiria iš bendros tendencijos. Beveik visur dominuoja agentai su viduriniu (spec. viduriniu) išsilavinimu, tai irgi rodo tam tikras tendencijas ir kokius žmones labiau sekėsi verbuoti.

Agentų socialinė pozicija. Pasirinktu laikotarpiu agentų kaita visose išskirtose visuomenės grupėse nuosaiki, nėra kardinalių pokyčių (17, 18, 19, 20, 21, 22 priedai)³¹. Būna apgailestauti, kad didžiųjų miestų agentų socialinė padėtis labai menkai atspindėta ataskaitose.

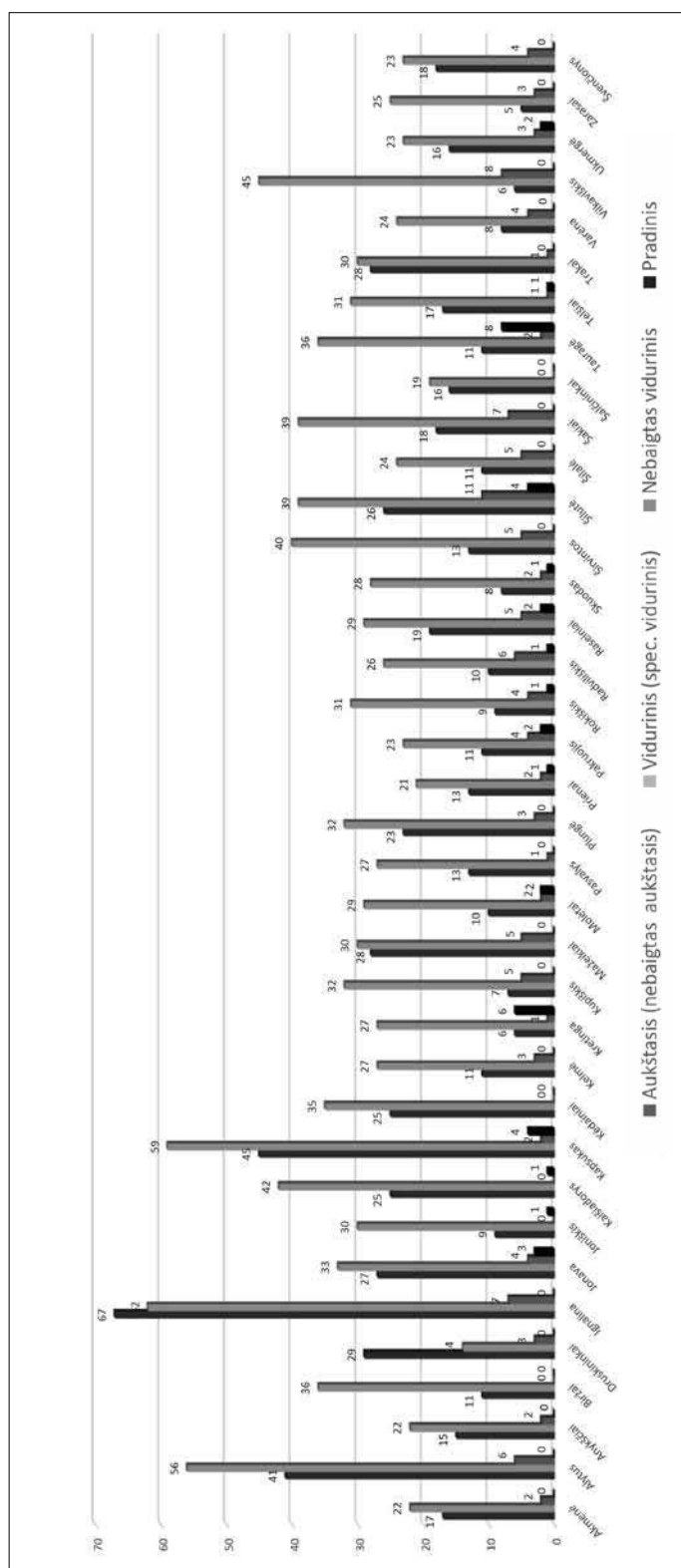
14 priedas. 1989 m. agentų išsilavinimo dinamika didžiuosiuose miestuose

15 priedas. 1990 m. agentų išsilavinimo dinamika didžiuosiuose miestuose

16 priedas. 1989 m. rajonų ir miestų agentų išsilavinimo dinamika

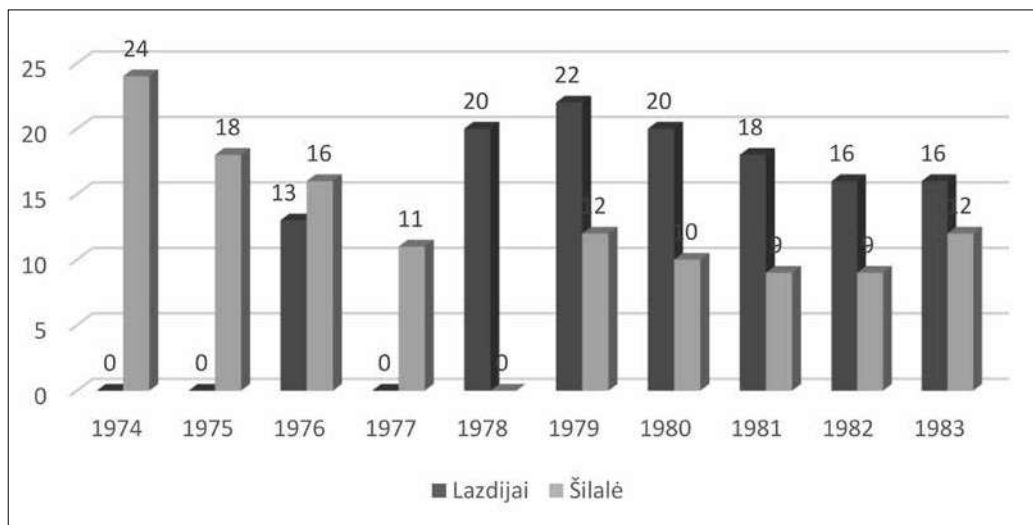

Visuomenei stebėti, jos nuotaikoms kontroliuoti tam, kad laiku būtų užkrista tikra ar įsivaizduojama antisovietinė veikla, agentai buvo būtini. Iš ataskaitose minimų visuomenės grupių ir jose esančių agentų matyti, kas kėlė mažiau pasitikėjimo ir kas buvo laikoma potencialia grėsme. Agentų išsidėstymą, didesnę jų koncentraciją lėmė miesto (rajono) operatyvinė padėtis, pramonės, švietimo, medicinos, kultūros objektai, buvusių tremtinių ir kalinių koncentracija, dvasininkai, tikinčiųjų skaičius. Pavyzdžiui, tikėtina, kad rajone (mieste) aktyvūs, praktikuojantys kunigai lems ir didesnę agentų skaičių. Lazdijų pavyzdys tai patvirtina, nes šiame padalinyje didesnis agentų skaičius tarp dvasininkų (tikinčiųjų), tai galima susiję su čia veikusiu aktyviu kunigu, rezistentu Juozu Zdebskiu. 8–9 dešimtmečių sandūroje stiprėjant dvasininkų (tikinčiųjų) bendruomenės ir inteligentijos spaudimui, pastebimas ir šio sluoksnio agentų skaičiaus didėjimas. Šilalėje didelis

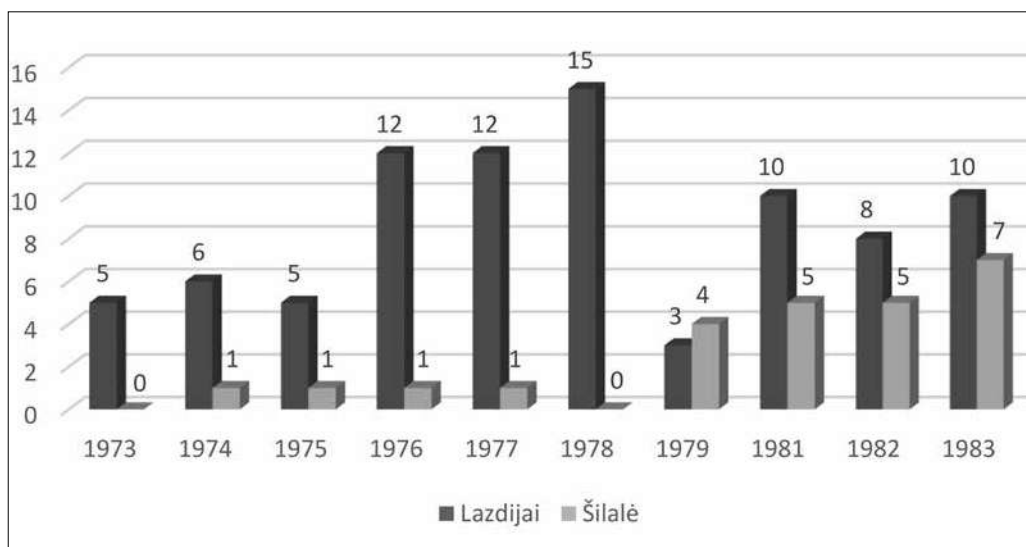
agentų skaičius tarp darbininkų ir kolūkiečių siejasi su amžiaus ir išsilavinimo statistika, kur daugiau agentų su viduriniu (spec. viduriniu) ir nebaigtu vidurini išsilavinimu (23 priedas)³². Agentų skaičius tarp politikaliųjų nėra didelis, tai rodo agentų ir buvusių politinių kalinių bei tremtinių skaičiaus santykis, pavyzdžiui, Druskininkuose 1977 m. iš 1488 buvusių politinių kalinių ir tremtinių tik 15 agentų³³, 1979 m. iš 445 politikaliųjų 17 agentų³⁴, iš viso 4 proc., o Klaipėdoje 1977 m. iš 1893 politikaliųjų tik 45 agentai³⁵, iš viso 2,3 proc. Taigi galima teigti, kad ši visuomenės grupė buvo sunkiai verbavimo paveikiama, nors ir labai pageidaujama.

Kaunas visada buvo KGB dėmesio centre, tad ir informacijos apie 8–9 dešimtmečio agentus, nors ir neišsamios, nėra daug, bet kai kurie duomenys leidžia daryti tam tikras išvadas. Pavyzdžiui, 1975 m. pagal 5-ąją liniją iš viso buvo 384 agentai, iš jų jaunimo atstovų – 91, inteligentijos – 175 (22 kūrybinės, 75 mokslinės), buvusių teis-

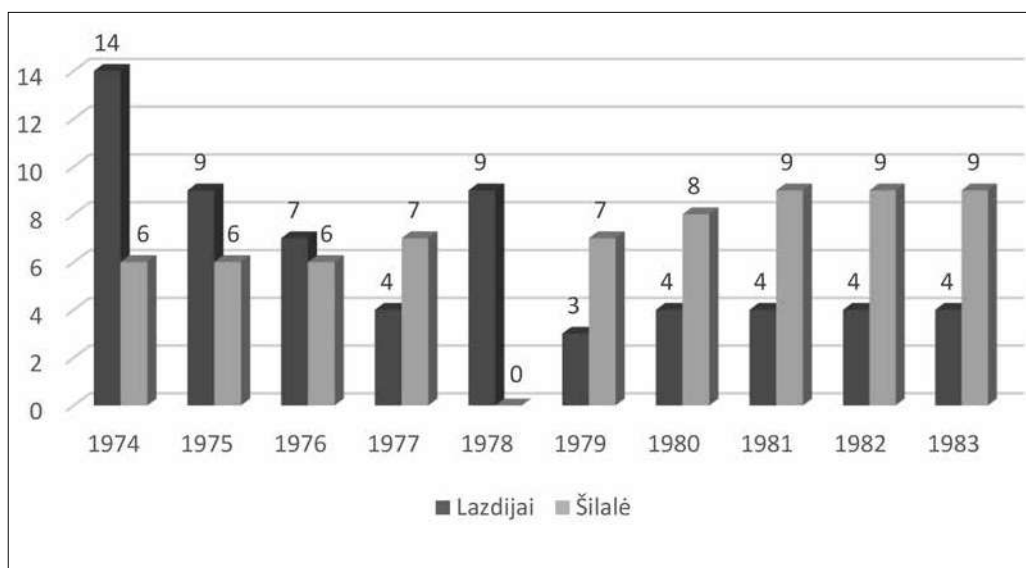
17 priedas. Agentai tarp darbininkų

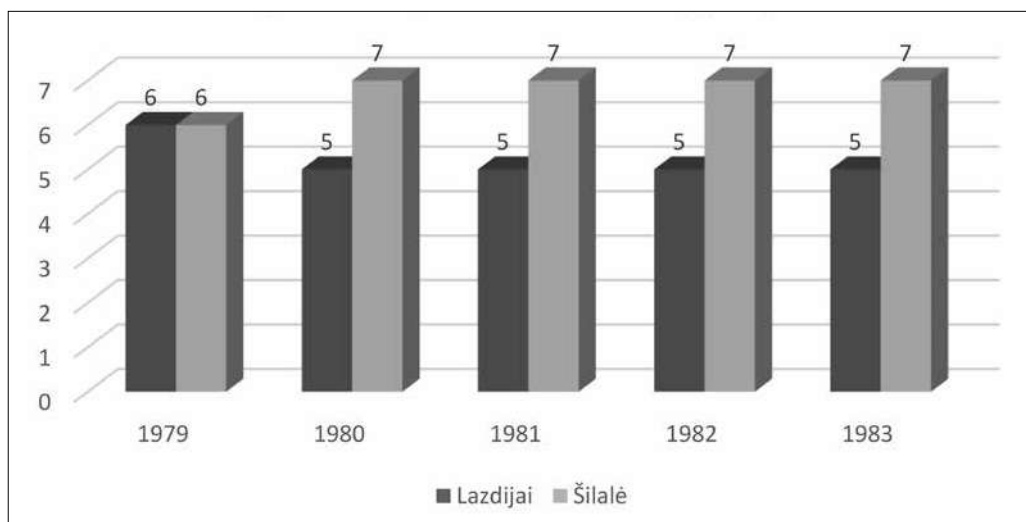
18 priedas. Agentai tarp dvasininkijos

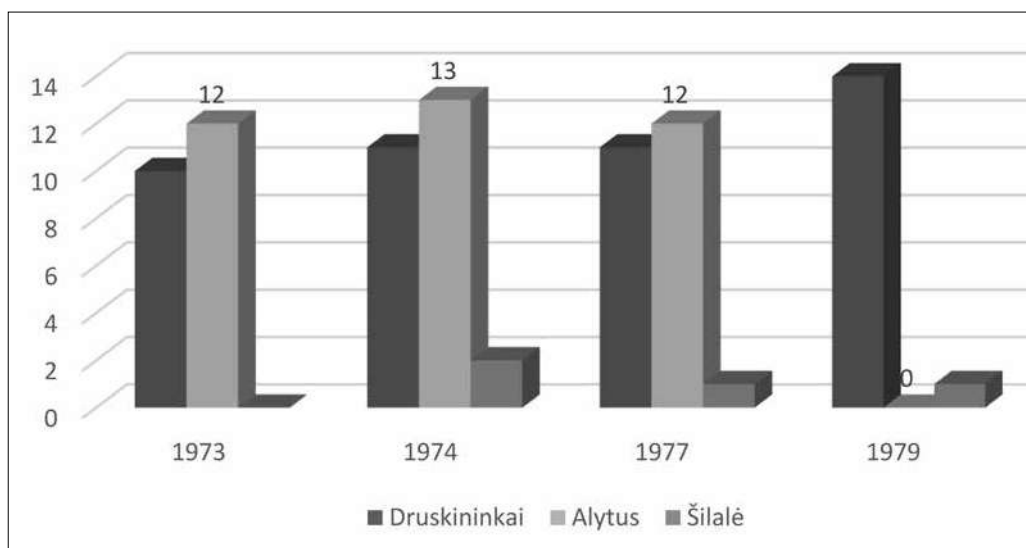
19 priedas. Agentai tarp kūrybinės (akademinės) inteligentijos

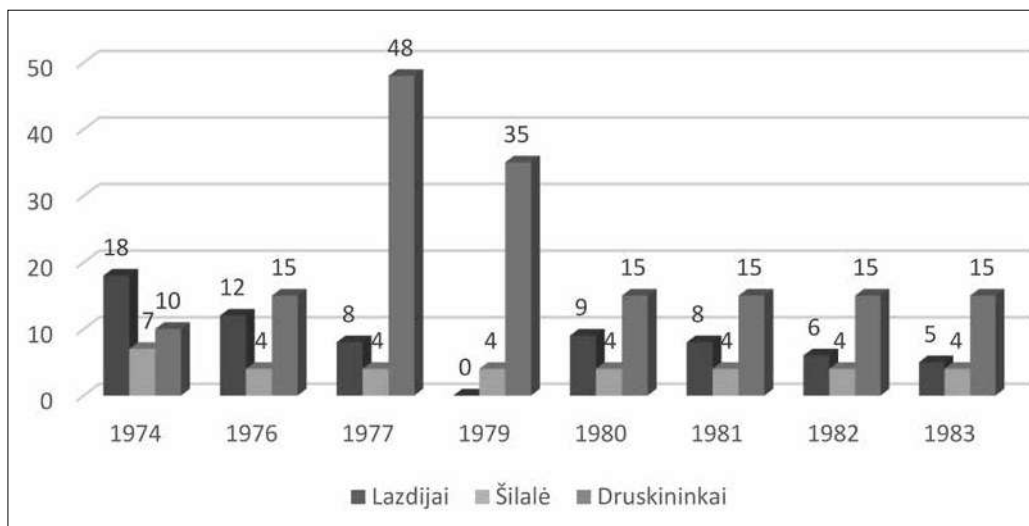
20 priedas. Agentai tarp techninės inteligentijos

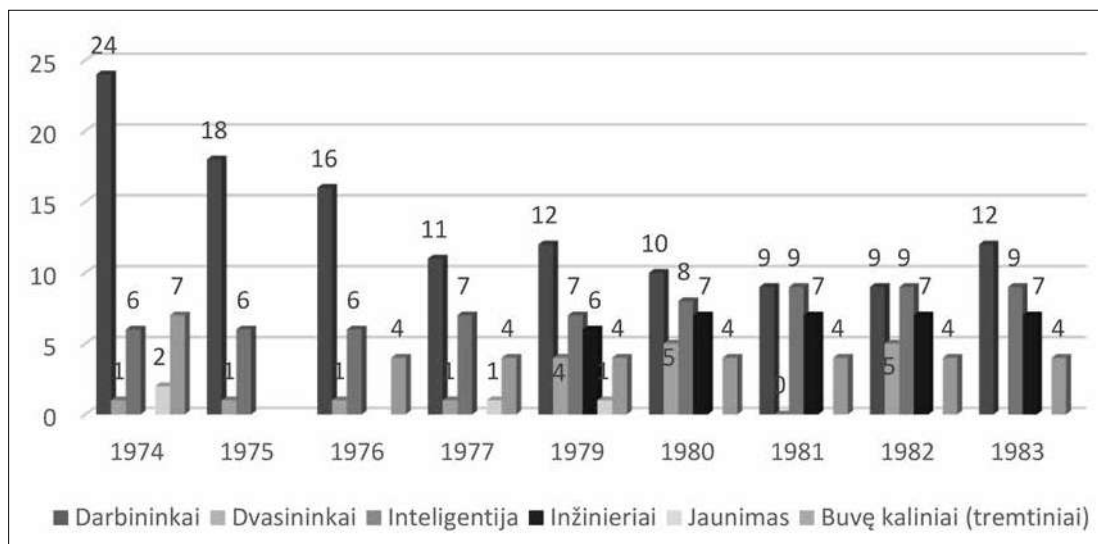
21 priedas. Agentai tarp jaunimo

22 priedas. Agentai tarp politinių kalinių ir tremtinių

23 priedas. Šilalės agentų socialinio statuso dinamika

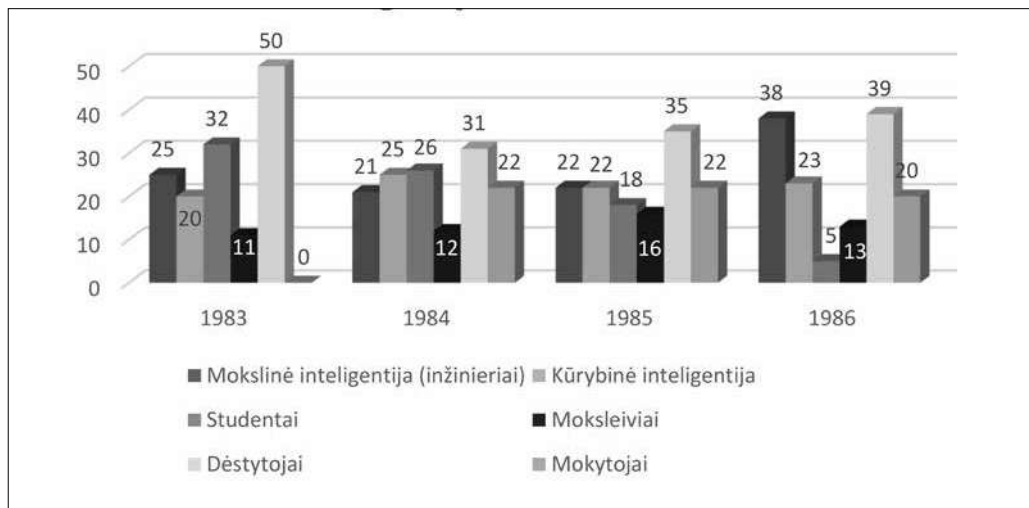

tų – 45, dvasininkų – 26, jaunesnių kaip 25 metų – 99³⁶; 1976 m. pagal 5-ąją liniją iš viso buvo 305 agentai, iš jų jaunimo – 93, inteligentijos – 89, buvusių teistų – 40, dvasininkų – 26, jaunesnių kaip 25 metų – 98³⁷. 1983–1986 m. statistiniai duomenys 24 priede³⁸.

Agentų lytis ir tautybė labai retai nurodomos KGB ataskaitose. Pavyzdžiui, 2-osios valdybos 1984 m. duomenimis, tarp 379 agentų buvo 293 vyrai ir 86 moterys, o tautiniu at-

žvilgiu pasiskirstę taip: 284 lietuviai, 48 rusai, 8 baltarusiai, 16 lenkų, 15 žydų, 5 ukrainiečiai, 2 ispanai ir 1 moldavas³⁹. 1977 m. tarp 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1-ojo poskyrio agentų 79 lietuviai, 45 kitų tautybių agentai⁴⁰. 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1981 m. duomenimis, iš 270 agentų 52 proc. lietuvių, 24 proc. rusų, 7 proc. baltarusių, 9 proc. lenkų, 4 proc. žydų⁴¹. Vilniaus m. KGB 1982 m. duomenimis, iš 88 agentų 69 lietuviai, 5 rusai, 9 lenkai, 5 kitų tautybių⁴².

24 priedas. Kauno m. agentų socialinio statuso dinamika

IŠVADOS

Po 1953 m. KGB susiduria su naujais iššūkiais. Sovietinei sistemai laipsniškai atsiveriant, užsimezga vis intensyvesni ryšiai su Vakarais mokslo, kultūros, pramonės, turizmo srityse, kartu tai kelia naujų iššūkių apsaugant strategiškai svarbią informaciją ir užtikrinant teritorijos kontrolę. Palaužti pilietinį, religinį, antisovietinį pasipriešinimą vien brutaliomis priemonėmis tampa

nebeįmanoma. Slapti bendradarbiai tampa vis svarbesniu įrankiu įgyvendinant KGB užduotis. Naujo tipo iššūkiai, tikslai ne tik rinkti informaciją, bet ir įgyvendinti sudėtingesnes, reikalaujančias iš agento tam tikrų žinių, gebėjimų, užduotis, atitinkamai lemia kokybės, o ne vien tik kiekybės paieškas tarp agentų. Socialinė terpė, kurioje agentas gyvena, dirba, mokosi, t. y. KGB potencialiai naudinga aplinka ir žmonės, tampa ypač svarbia jo savybe. Tačiau pa-

grindinių KGB valdybų veiklos sritys ir miestų (rajonų) operatyvinė padėtis (pramonės, mokslo, švietimo objektai, tam tikrų visuomenės grupių, tokių kaip politkaliniai, tremtiniai, dvasininkija, aktyvumas toje vietoje) turėjo įtakos padalinių agentūros sudėčiai pagal išsilavinimą ir socialinę bazę. Nors KGB siekė užverbuoti kuo didesnę agentų skaičių iš jaunimo, politkalinų, dvasininkijos tarpo, atskaitos rodo, kad dedamos pastangos nedavė pageidaujamo rezultato.

Agentūros išsilavinimo lygis ir socialinė bazė – sudėtinė KGB agento portreto dalis.

Nuorodos

¹ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008, 252 p.

² LSSR KGB 5-ojo skyriaus pranešimas KGB operatyvinių padalinių pasitarime, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 797, l. 79.

³ 1975-12-11 KGB agento verbavimo raportas, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 45, l. 5.

⁴ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje...*, p. 86.

⁵ KGB dokumentas apie agentui kuriamą legendą, kurią reikia pateikti spec. tarnyboms, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 14, l. 101–102.

⁶ Agento charakteristika, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 14, l. 63.

⁷ Agento „Grafo“ 1982-08-25 charakteristika, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 37, l. 66.

⁸ В. Холмов, „Некоторые вопросы тактики агента в оперативной разработке с окраской антисоветская агитация и пропаганда“, *Труды высшей школы КГБ*, 1976, № 10, с. 81–82.

⁹ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje...*, p. 87.

¹⁰ 1976-04-08 KGB raštas padaliniam dėl agentų darbui užsienyje atrankos, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 732, l. 16.

¹¹ В. Холмов „Некоторые вопросы тактики агента в оперативной разработке с окраской антисоветская агитация и пропаганда“, *Труды высшей школы КГБ*, 1976, № 10, с. 81–82.

¹² 1987-09-21 KGB parengtas kriterijų sąrašas, vertinant agentų iš užsieniečių tarpo naudingumą, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 415, l. 31–33.

Iš prieinamos informacijos apie KGB agentų psichologinę charakteristiką sunku daryti išvadas apie agento psichologinį ir socialinį portretą. Pati agento veiklos specifika: viską slėpti nuo šeimos, aplinkinių, specifinės užduotys, kaip rinkti ir išgauti reikalingą informaciją, priartėjimas prie tam tikrų asmenų, reikalavo ir specialių įgūdžių, tokių kaip komunikabilumas, bet, kita vertus, ir tam tikro uždarumo, taip pat lankstumo, šaltakraujiškumo. Tačiau didžiausia agento vertybė – sugebėjimas priartėti prie KGB naudingų žmonių ar informacijos.

¹³ Pažyma iš agento „Hario“ asmens bylos, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 47, l. 175, 178.

¹⁴ LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1975-12-04 pažyma apie 1975 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 36, l. 23.

¹⁵ LSSR KGB ataskaita už agentūrinių-operatyvinių bei tardymo darbą 1977 m., 1978-01-25, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 372, l. 164.

¹⁶ LSSR KGB 1977-05-31 pažyma apie darbo su agentais tobulinimą įgyvendinant 1975 m. SSRS KGB vadovų pasitarimo sprendimus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 737, l. 166.

¹⁷ LSSR KGB Kapsuko r. skyriaus ataskaita už atliktą agentūrinių-operatyvinių darbą 1977 m., 1977-12-16, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 470, l. 199.

¹⁸ LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 520, l. 1.

¹⁹ LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-01-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1724, l. 76, 78.

²⁰ LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1975-12-04 pažyma apie 1975 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 36, l. 22; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1976-12-13 pažyma apie 1976 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 39, l. 69; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1977-12-14 pažyma apie 1976 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 42, l. 56; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1977-12-14 pažyma apie 1977 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 42, l. 56; LSSR

KGB Akmenės r. skyriaus 1979-12-11 pažyma apie 1979 m. darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 48, l. 65; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1980 metų veiklos ataskaita, 1980-12-03, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 56, l. 63; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-02; f. K-11, ap. 1, b. 59, l. 49; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1982 metų veiklos ataskaita, 1982-12-03, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 66, l. 65; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1975 m. darbo ataskaita, 1975-12-01, f. K-11, ap. 1, b. 3264, l. 4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1976 m. darbo ataskaita, 1976-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3265, l. 6; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1977 m. darbo ataskaita, 1977-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3268, l. 5; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1979 m. darbo ataskaita, 1979-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3274, l. 13; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1980 m. darbo ataskaita, 1980-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3276, l. 7; LSSR KGB Šilalės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3280, l. 60; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1982 m. ataskaita, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3286, l. 41.

²¹ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 1975-12-10 pažyma apie ideologinės kontržvalgybos darbo rezultatus 1975 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 170, l. 25; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 1976-12-16 pažyma apie ideologinės kontržvalgybos darbo rezultatus 1976 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 172, l. 12; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus ataskaita apie 5-ojo poskyrio darbą 1983 metais, 1983-12-16, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 31; KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio statistiniai duomenys apie agentūros tinklą 1984 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 189, l. 57; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 5-ojo poskyrio darbo 1985 metais ataskaita, 1985-12-25, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 206, l. 27; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 5-ojo padalinio ataskaita už darbą 1986 metais, 1986-12-24, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 262, l. 22.

²² LSSR KGB 1977-05-12 pažyma apie 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio darbą su agentais, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 759, l. 53; LSSR KGB 1977-05-31 pažyma apie kokybinę ir kiekybinę KGB padalinių charakteristiką 1975 m., *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 759, l. 144.

²³ LSSR KGB Kapsuko r. skyriaus 1975 m. veiklos ataskaita, 1975-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1828, l. 30; LSSR KGB Kapsuko r. skyriaus ataskaita už atliktus darbus 1976 m., 1976-12-16, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 457, l. 238; LSSR KGB Kapsuko r. poskyrio ataskaita už atliktą agentūrinį-operatyvi-

nį darbą 1977 m., 1977-12-16, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 470, l. 200; KGB Kapsuko r. poskyrio 1979 m. veiklos ataskaita, 1979-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1844, l. 24; LSSR KGB Kapsuko rajono poskyrio 1980 metų veiklos ataskaita, 1980-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1850, l. 23; LSSR KGB Kapsuko rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1863, l. 72; LSSR KGB Kapsuko rajono poskyrio 1982 metų veiklos ataskaita, 1983-01-07, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1871, l. 65; LSSR KGB Kapsuko rajono poskyrio 1983 metų veiklos ataskaita, 1983-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1882, l. 86; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1975-12-04 pažyma apie 1975 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 36, l. 22; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1976-12-13 pažyma apie 1976 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 39, l. 69; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1977-12-14 pažyma apie 1976 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 42, l. 56; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1977-12-14 pažyma apie 1977 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 42, l. 56; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1979-12-11 pažyma apie 1979 m. darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 48, l. 66; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1980 metų veiklos ataskaita, 1980-12-03, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 56, l. 63; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-02, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 59, l. 50; 1210_72k; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1982 metų veiklos ataskaita, 1982-12-03, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 66, l. 66; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1975 m. darbo ataskaita, 1975-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3264, l. 4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1976 m. darbo ataskaita, 1976-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3265, l. 7; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1977 m. darbo ataskaita, 1977-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3268, l. 5; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1979 m. darbo ataskaita, 1979-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3274, l. 13; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1980 m. darbo ataskaita, 1980-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3276, l. 8; LSSR KGB Šilalės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-15; *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3280, l. 60; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1982 m. ataskaita, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3286, l. 41; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1983 m. agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, 1983-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3292, l. 61; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1975 m., 1975-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1721, l. 95; LSSR KGB Lazdijų ra-

jono poskyrio ataskaita už 1976 m., 1976-12-30, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1724, l. 13; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-01-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1724, l. 78; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1979 m., 1979-12-11, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 80; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1980 metų veiklos ataskaita, 1980-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 124; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 53; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1982 metų veiklos ataskaita, 1982-12-13, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 84; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1983 metų veiklos ataskaita, 1983-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 156.

²⁴ Mokyti į šias programas buvo priimami baigusieji pagrindinę (9 kl.) mokyklą. Baigusiesiems specialiojo vidurinio mokymo programas buvo išduodami diplomai, liudijantys įgytą specialųjį vidurinį išsilavinimą ir suteiktą profesinę kvalifikaciją (techniko, technologo, medicinos sesers, auklėtojo, saviveiklinių šokių kolektyvo vadovo ir klubinių įstaių darbuotojo ir kt.), pakankamą dirbti ne tik techninį darbą, bet ir vadovauti kitiems darbuotojams.

²⁵ 1976-01-09 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1975 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 333, l. 1; 1977-01-11 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1976 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 333, l. 14; 1978-01 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1977 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 339, l. 2; 1980-01-10 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1979 m.; *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 356, l. 12; 1981-01-09 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1980 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 360, l. 11; 1982-01-05 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1981 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 366, l. 11; 1983-01-01 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1982 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 379, l. 13; 1984-01 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1983 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 528, l. 4; 1985-01-01 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1984 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 397, l. 8; 1986-01-08 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1985 m., f. K-15, ap. 1, b. 427, l. 5; 1986-01-07 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1986 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 467, l. 5; 1988-01-09 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1987 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 504, l. 5.

²⁶ KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio statistiniai duomenys apie agentūros tinklą 1983 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 62.

²⁷ KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio statistiniai duomenys apie agentūros tinklą 1984 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 189, l. 56.

²⁸ KGB Miestų ir rajonų padalinių agentūrinio tinklo padėtis 1989 m. gruodžio mėnesiui, *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 535, l. 11–109.

²⁹ KGB Miestų ir rajonų padalinių agentūrinio tinklo padėtis 1990 m., *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 622, l. 4–73.

³⁰ KGB Miestų ir rajonų padalinių agentūrinio tinklo padėtis 1989 m. gruodžio mėnesiui, *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 535, l. 112–259.

³¹ LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1974 m. darbo ataskaita, 1974-12-12, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3262, l. 4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1975 m. darbo ataskaita, 1975-12-01; *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3264, l. 3–4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1976 m. darbo ataskaita, 1976-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3265, l. 7; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1977 m. darbo ataskaita, 1977-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3268, l. 5; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1979 m. darbo ataskaita, 1979-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3274, l. 13; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1980 m. darbo ataskaita, 1980-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3276, l. 8; LSSR KGB Šilalės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3280, l. 60; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1982 m. ataskaita, f. K-11, ap. 1, b. 3286, l. 41; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1983 m. agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, 1983-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3292, l. 61; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1974 m., 1974-12-12, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1721, l. 67; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1975 m., 1975-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1721, l. 94–95; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1976 m., 1976-12-30, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1724, l. 13; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-01-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1724, l. 78; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1979 m., 1979-12-11, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 80; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1980 metų veiklos ataskaita, 1980-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 124; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 53; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1982 metų veiklos ataskaita, 1982-12-13, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 84; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1983 metų veiklos ataskaita, 1983-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 156; LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1973 m., 1973-

12-28, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 509, l. 122; LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1974 m., 1974-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 509, l. 167; LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 520, l. 17; LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1979 m., 1979-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 525, l. 2; LSSR KGB Alytaus rajono poskyrio veiklos ataskaita už 1973 m. 1973-12-28, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 157, l. 26; LSSR KGB Alytaus rajono veiklos ataskaita už 1974 m., 1974-12-12, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 158, l. 22; LSSR KGB Alytaus rajono veiklos 1977 m. ataskaita, 1977-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 167, l. 31.

³² LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1974 m. darbo ataskaita, 1974-12-12, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3262, l. 4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1975 m. darbo ataskaita, 1975-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3264, l. 3-4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1976 m. darbo ataskaita, 1976-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3265, l. 7; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1977 m. darbo ataskaita, 1977-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3268, l. 5; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1979 m. darbo ataskaita, 1979-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3274, l. 13; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1980 m. darbo ataskaita, 1980-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3276, l. 8; LSSR KGB Šilalės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3280, l. 60; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1982 m. ataskaita, f. K-11, ap. 1, b. 3286, l. 41; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1983 m. agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, 1983-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3292, l. 61.

³³ LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 520, l. 5.

³⁴ LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio

ataskaita už 1979 m., 1979-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 525, l. 2.

³⁵ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 1977-12-19 pažyma apie darbą Klaipėdos r. 1977 m., *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 470, l. 111, 114.

³⁶ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 1975-12-10 pažyma apie ideologinės kontržvalgybos darbo rezultatus 1975 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 170, l. 25.

³⁷ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 1976-12-16 pažyma apie ideologinės kontržvalgybos darbo rezultatus 1976 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 172, l. 12.

³⁸ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus ataskaita apie 5-ojo poskyrio darbą 1983 m., 1983-12-16, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 31; KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio statistiniai duomenys apie agentūros tinklą 1984 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 189, l. 57; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 5-ojo poskyrio darbo 1985 metais ataskaita, 1985-12-25, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 206, l. 27; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 5-ojo padalinio ataskaita už darbą 1986 metais, 1986-12-24, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 262, l. 22.

³⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos 1984-07-15 pažyma apie valdybos agentūros tinklą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 777, l. 99, 100.

⁴⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1-ojo poskyrio 1977-05-10 pažyma apie darbą su agentais iki 1977 m. balandžio 20 d., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 742, l. 66.

⁴¹ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1981-03-03 pažyma apie agentus ir darbą su jais 1981 m. kovo 1 dienai, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 760, l. 90.

⁴² LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinės operatyvinės veiklos 1982 m. ataskaita, 1982-12-20, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 8, l. 72.

Dr. Kristina Burinskaitė

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF THE KGB AGENT

Summary

After 1953, the KGB faced new challenges. With the Soviet system gradually opening, ever more intense relations with the West in the fields of science, culture, industry and tourism were established, which was a certain challenge in protecting strategically important information and ensuring control of the territory. However, it was no longer possible to break civil resistance and the fight of ideas by means of brutal measures alone. Secret collaborators became an ever more important instrument in implementing the KGB tasks. The agent's environment and in what way he could be of use to the KGB created the greatest value for the agent. Hence, not only professional experience and knowledge but also personal qualities became important.

It was not only collection of information that prevailed during the fight against partisans but also the dissemination of certain ideas or rumours, observance and analysis of moods and principles of certain groups of society (the youth, the intelligentsia, representatives of culture, education and clergy), as well as performance of other tasks became of greatest importance in the agents' work. Hence, the most significant feature in recruiting an individual became his age, education, duties and responsibilities, the social medium in which he worked and lived. The following groups of society are most often referred to in the KGB reports, which determined their choice: the cultural and academic, technical intelligentsia, (teachers, lecturers, physicians, artists, engineers, specialists), political prisoners (deportees), the clergy, the youth, workers (workers and collective farmers). Agents'

education and social situation, perhaps their age to a lesser degree, were determined, speaking in the KGB terms, by the operational situation of a city (region): the geographical location of the territory (e.g., the border), the city of Kaunas as the temporary capital of the interwar period, where there was a great concentration of the intelligentsia, young people, political prisoners and deportees who came back from places of imprisonment, objects of industry, science, education, culture located in other cities, certain social groups, such as the former political prisoners, deportees who maintained contacts with people living abroad and, of course, the factor of the clergy was of great significance. Though it was sought to have as many agents as possible among the young people, political prisoners and the clergy, the KGB reports show that the KGB efforts gave no desired results.

The level of education and the social basis of the agency was an integral part of the portrait of the KGB agent. On the basis of the available information about the psychological characteristic of the KGB agents, it is difficult to draw conclusions about the agent's portrait. However, the specificity of the agent's activity that included concealing everything from the family, the surrounding people, specific tasks, how to collect and obtain certain information, approaching certain persons – required certain skills such as communicability, but, on the other hand, certain reticence, as well as flexibility and composure. However, the most valuable quality of the agent was the ability to come close to the people and information that were of use to the KGB.

Gabija Juodėnaitė

Lietuvių tremtinių vaikų švietimas

Straipsnio tikslas – išanalizuoti lietuvių tremtinių vaikų švietimo sąlygas Sibire. Tam pasitelkiami šie uždaviniai: išnagrinėti bendrą Sovietų Sąjungos švietimo sistemos modelį, vyravusį 1941–1958 m., vaikų mokymosi sąlygas tremtyje, ideologinį švietimą, neakivaizdinių namų mokymą – naująsias „vargo mokyklas“ kaip atsvarą oficialiajam sovietiniam narytvyviui ir aukštojo mokslo galimybes tremtyje.

ĮVADAS

Raudonasis teroras, užplūdęs Lietuvą XX a. viduryje, nesigailėjo nė vieno, galėjusio kelti nors menkiausią grėsmę režimo tvirtumui okupuotoje valstybėje. Sovietų Sąjungos represijos, taikytos nepatikimiems piliečiams, pavyzdžiui, mokytojams, inteligentijai, visuomenininkams, turtingesniems ūkininkams – buožėms, lietė visą „nusikaltėlio“ šeimą, taip pat ir vaikus. Yra skaičiuojama, jog per stalininio teroro laikotarpį 1941-aisiais ir 1944–1953 m. iš Lietuvos į Sovietų Sąjungos rytus kartu su savo šeimomis buvo ištremta apie 40 tūkst. vaikų¹.

Nors yra nemažai išleista tremtinių memuarų, tremties tema yra nepelnytai primiršta mokslininkų, dar rečiau tyrimuose išskiriama tremtinių vaikų patirtis. Istorikas Tomas Balkelis kelia hipotezę, kad taip yra dėl tremtinių vaikų laikymo „antrinėmis“ aukomis: sovietai atskirai į vaikus taikėsi retai – juos trėmė dėl to, kad jie buvo režimui nusikaltusių šeimų

nariai². Vaikų suvokimas ir patirtis kai kuriais aspektais skiriasi nuo suaugusiųjų, todėl šis dar menkai tirtas tyrimų laukas yra savotiškai įdomus ir naudingas. Be to, vaikai – viena jautriausių visuomenės grupių, nesunkiai pasiduodanti įtakai, lengvai paveikiama ideologijos: svarbu išsiaiškinti, ar sovietinių struktūrų siekis perauklėti „liaudies priešų“ vaikus ir paversti juos palankiais režimui piliečiais buvo įgyvendintas. Tad svarbiausias darbo tikslas: ištirti lietuvių tremtinių vaikų švietimo sąlygas ir pabandyti atsakyti į klausimą, kokią įtaką tai jiems turėjo.

Istoriografijos tremties tematika nėra daug. Pagrindine kontekstine medžiaga tampa Arvydo Anušausko monografija „Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais“ (Vilnius, 1996). Išsamus istoriko tyrimas leidžia matyti platų vaizdinį, sudarytą iš NKVD dokumentų, raportų ir tremtinių memuarų. Naudinga Tomo Balkelio ir Violetos Davoliūtės sudaryta knyga „Maps of Memory: Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States“ (Vilnius, 2012), kurioje skiriamas dėmesys vaikų patirčiai tremtyje, išskiriant juos iš suaugusiųjų. Taip pat darbe remiamasi Angelos Marie Cox straipsniu „Policy and Practice: Russian and Soviet Education during Times of Social and Political Change“ bei Sonyos G. Machelson straipsniu „Technical Education in the U.S.S.R“, suteikiančiais galimybę plačiau pažvelgti į pačią Sovietų Sąjungos švietimo sistemą. Pagrindiniai šio darbo šaltiniai – tremtinių,

praleidusių vaikystę Sibiro platybėse, atsiminimai, dienoraščiai, atskleidžiantys jaunuolių mintis tremtyje, ir interviu.

SOVIETINĖ ŠVIETIMO SISTEMA

Totalitarinių valstybių švietimo sistemos pagrindinis tikslas – išugdyti režimui paklusnų, ideologiškai angažuotą žmogų. Ne išimtis buvo ir Sovietų Sąjunga, siekusi sukurti naują sovietinį žmogų, paklūstantį komunistų partijai ir esamam režimui. Jaunajai kartai ugdyti buvo pasitelkta ideologija ir propaganda, svarbiausiu tikslu tapo visuotinai raštinga visuomenė, o stipriai politizuotas mokslas ir istorija, perrašyta taip, kad būtų dar labiau išaukštintas Stalinas ir jo indėlis į Spalio revoliuciją, tapo viena priemonių tarybinio žmogaus auklėjimo procese³. Raštinga visuomenė – svarbus veiksnys siekiant suformuoti besąlygiškai režimui paklūstantį žmogų. Tam tikslui pasiekti, mokymosi planas ir mokyklų struktūra oficialiai buvo suvienodinti visose SSRS vietose, o iki Antrojo pasaulinio karo mokyklų finansavimas išaugo keturis kartus⁴. Keliskart išaugę skaičiai rodo švietimo sistemos svarbą totalitarinei valstybei – ideologiškai angažuotos visuomenės kūrimui ir išlaikymui.

Dar 1930 m. privalomas keturių klasių mokymas buvo įvestas visoje Sovietų Sąjungoje, o septynių klasių – miestuose ir industrinėse vietovėse. 1949 m. visuotinis privalomas septynių klasių išsilavinimas įvestas visoje SSRS teritorijoje, įtraukiant ir kaimo vietoves; visuotinis dešimties klasių mokymas iki 1955 m. įvestas didesniuose miestuose, iki 1960 m. – ir kaimo vietovėse⁵. Pažymėtina, jog kiekvieno piliečio teisė į mokslą buvo skelbiama Stalino konstitucijoje⁶. Vadovaujantis ja, mokomoji kalba mokyklose turėjo būti mokinių gimtoji, o rusų kalba – privalomasis dalykas⁷.

1941-aisiais, prasidėjus pirmiesiems masiniams lietuvių trėmimams į Sibirą, nacistinė Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą. Karo pradžia sovietams buvo itin nesėkminga, pareikalavusi daugybės aukų ir atnešusi aibę nuostolių. Karo metais mokinių skaičius mokyklose smuko – net iki 25 proc., o prieškarinius rodiklius vėl pasiekė iki 1950 m.⁸ Būtent šiuo laikotarpiu pirmieji tremtiniai kūrėsi Sibiro platybėse. Kadangi dauguma tremtinių buvo išsilavinę žmonės, suprantantys švietimo svarbą, klausimas, ar leisti vaikus į rusišką mokyklą, kamavo daugelį jų. Vieni į mokyklą leido dėl to, kad nesimokantys vaikai privalėjo eiti dirbti⁹, kiti manė, „kad joks mokslas žmogaus negadina, o kalbą mokėti būtina“¹⁰. Beje, egzistavo ir tokių vietovių, kuriose vaikai buvo verčiami eiti į mokyklą; buvo ir tokių, kur komendantui būdavo parankiau turėti daugiau darbininkų. Tvarka dažniausiai priklausė nuo tremties vietos ir vietinio komendanto.

MOKYMOŠI SĄLYGOS

Faktas, kad karo padėtis neigiamai atsiliepė švietimo sistemai, papildomas ir tremtinių atsiminimais. Šie patvirtina, jog būtent 1941-ųjų tremtiniai turėjo sunkiausias sąlygas mokytis. Nors pradinis mokslas buvo privalomas¹¹, vaikų memuaruose dažnai pabrėžiama, kad karo metais pamokos vykdavo šaltuose barakuose, viename kambaryje mokėsi kelios klasės, kurioms dėl mokytojų trūkumo dėstė ta pati, dažnai menko išsilavimo, moteris¹². Tremtinys Alfonsas Sinikas pamena, jog „mokytojai, atkelti iš Tomsko, tokie patys vargšai ir mažai skiriasi nuo eilinių *kolchoznikų*“¹³. Situacija kardinaliai nesikeitė ir po karo: 1948-ųjų tremtinė Aldona Aganauskienė, paklausta apie mokyklą Sibire, atsako: „ten, *Rosijoje*, kokie ten mokytojai, Dievuliau, viena moteris, ką galėjo, tą ir dėstė.“¹⁴ Tremtiniai dažnai

pažymi, kad mokyklose trūko mokytojų, dėl to nukentėdavo mokymosi kokybė: vienas asmuo turėdavo dėstyti kelis ar net visus dalykus, o kai kurie jų visai nebuvo dėstomi.

Vaikų aprūpinimas mokymo priemonėmis priklausė ir nuo metų, kuriais jie pradėjo eiti į mokyklą, ir nuo tremties vietos. Vieni tremtiniai prisimena, kad vaikai negaudavo ne tik vadovėlių – popierius taip pat buvo prabangos prekė, rašydavo jie ant senų laikraščių, popiergalių¹⁵, dažniausiai savadarbiu rašalu, pagamintu iš suodžių ar burokėlių sulčių¹⁶, tol, kol popierius tapdavo nebeįskaitomas¹⁷. Kiti prisimena, jog buvo paskelbta, kad mokykla duos visas priemones: „buvo pasakyta, kad mokykloje gausime ir vadovėlius, ir sąsiuvinius, ir plunksnakočius, ir plunksnas, ir paprastus pieštukus, ir net rašalo. Tačiau visko tik po vieną daiktą, tik sąsiuvinių – kiekvienam dalykui po atskirą.“¹⁸ Priemonėms pasibaigus, mokiniai vėl turėjo pasitelkti fantaziją ir patys susigalvoti, kuo ir ant ko rašyti. Algimantas Katilius¹⁹, tremtyje rašęs dienoraštį, pažymi, jog 1941 m. rugsėjį seseriai tapus pirmoje „ji gavo jau tris knygas ir keturis pieštukus. Knygos čia gana pigios: vadovėliai mokykloms – po 1–1,50 rub.“²⁰ Situacija po metų, 1942-aisiais, jau buvo itin pasikeitusi: „Neturime nė vieno vadovėlio, juos tenka skolintis iš bendraklasių. <...> Mokykloje beveik nieko neduoda: nei sąsiuvinių, nei vadovėlių, nei rašalo, nei pieštukų... Viskuo pasirūpina patys mokiniai!“²¹ Karui einant į pabaigą, atsirado amerikietiški sąsiuviniai²², kuriuos reikėdavo labai taupyti, – išrašius vieną, kitą gauti buvo nelengva, todėl tekdavo rašyti į tarpus ar vėl daryti sąsiuvinius iš senų laikraščių. Be to, nemažai vaikų buvo priversti ne tik mokytis, bet ir dirbti, kad padėtų savo šeimoms išsimaitinti: tik nuo 1950 m., gerėjant gyvenimo sąlygoms, vis daugiau tremtinių vaikų gavo galimybes mokytis, tačiau kai kuriems iš jų vis dar teko mokslus derinti su darbu²³.

Palyginus tremtinių atsiminimus ir prieš tai aptartą švietimo situaciją Sovietų Sąjungoje, galima daryti išvadą, jog mokymosi sąlygos Sibire Antrojo pasaulinio karo metais buvo ypač prastos – trūko elementarių mokymosi priemonių, mokytojų; pokariu situacija ėmė kiek gerėti, tačiau daugmaž iki šeštojo dešimtmečio pradžios didesnių pokyčių neįvyko.

Tremtiniai akcentuoja, kad didžiausią įtaką mokymosi kokybei darė mokytojai. Geri, teisingi, malonūs pedagogai skatino vaikų norą mokytis: „aš ta mokykla labai džiaugiausi, stropiai mokiausi žodžius, stengiausi kalbėti rusiškai. Mokytoja niekada mūsų nebardavo.“²⁴ Vaizdingą malonaus elgesio su tremtiniais pavyzdį pateikia ir tremtinė Akvilė Indrašytė-Jakovleva: „istorijos mokytojas, pasakodamas apie Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę, rodydamas žemėlapyje ribas, pasakė: „Lietuva tęsėsi iki Juodosios jūros... Girdi, Akvile, iki Juodosios jūros!“... Tai buvo gražus pedagoginis gestas į mano širdį. Mano mokytojai buvo supratingi, nuoširdūs.“²⁵ Tuo tarpu neteisingi, nemėgstantys tremtinių, juos įžeidinėjantys mokytojai tikrai neskaitino vaikų geriau mokytis – susidūrę su tokiais pedagogais, mokiniai dažnai norėdavo mesti mokyklą ir eiti dirbti. Konfliktai su mokytojais dažniausiai vykdavo dėl politinių-ideologinių priežasčių, rusų kalbos nemokėjimo. Tremtinys Romualdas Zubinas mena, kaip gavo pastabą, nes labai prastai kalbėjo rusų, neva gimtąja, kalba, tuo tarpu su draugais drįso šnekėti lietuviškai²⁶. Joana Kupliauskienė prisimena nepaklusimą oficialiajam sovietiniam istorijos naratyvui: „Sakysim, aiškina, kaip ir kada rusai laimėjo Žalgirio mūšį. <...> Tada jau mano „Žalgiris“, praleist negaliu. Papasakoju taip, kaip žinau, gaunu puikų kuolą. Tema – kaip mes „džiugiai“ stojam Sovietų Sąjungon. Puikutėlis kuolas. Po kelių tokių pamokų netekau vardo, pavardės ir kviesdavo tik *duch*

protivorečija (prieštaravimo dviasia – rus.).²⁷ Daugumoje tremtinių atsiminimų atsispindi, kad mokiniai prisimindami mokyklą labiausiai ją sieja su dėsciusiais mokytojais ir jų sukeltomis emocijomis. Iš to galima daryti išvadą, kad mokytojai turėjo nemažą įtaką vaikų gyvenimui, veikė jų pasaulėžiūrą.

IDEOLOGINIS ŠVIETIMAS

Nors Sibiro mokyklose vyravo didelis mokyklinių priemonių, vadovėlių, pačių mokytojų trūkumas, bet niekada netrūko – ideologinio švietimo. Tai mini visi tremtiniai: „mokėmės eilėraščius apie Didįjį vadą, dėkojome partijai ir vyriausybei už „laimingą vaikystę.“²⁸ Mokslas buvo neįsivaizduojamas ir be istorijos, ypač Tarybų Sąjungos komunistų partijos (TSKP, tuomet VKP(b)) istorijos kurso²⁹. Tremtinys Alfonsas Senikas šmaikščiai sulgina šio kurso prasmę kiekvienam tarybiniam piliečiui su religija, atskleisdamas, koks tam buvo skiriamas didelis dėmesys: „kaip žydui Talmudas, katalikui Šventasis raštas ar musulmonui Koranas“³⁰. Politinio auklėjimo pamokos neaplenkdavo ir mokytojų: juos nuolatos tikrindavo atvykstantys švietimo skyriaus komisari, vykdavo paskaitas apie Spalio revoliuciją ir Gegužės 1-ąją³¹. Spaliukų, pionierių ir komjaunimo organizacijos taipogi nebuvo užmirštos, kaip ir visose kitose Sovietų Sąjungos dalyse. Nagrinėtuose atsiminimuose galima pastebėti, jog nuo šeštojo dešimtmečio pradžios ėmė keistis stojimo į jaunimo organizacijas privalomumas. Tremtiniai mini, kad iki 1950 m. stoti į pionierius ar komjaunimą niekas nevertė, tačiau jau 1950 m. iš rajono centro atvykęs inspektorius 7 klasės mokinių klausinėjo, kodėl šie ne komjaunuoliai³². Galima pagrįstai kelti prielaidą, jog mokyklos aktyviai užsiėmė „liaudies priešų“ vaikų perauklėjimu, siekdamas juos paversti lojaliais tarybiniais

piliečiais. Tai ypač atsispindėjo per istorijos pamokas, kurių medžiaga buvo pateikiama ideologiškai ir politiškai angažuota, atspindinti sovietinių naratyvą: „Mokykloje buvo nuolat pasakojama apie svarbias asmenybes: Karlą Marksą, Frydrichą Engelsą, Vladimirą Lenina ir Josifą Stalina, apie pastarąjį – ypač daug. Tie vyrai buvo tarsi Sovietų Sąjungos šventieji. Anot mokytojų, visi jie kalbėjo ir rašė tobulai, o jų išmintimi abejoti nevalia“³³ arba „Nuo pat pirmųjų klasių mokytojai minėjo mums sektiną pavyzdį – Pavliką Morozovą. Sovietų propaganda šlovino jį kaip kankinį. <...> Kai augau, jo istorija labai mus jaudino, visi galvojom, kad privalu aukotis dėl valstybės.“³⁴ Įdomu tai, jog iš nagrinėtų atsiminimų ir dienoraščių galima suprasti, kad sovietinė propaganda ir ideologinis auklėjimas didesnės tiesioginės įtakos vaikų savimonei neturėjo. Manytina, jog tam įtakos galėjo turėti patriotinis tėvų auklėjimas (turint omenyje, kad dauguma tremtinių buvo išsilavinę, patriotiškai žmonės), skatinęs vaikus sąmoningai suvokti sovietinės sistemos paradoksus: eilėraščių, šlovinančių sovietinę „tėvynę“ ir dėkojančių partijai už laimingą vaikystę, mokymasis balanos šviesoje, apskurisiais drabužiais, valgant keptas bulvių lupeņas, niekaip negalėjo sietis tarpusavyje. Kita vertus, nėra žinoma nerašiusiųjų atsiminimų ar dienoraščių pozicija; mažai žinomas Sibiro vaikų namuose užaugusių vaikų ar asmenų, likusių gyventi Rusijoje, požiūris. Tikėtina, kad sėkmingai „perauklėtų“ žmonių būta, tačiau manytina, jog tai nesudarytų didelio procento ištremtų vaikų.

NAUJOSIOS „VARGO MOKYKLOS“

Mintis išsaugoti lietuvių, kad vaikai ne nutautėtų, lietuviams mokytojams kilo jau 1942-ųjų rudenį³⁵. Iš kažkieno atsivežtų lietuviškų vadovėlių buvo diktuojami diktantai,

aiškinamos gramatikos taisyklės, mokoma Lietuvos istorijos ir geografijos. Didelis dėmesys kreiptas į kultūrą: vaikai rengdavo įvairius vaidinimus, „gyvuosius paveikslus“, dainuodavo lietuviškas dainas³⁶, minėdavo tautines šventes, giedodavo Lietuvos himną. Didelis dėmesys buvo skiriamas ir kalbos taisyklingumui – mokytojai griežtai reaguodavo į vartojamas svetimybės ir ypač į rusiškus keiksmažodžius. Žinant, kad buvo ištremtas visas Lietuvos inteligentijos žiedas, nesunku suprasti, jog šie žmonės nenorėjo leisti, kad jų vaikai pamirštų lietuviškas tradicijas ir kalbą. Tokios slaptos „vargo mokyklos“ ilgesnį laiką veikė „Kosichos tarybiniam ūkyje, Vylkove (abu Altajaus krašto), Zimoje (Irkutsko sr.) ir daugelyje kitų vietovių“³⁷. Iš įvairių tremtinių atsiminimų galima susidaryti bendrą vaizdinį, kad dauguma lietuvių vaikų lietuviybei ugdyti skyrė tiek laiko, kiek galėjo. Didelės dalies tremtinių – tiek vaikų, tiek tėvų – liudijimuose pažymima, kad mokyklinio amžiaus vaikų subūrimas, jų mokymas lietuviško rašto turėjo įtakos tam, kad mažieji tremtiniai nenutautėjo, nepamiršo gimtosios kalbos, siekė aukštojo mokslo.

Mokytojams nesusivienijus bendram mokymui, tėvai savo vaikus mokydavo patys. Tremtinys Vidmantas Zavadskas prisimena, kaip motina po dienos darbų kolūkyje vakarais imdavo siūti, kad uždirbtų papildomų pinigų šeimai išlaikyti, ir kartu prie siuvasmosios mašinos mokydavo sūnų skaityti bei rašyti lietuviškai. Pats tremtinys šį vaizdinį lygina su Petro Rimšos skulptūra „Lietuvos mokykla 1864–1904“ (dar vadinama „Vargo mokykla“), tik verpimo ratelį čia atstojo „Singer“ siuvimo mašina³⁸. Tokių pavyzdžių yra ir daugiau: vaikus rašyti mokė ir ant ledinių langų, ir ant smėlio³⁹; iš gautų lietuviškų knygelių mokė skaityti, deklamuoti eilėraščius, dainuoti liaudies dainas, diktudavo diktantus, aiškino gramatiką⁴⁰. Kai kurie buvo atsivežę vadovėlius – šie taipogi labai

pasitarnavo mokant vaikus. Tėvai vaikams aiškino aritmetiką, ir istoriją, mokė ir užsienio kalbų – lenkų, vokiečių, rūpinosi, kad lietuviukų išsilavinimas būtų kuo platesnis, tiek, kiek leido to meto sąlygos⁴¹.

Lietuvių vaikų nutautėjimas buvo reali grėsmė gyvenant rusiškai kalbančioje visuomenėje, laiką leidžiant rusiškose mokyklose, bendraujant su vietiniais vaikais. Nors dauguma vaikų tremties pradžioje nemokėjo rusų kalbos, dėl to turėjo eiti į žemesnę klasę, nei kad ėjo Lietuvoje, vis dėlto, pradėję lankyti mokyklą, mažieji tremtiniai greitai pramoko naujos kalbos. Dažnas tremtinys prisimena, jog laikui bėgant būdavo vis sunkiau dėstyti mintis lietuvių kalba, neretai vaikai visiškai nemokėjo rašyti lietuviškai. Lietuvos mokytojų ir tėvų iniciatyva mokyti jaunąją kartą lietuvių kalbos, istorijos bei kitų disciplinų, pačių vaikų nuomone, turėjo neginčijamos įtakos jiems nesurusėti, papildydavo mokyklos kurso žinių bagažą.

AUKŠTOJO MOKSLO GALIMYBĖS TREMTYJE

Didelė dalis ištremtųjų, nepaisydami sunkių gyvenimo sąlygų, neatsisakė minties siekti aukštojo mokslo. Tiesa, nemenkų problemų kėlė lietuvius ženklinusi tremtinio etiketė. Nagrinėtuose atsiminimuose tremtiniai teigia, jog sovietų valdžia neretai akcentuodavo, kad *specpereselencai* į Sibirą buvo atkelti dirbti, o ne mokytis, tačiau atkaklūs lietuviai negalvojo pasiduoti ir visomis išgalėmis kabinosi į mokslus.

Po Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungos valdžia ėmė dėti pastangas pakelti aukštojo mokslo lygį ir stojančiųjų į aukštąsias mokyklas skaičių. Pastangos atsipirko: šeštojo dešimtmečio pradžioje Sovietų Sąjungoje buvo apie 900 aukštojo mokslo institucijų, iš kurių 33 universitetai, 19 politechnikos insti-

tutų, o jau „1951–1952 m. 1 350 000 studentų studijavo 887 institucijose“⁴². Teoriškai siekti aukštojo mokslo galėjo visi žmonės, baigę vidurinę mokyklą⁴³, tačiau realybė buvo kiek kitokia: tremtiniai susidūrė su daugybe biurokratinių sunkumų dėl turimos „liaudies prieš“ etiketės.

Dauguma ištremtųjų buvo išsilavinę, inteligentiški žmonės. Tai turėjo įtakos ir jų vaikų norui siekti mokslo. Kaip teigia Rūta Novopašina: „Mes tiek siekėm mokslo visi dėl to, kad tėvai buvo išsilavinę“⁴⁴. Tremtinė Janina Marozaitė, ištremta dar būdama gimnazistė, neprarado noro mokytis ir sėkmingai baigė mokyklą, tiesa, su nepalankiu merginai aukštesnių institucijų įsikišimu. Dar laikydama abiturus egzaminus, ji sužinojo, jog „per abiturus egzaminus egzaminų komisijos pirmininkas Černyk uždraudė man rašyti gerus pažymius“⁴⁵. J. Marozaitė suprato, jog prieštarauti ir bandyti kovoti yra beviltiška – juk įsakymas buvo duotas iš aukštesnės instancijos⁴⁶. Nors ir sumažintais pažymiais, mergina egzaminus išlaikė, tačiau kilo naujų kliūčių išvažiuoti mokytis į Irkutską. Nors buvo gautos telegramos iš institutų, komendantūra nenorėjo leisti vykti laikyti stojamųjų egzaminų. Susidūrusi su biurokratiniais sunkumais, mergina vis dėlto nuvyko laikyti egzaminų. Kitiems tremtiniams pasisekė mažiau – ne visiems pavyko laiku gauti leidimą, todėl jie nespėjo nuvykti į egzaminų laikymą⁴⁷.

Iš mažesnių miestelių ar kaimų į didžiuosius Sibiro miestus atvykę tremtiniai susidūrė su dar viena – gyvenamosios vietos – problema. Pagrindinės aukštojo mokslo įstaigos buvo įsikūrusios Jakutske, Irkutske, Krasnojarske. Jaunimas dažnai nestodavo į norimas vietas dėl to, kad neturėjo kur apsistoti, be to, viešojo transporto sistema nebuvo išplėtotą. Rūta Novopašina teigia, kad dėl šios priežasties ji nestojo į medicinos mokyklą Jakutske: „Į tą mokyklą, kur gyvenam, tai ten valandą

reikia eiti. O žiemą šalčiai iki penkiasdešimt laipsnių. <...> Aš sakau, aš ten tiek neisiu. Ir susiradom prie savo namų netoli Finansų ir kredito technikumą.“⁴⁸

Iš nagrinėtų atsiminimų galima daryti išvadą, jog daugumai tremtinių netgi nebuvo svarbu, į kokią aukštojo mokslo įstaigą ar specialybę įstoti, svarbiausia – mokytis. R. Novopašina tai patvirtina pasakodama apie savo ir draugės mokslą Finansų ir kredito technikume: „Mus ten priėmė. Ir mes pradėjom mokytis. Labai mokytis stengėmės, kad gautume stipendiją. Nu nei jai, nei man prie širdies tas mokslas. Ale mes mokėmės kaip niekad.“⁴⁹ Labai gerai ir gerai besimokantiems studentams buvo mokamos 140–315 rublių stipendijos⁵⁰, tad tai buvo dar viena priežastis kuo geriau mokytis. Tremtinys A. Vaičiūnas teigia, kad atvažiavę į Jakutską visi tremtiniai stojo į technikumus ar mokyklas, o jų žinios, palyginti su vietinių, buvo netgi geresnės⁵¹. Vyras pabrėžia, kad tremtiniai visur mokėsi geriausiai, o tai „sukeldavo kai kurių „budriųjų“ dėmesį“⁵². Be to, A. Vaičiūnas patvirtina J. Marozaitės patirtį dėl egzaminų balų mažinimo: jis taip pat teigia, jog pažymiai tremtiniams buvo mažinami, tačiau veržliems lietuviams tai nesutrukdė mokytis, didelė dalis tremtinių, ištremtų dar vaikystėje, grįžo į Lietuvą išsimokslinę, kiti – baigė mokslus jau grįžę į Lietuvą⁵³.

IŠVADOS

1. Dėl Sovietų Sąjungos vykdytos represijų politikos į rytus buvo ištremta apie 40 tūkst. lietuvių vaikų su šeimomis, kurie Sibire pradėjo arba tęsė mokslus.

2. Sovietų Sąjunga, suprasdama švietimo sistemos svarbą auklėjant naująją, režimui lojalią kartą, tam skyrė nemenką dėmesį: didino finansavimą, įvedė privalomą moks-

lą. Antrojo pasaulinio karo nuostoliai buvo juntami ir švietimo sistemoje: karo metais mokinių skaičius mokyklose smuko net iki 25 proc., o prieškarinius rodiklius vėl pasiekė iki 1950 m.

3. Mokymosi sąlygos mokyklose buvo itin prastos: trūko mokytojų, patalpų, priemonių, vadovėlių. Pokariu situacija ėmė kiek gerėti, tačiau daugmaž iki šeštojo dešimtmečio pradžios didesnių pokyčių neįvyko. Didžiausią įtaką mokymosi kokybei turėjo mokytojai.

4. Svarbią vietą mokymosi sistemoje užėmė ideologinis švietimas siekiant paversti vaikus lojaliais sovietiniais piliečiais.

Vis dėlto didesnės įtakos tremtinių vaikų savimonei ideologija neturėjo. Tai laikoma tėvų nuopelnu – sugebėjimu vaikams įdiegti kritišką aplinkos suvokimą.

5. Suaugusieji, siekdami, kad vaikai neprarastų tautinės tapatybės, nebūtų veikiami sovietinės propagandos, ėmėsi juos mokyti namuose, steigti slaptas „vargo mokyklas“. Pasak tremtinių, toks mokymas turėjo didelės įtakos, kad vaikai nesurusėtų.

6. Tremtinių aukštojo mokslo galimybės buvo bandoma riboti, tačiau vis dėlto nemažai jų įstojo į aukštąsias mokyklas ir sėkmingai baigė mokslus.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Anušauskas A., *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1996.

Armonas J. E., *Kaip aš tapau draugu*, Vilnius: Alma littera, 2016.

Atmintis. *Tremtinių atsiminimų rinkinys*, sud. Marcevičienė M., Kaišiadorys: Kaišiadorių muziejus, 2003.

Balkelis T., Davoliūtė V., *Maps of Memory: Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States*, Vilnius, 2012.

Cox A. M., „Policy and Practice: Russian and Soviet Education during Times of Social and Political Change“, [interaktyvus], in: <<https://dlib.bc.edu/islandora/object/bc-ir:102162/datastream/PDF/view>>.

Juodvalkytė-Suščenkienė A., *Tremties ir kalinimo vietos*, Vilnius, 1995.

Katilius A., *Tremtinio užrašai*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2013.

Kryžius šiaurėje, sud. Ignatavičius E., Vilnius: Vyturis, 1992

Leiskit į Tėvynę, sud. Pukelis K., Kaunas: Šviesa, 1989.

Lietuvos gyventojų genocidas, I tomas (A–Ž) 1939–1941, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 1999.

Machelson S. G., „Technical Education in the U.S.S.R“, [interaktyvus], in: <<https://pubs.acs.org/doi/pdf/10.1021/ed032p481>>.

Marozaitė-Petravičienė J., *Gimnazisčių odisėja*, Panevėžys: Panevėžio spaustuvė, 2008.

Sibiro vaikai, sud. Kurtinaitytė I., Zavadskis V., Kaunas: Naujasis lankas, 2012.

Tremtinys, 2018, Nr. 5 (1267), [interaktyvus], in: <http://www.lpkts.lt/sites/default/files/Trem_05_2.pdf>.

Urbonienė D., *Sibiras vaiko akimis*, Kaunas: Vitae Litera, 2016.

Zubinas R., *Tremtinio metraštis*, Kaunas: Naujasis lankas, 2010.

Nepublikuoti šaltiniai:

Interviu su Aldona Aganauskiene, atliko Gabija Juodėnaitė ir Gretė Binkauskaitė, 2018-03-09.

Interviu su Rūta Novopašina, atliko Gabija Juodėnaitė ir Gretė Binkauskaitė, 2018-03-16.

Nuorodos

- ¹ Duomenys iš: *Lietuvos gyventojų genocidas, I tomas (A–Ž) 1939–1941*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 1999; Arvydas Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1996.
- ² Tomas Balkelis, Violeta Davoliūtė, *Maps of Memory: Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States*, Vilnius, 2012, p. 46.
- ³ Angela Marie Cox, „Policy and Practice: Russian and Soviet Education during Times of Social and Political Change“, p. 36, [interaktyvus], in: <<https://dlib.bc.edu/islandora/object/bc-ir:102162/datastream/PDF/view>>.
- ⁴ A. M. Cox, „Policy and Practice: Russian and Soviet Education during Times of Social and Political Change“, p. 35.
- ⁵ Sonya G. Machelson, *Technical Education in the U.S.S.R.*, p. 481, [interaktyvus], in: <<https://pubs.acs.org/doi/pdf/10.1021/ed032p481>>.
- ⁶ S. G. Machelson, *Technical Education in the U.S.S.R.*, p. 481.
- ⁷ S. G. Machelson, *Technical Education in the U.S.S.R.*, p. 481.
- ⁸ A. M. Cox, „Policy and Practice: Russian and Soviet Education during Times of Social and Political Change“, p. 36.
- ⁹ P. Spudienė, „Kaip drįsti turėti daugiau už mane?“, in: *Leiskit į Tėvynę*, sud. Kęstutis Pukelis, Kaunas, 1989 p. 128.
- ¹⁰ Marija Beleckaitė-Rimkevičienė, „Gyvenimas Altajaus krašte“, in: *Sibiro vaikai*, p. 59.
- ¹¹ S. G. Machelson, *Technical Education in the U.S.S.R.*, p. 481.
- ¹² Aušra Juškaitė-Vilkienė, in: *Sibiro vaikai*, p. 23.
- ¹³ Alfonsas Senikas, „Alfonso Seniko atsiminimai apie sovietinę rusų mokyklą“, in: *Tremtinys*, 2018, Nr. 5 (1267), p. 8, [interaktyvus], in: <http://www.lpkts.lt/sites/default/files/Trem_05_2.pdf>, [žiūrėta 2019-01-25].
- ¹⁴ Interviu su Aldona Aganauskiene, atliko Gabija Juodėnaitė ir Gretė Binkauskaitė.
- ¹⁵ Marija Beleckaitė-Rimkevičienė „Gyvenimas Altajaus krašte“, in: *Sibiro vaikai*, p. 67.
- ¹⁶ Romualdas Zubinas, *Tremtinio metraštis*, Kaunas: Naujasis lankas, 2010, p. 68.
- ¹⁷ „Alfonso Seniko atsiminimai apie sovietinę rusų mokyklą“, in: *Tremtinys*, 2018, Nr. 5 (1267), p. 8.
- ¹⁸ R. Zubinas, *Tremtinio metraštis*, p. 58.
- ¹⁹ Algimantas Katilius ištremtas į Altajaus kraštą.
- ²⁰ Algimantas Katilius, *Tremtinio užrašai*, Vilnius, 2013, p. 85.
- ²¹ A. Katilius, *Tremtinio užrašai*, p. 297–298.
- ²² Algimantas Vaičiūnas „Kas tie liaudies priešai?“, in: *Leiskit į Tėvynę*, p. 88.
- ²³ Teresė Birutė Burauskaitė, Įvadas, in: *Didžioios tremtys. Buriatija 1948 m.*, sud. Dalė Rudienė, Vilnius, 2018, p. 28.
- ²⁴ D. Urbonienė, *Sibiras vaiko akimis*, Kaunas: Vitae Litera, 2016, p. 102.
- ²⁵ Akvilė Indrašytė-Jakovleva, in: *Atmintis. Tremtinių atsiminimų rinkinys*, sud. Marcevičienė M., Kaišiadorys: Kaišiadorių muziejus, 2003, p. 73.
- ²⁶ R. Zubinas, *Tremtinio metraštis*, p. 75.
- ²⁷ Joana Kupliauskienė „Gyvenimas tremtyje“, in: *Kryžius šiaurėje*, sud. E. Ignatavičius, Vilnius: Vyturys, 1992, p. 192.
- ²⁸ Algimantas Vaičiūnas „Kas tie liaudies priešai?“, in: *Leiskit į Tėvynę*, p. 89.
- ²⁹ „Alfonso Seniko atsiminimai apie sovietinę rusų mokyklą“, in: *Tremtinys*, 2018, Nr. 5 (1267), p. 8.
- ³⁰ „Alfonso Seniko atsiminimai apie sovietinę rusų mokyklą“, in: *Tremtinys*, 2018, Nr. 5 (1267), p. 8.
- ³¹ M. Beleckaitė-Rimkevičienė, in: *Sibiro vaikai*, p. 70–71.
- ³² Algimantas Vaičiūnas „Kas tie liaudies priešai?“, in: *Leiskit į Tėvynę*, p. 89.
- ³³ Jonas E. Armonas, *Kaip aš tapau draugu*, Vilnius, 2016, p. 108.
- ³⁴ J. E. Armonas, *Kaip aš tapau draugu*, p. 110.
- ³⁵ P. Spudienė „Kaip drįsti turėti daugiau už mane?“, in: *Leiskit į tėvynę*, p. 129 .
- ³⁶ P. Spudienė, in: *Leiskit į tėvynę*, p. 129.
- ³⁷ Aldona Juodvalkytė-Suščenkienė, *Tremties ir kalinimo vietos*, Vilnius, 1995, p. 21.
- ³⁸ Vidmantas Zavadskas, in: *Sibiro vaikai*, p. 259.
- ³⁹ In: *Leiskit į Tėvynę*, p. 253.
- ⁴⁰ In: *Leiskit į Tėvynę*, p. 86.
- ⁴¹ D. Urbonienė, *Sibiras vaiko akimis*, p. 104.
- ⁴² „Technical Education in the U.S.S.R“, p. 482.
- ⁴³ „Technical Education in the U.S.S.R“, p. 482.
- ⁴⁴ Interviu su Rūta Novopašina, atliko Gabija Juodėnaitė ir Gretė Binkauskaitė.
- ⁴⁵ Janina Marozaitė-Petravičienė, *Gimnazisčių odisėja*, Panevėžys: Panevėžio spaustuvė, 2008, p. 107.
- ⁴⁶ J. Marozaitė-Petravičienė, *Gimnazisčių odisėja*, p. 107.

⁴⁷ J. Marozaitė-Petravičienė, *Gimnazisčių odiseja*, p. 109–110.

⁴⁸ Interviu su Rūta Novopašina, atliko Gabija Juodėnaitė ir Gretė Binkauskaitė.

⁴⁹ Interviu su Rūta Novopašina, atliko Gabija Juodėnaitė ir Gretė Binkauskaitė.

⁵⁰ „Technical Education in the U.S.S.R“, p. 482.

⁵¹ Algimantas Vaičiūnas, „Kas tie liaudies priešai?“, in: *Leiskit į Tėvynę*, p. 89.

⁵² A. Vaičiūnas, in: *Leiskit į Tėvynę*, p. 89.

⁵³ A. Vaičiūnas, in: *Leiskit į Tėvynę*, p. 89.

Gauta 2021 05 26
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Gabija Juodėnaitė

EDUCATION OF DEPORTED LITHUANIAN CHILDREN

Summary

As a result of Soviet repression about 40,000 Lithuanian children with their families were deported to Siberia, where they had started or continued their education. The Soviet, with knowledge of education importance of the new regime loyal generation, spend a lot of attention, increased funding, and enforce compulsory education. The education system was affected by World War II: the number of pupils in schools fell by as much as 25%, pre-war levels were reached again by 1950. School conditions were poor – children did not have learning tools, there was a lack of premises, textbooks,

teachers. The situation started to get a little better in the post-war period, but no major changes took place until about the early 1960s. Teachers had the greatest influence to the quality of learning. Ideological education played an important role to the learning system turning children into loyal Soviet citizens. However, adults were teaching their children at home in case of possible ideology affection, loss of national identity. The opportunities of deported people to study at higher schools were limited, nevertheless, a number of them entered higher education and completed their studies.

SSRS finansų politika okupuotoje Lietuvoje 1940–1990 m.: mitai ir realybė

Straipsnyje analizuojama aktuali tema – Sovietų Sąjungos padarytos žalos ištyrimas reikalaujant visuomenei – svarbi Lietuvai, Latvijai ir Estijai, taip pat ir užsienio valstybėms dėl to, kad Baltijos šalių ekonominė raida buvo suspenduota ilgiems priklausomybės metams. Sovietinės okupacijos žalos apskaičiavimas svarbus dar ir dėl to, kad Rusijos propaganda nepaliaujamai skleidžia mitą, jog Lietuvai, kaip ir kitoms Baltijos šalims, sovietinė valdžia suteikė tiek naudos, kad ji turėtų sumokėti už pastatytas gamyklas, sukurtą socialistinę gerovę ir kt. Tikslas – remiantis Lietuvos centriniame valstybės archyve saugoma finansine dokumentine medžiaga – išslaptintais okupacinio režimo finansinės apskaitos dokumentais – nustatyti finansinės žalos aspektą, siekiant išsiaiškinti mitą apie tariamą Lietuvos skolą SSRS.

IVADAS

1940-aisiais Lietuvą prievarta įtraukus į SSRS sudėtį, šalis neteko ne tik politinio, bet ir finansinio savarankiškumo, kartu ir ekonominio saugumo. 1940–1990 m. SSRS finansų politika ir naujos okupuotos šalies ūkio valdymo taisyklės nutraukė mūsų valstybės socialinę

ir ekonominę raidą, primetė savo politinę, ekonominę, teisinę ir finansinę sistemas bei veikimo principus. 1990 m. kovo 11-osios aktas lemtingai pakeitė Lietuvos kelią ir žmonių likimus. Per penkiasdešimt sovietinio okupacinio režimo metų šalis patyrė didžiulių žmoniškųjų (trėmimai, įkalinimai, nužudymai), materialinių ir finansinių nuostolių.

1991 m. birželį Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas priėmė nutarimą, įpareigojantį atkurtos Lietuvos valstybės delegaciją tarpvalstybinėse derybose oficialiai iškelti Sovietų Sąjungai klausimą dėl padarytos žalos atlyginimo. Tai, kad būtina reikalauti SSRS okupacijos metu Lietuvai padarytos žalos atlyginimo, gyventojai nusprendė ir per 1992 m. vykusį referendumą. Beje, pati Rusija, 1991-ųjų liepą pasirašydama dvišalę sutartį dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų, pripažino Sovietų Sąjungos pareigą išvesti iš Lietuvos savo ginkluotąsias pajėgas ir atlyginti Lietuvai okupacijos žalą.

1940–1990 m. Sovietų Sąjungos okupacijos laikotarpiu Lietuvos patirtus nuostolius pirmoji apskaičiavo 1995 m. sudaryta vyriausybė komisija. Ji okupacijos padarytą žalą įvertino 80 mlrd. litų (daugiau kaip 23 mlrd. eurų). Į šią sumą buvo įtraukti ne tik piniginiai nuostoliai, bet ir žmonių netektys, mūsų

kariuomenės, bažnytinio turto sunaikinimas, ekonomikos sugriovimas ir kt.

Tačiau komisija negalėjo išanalizuoti TSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinio banko Pirmojo skyriaus 1945–1990 m. nuolatinio saugojimo bylų, TSRS finansų ministerijos ir Lietuvos TSR finansų ministerijos finansinių apskaitos dokumentų, nes tik 1997 m. gegužės 19 d. Lietuvos banko valdybos pirmininko pavaduotojas K. V. Būblys savo parašu patvirtino Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) prieigą prie išslaptintų Lietuvos banko fondų, kuriuose ilgus metus su grifu „slaptai“ saugomi sovietmečio finansinės apskaitos dokumentai nebuvo prieinami.

2000 m. Seimas priėmė įstatymą dėl okupacijos žalos atlyginimo.

2011 m. birželio 17 d. Rygoje įvyko tarptautinė konferencija „Sovietų Sąjungos padaryta žala Baltijos šalių ekonomikai ir aplinkai“, paroda ir seminaras.

2012 m. liepos 17 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė pritarė siūlymui formuoti nuolatinę komisiją, kuri dirbtų SSRS okupacijos 1940–1990 m. padarytos žalos Lietuvos Respublikai, taip pat Rusijos Federacijos kariuomenės 1991–1993 m. padarytos žalos atlyginimo klausimu.

Šio tyrimo naujumas pasireiškia tuo, kad 1997 m. LVCA atvėrus prieigą prie išslaptintų Lietuvos banko fondų, kuriuose ilgus metus saugomi finansiniai dokumentai nebuvo prieinami, tik po 2011 m. birželio 17 d. Rygoje vykusios minėtos tarptautinės konferencijos buvo pristatyti atlikti tyrimo darbai Latvijoje. Tuomet Latvijos mokslininkai pradėjo ieškoti sąsajų LCVA (fondo Nr. 871, TSRS valstybinis Lietuvos respublikinis bankas) ir domėtis sukaupta dokumentine archyvine medžiaga – tvarkomaisiais dokumentais, įsakymais veiklos klausimais, finansų dokumentais, ataskaitomis. 2016 m. Latvijos mokslininkas, pasidalijęs finansinių

dokumentų tyrimų patirtimi Latvijos ir Lietuvos archyvuose bei taikyta finansinės žalos skaičiavimo metodika Latvijoje, pradėjo griauti Rusijos propagandos skleidžiamus mitus ir ėmė gaivinti tokio tyrimo iniciatyvą ir būtinybę Lietuvoje.

2017 m. rudenį Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro iniciatyva pradėta tyrinėti LCVA medžiaga.

2019 m. kovo 22 d. pirmosiomis 1946–1957 m. finansinių dokumentų tyrimo įžvalgomis buvo pasidalinta Rygoje vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Sovietų okupacijos padariniai Baltijos šalyse“ (*The indentified Losses Inflicted by the Soviet Occupation in the Baltics*), pranešimo tema „SSRS finansinė politika okupuotoje Lietuvoje 1946–1990 m.“ (*USSR financial policy in the occupation in Lithuania 1946–1990*).

Tyrimo objektas – finansinės žalos, SSRS padarytos Lietuvos Respublikai 1940–1990 m., apskaičiavimas, siekiant išsiaiškinti sovietinės propagandos kūrimo prielaidas dėl tariamos Lietuvos skolos.

Straipsnio tikslai: 1) išanalizuoti Sovietų Sąjungos okupacijos laikotarpio finansinės būklės ataskaitas; 2) išanalizuotų šaltinių pagrindu išnagrinėti, kaip veikė „socialistinio rytojaus“ kūrimo sistema.

Darbo uždaviniai: 1) remiantis LVCA Lietuvos banko išslaptintų finansinių dokumentų baze, atskleisti SSRS finansinės veiklos rezultatų ataskaitas, t. y. kiek gauta pajamų, patirta sąnaudų per sovietinės okupacijos laikotarpį, siekiant išsiaiškinti finansines investicijas LSSR liaudies ūkiui atkurti (kurti) iš surinkto biudžeto dalies; 2) išnagrinėti finansinės apskaitos valdymo schemas ir įgyvendinimo priemones; 3) išanalizuoti sąjunginio biudžeto sudarymo struktūrą ir finansų paskirstymo principus; 4) ištirti pagrindinius biudžeto formavimo šaltinius ir išlaidų srautus.

Tyrimo strategija. Kiekybinė – išnagrinėti fondų apyrašus, išrinkti bylas, atitinkančias

nagrinėjamos temos aktualumą, išanalizuoti dokumentus, atlikti aprašomuosius ir aiškinamuosius darbus. Kokybinė – kadangi pasirinkti vertinamieji tikslai, todėl atlikti tyrimai yra formuojamojo ir sumuojamojo pobūdžio, pareikalavę daug laiko sąnaudų. Tyrimo darbai, atsižvelgiant į medžiagos apimtį bei realų atlikimo laiką, buvo planuojami atskirais etapais.

Buvo naudojamas balansinis ekonominis metodas. Jis plačiai taikomas apskaitoje, statistikoje, planavime. Šis metodas tinka ir ekonominei analizei, kur griežta funkcinė priklausomybė.

Bazinis ekonominis metodas priklauso pirmajai ekonominės analizės grupei – tradiciniams metodams. Ši ekonominės analizės metodų grupė apima: absoliučių, santykinų ir vidutinių dydžių taikymą, palyginimą, grupavimą, indeksų metodą, grandinių pakeitimų (atsiribojimo) metodą, balansinį metodą ir kt. Galimas absoliučių, santykinų ir vidutinių dydžių taikymas. Pirmiausia taikomi absoliutūs rodikliai: produkcijos apimtis pinigine ir natūrine išraiška, gamybos išlaidų apimtis, pajamų, pelno dydis ir kt. Šiai grupei priskiriami tie ekonominės analizės metodai, kurie taikomi nuo jos atsiradimo pradžios. Metodai yra validūs. Jie lengvai patikrinami.

Vienas pagrindinių okupacinės šalies siekių – didinti įtaką visose šalies ūkio valdymo srityse per finansinius interesus ir tiesioginę finansų kontrolę, pasitelkiant įvairaus pobūdžio ideologijas, represines struktūras ir veiklos planus, keičiant valdymo struktūras. Vykstantis intensyvus valdymo struktūros formavimo etapas, apimantis 1940–1947 m. laikotarpį, ir vėlesni struktūriniai pakeitimai rodo, jog per sovietinės okupacijos laikotarpį buvo stiprinamos politinės grupės visose ūkio srityse. Atsižvelgiant į to laikmečio ideologijos kryptį, ministerijos buvo suskirstytos pagal pavaldumo svarbą – į sąjunginio

ir respublikinio pavaldumo. Nuo 1947 m. įkurtos 27 ministerijos, iš kurių tik penkios turėjo respublikinio pavaldumo statusą, tai: Švietimo, Socialinio aprūpinimo, Darbo, Vietinės pramonės ir Komunalinio ūkio ministerijos. Jų darbui tiesiogiai vadovavo Ministrų Taryba, kitos 22 buvo sąjunginio pavaldumo ministerijos. Lietuvos TSR finansų ministerija turėjo sąjunginio pavaldumo statusą. Vykdamas nustatytas funkcijas, buvo nurodoma vadovautis TSRS įstatymais ir Lietuvos TSR įstatymais, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakais, nutarimais, potvarkiais, TSRS finansų ministerijos instrukcijomis, įsakymais, nurodymais ir kitais normatyviniais aktais, taip pat nuostatais, užtikrinančiais, kad būtų teisingai taikomi įstatymai ministerijos sistemos įstaigose ir organizacijose. Kasmetinės finansinės ataskaitos pirmiausia buvo svarstomos Maskvoje, o grįždavo jos su nurodymais apie plano (ne) įvykdymą, su nuorodomis, ką daryti. Tuo metu Lietuvos komunistų partijai, kurios idėjinis vadas buvo LKP(b) Centro komitetas, atstovavo visos šalies partiniai komitetai. Centro komiteto nurodymai „Vykdymui“ buvo privalomi. Visoms sritims svarbūs sprendimai buvo priimami Maskvoje. Nuo 1940 m. intensyvi socializmo kūrimo ekonominė politika, grindžiama socialistinio ūkio kūrimu, įgavo pagreitį. Lietuvos TSR finansų liaudies komisariatas – Lietuvos TSR finansų ministerijos veiklos dokumentinė istorija¹ (vėliau – Finansų ministerija) – pradėjo veikti 1940 m. rugpjūčio mėnesį. Okupavus Lietuvą ir įvedus tarybų valdžią, komisariato veiklą nutraukė 1941 m. birželio 22 d. prasidėjusi nacistinė okupacija. Lietuvos TSR finansų liaudies komisariato veikla atnaujinta 1944 m. sausio 1 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1946 m. kovo 15 d. įstatymu „Dėl Liaudies Komisarų Tarybos pertvarkymo į TSRS Ministrų Tarybą ir sąjunginių bei autonominių respublikų

Liaudies Komisarų Tarybų pertvarkymo į sąjunginių ir autonominių respublikų Ministrų Tarybas“. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1946 m. kovo 25 d. priėmė įsaką „Dėl Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos pertvarkymo į Lietuvos TSR Ministrų Tarybą ir Lietuvos TSR komisariatų pertvarkymo į Lietuvos TSR Ministerijas“. Remiantis šiuo įsaku Lietuvos TSR liaudies komisariatas buvo pertvarkytas į Lietuvos TSR finansų ministeriją. Pradėjo veikti naujai institucinis pavaldumas.

APSKAITOS POLITIKA

Budžeto sudarymas. Lietuvos TSR 1946–1951 m. budžeto sudarymą apėmė keli etapai: pirmas etapas – vietos tarybų budžetas, antras etapas – respublikinis budžetas ir trečias – valstybinis budžetas. Tokiu principu sudarytas budžetas buvo siunčiamas TSRS finansų ministerijai.

Lietuvos TSR finansų ministerija buvo tiesiogiai pavaldi Lietuvos TSR Ministrų Tarybai ir TSRS finansų ministerijai. Lietuvos TSR finansų ministerijai tiesiogiai pavaldūs – rajonų ir miestų finansų skyriai.

Budžeto formavimą įtakėjo Lietuvos TSR Ministrų Taryba per nustatytą TSRS Ministrų Tarybos funkcinį pavaldumą, vadovaudamasi TSRS finansų ministerijos instrukcijomis, įsakymais, nurodymais ir kitais normatyviniais aktais, taip pat nuostatais, užtikrinančiais, kad būtų teisingai taikomi įstatymai pagal Lietuvos TSR finansų ministerijos kompetenciją, t. y. ministerijos sistemos įstai-gose ir organizacijose. Lietuvos TSR finansų ministerija teikdavo pasiūlymus dėl budžetų formavimo. Suformuoti visų lygių budžetai su pasiūlymais buvo teikiami galutiniam derinimui bei tvirtinimui pagal funkcinį pavaldumą, atitinkamai Lietuvos TSR Ministrų Tarybai ir TSRS finansų ministerijai. Jau 1946

m. liepos mėn. Lietuvos TSR Ministrų Taryba inicijavo nutarimo projektą „Dėl Lietuvos TSR 1946–1951 metų Valstybinio budžeto 1946 metams patvirtinimo“, kurį nutarė priimti ir teikti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijai tvirtinti. Tvirtindama valstybinį budžetą, TSRS Aukščiausioji Taryba kiekvienais metais nustatydavo apibrėžtus atskaitymų procentus iš kiekvieno pajamų šaltinio į respublikinius ir vietinius budžetus, pvz.: „*nustatyti Valstybiniame budžete lėšų apyvartinę akyvaizdą valstybiniame banke 1947 m. sausio 1 dienai sumoje 25 393 tūkstančius rublių, tame skaičiuje respublikiniam budžetui – 13820 tūkst. rubl. ir vietos budžetui – 11573 tūkst. rubl. <...>*“.

Lietuvos TSR finansų ministerijos struktūra 1944–1950 m. nesikeitė. Nuo 1950 m. rugsėjo Lietuvos TSR valstybinis budžetas tapo sąjunginio budžeto sudėtine dalimi.

SOCIALISTINIO ŪKIO VALDYMO PLANAVIMAS

Įdomu yra tai, kad, nagrinėjant atskirus TSRS liaudies ūkio vystymo planus, Lietuvos okupacija patenka į 1938–1942 m. penkmečio planą, kuris buvo sudarytas šakiniu ir rajoniniu principu. Rajoniniu principu sudarytame penkmečio plane buvo numatytos užduotys devyniems RTFSR ekonominiams rajonams ir kitoms sąjunginėms respublikoms, kaip antai: 1938–1940 m. buvo parengta nauja TSRS ekonominių rajonų schema, kurioje atsispindėjo kiekvienos sąjunginės respublikos, ekonominių rajonų ir visos Tarybų Sąjungos liaudies ūkio vystymo reikalai. Pagal patvirtintą to meto vyriausybės schemą, TSRS teritorija buvo suskirstyta į 13 stambių ekonominių rajonų <1–10>, tarp jų atsiranda vienuoliktasis – Vakarų ekonominis rajonas, į kurio sudėtį įeina Baltarusijos TSR, Lietuvos TSR, Latvijos TSR ir Estijos TSR.

Pagal šią ekonominių rajonų schemą, per ketvirtąjį, penktąjį ir šeštąjį penkmečius liaudies ūkio planas buvo sudaromas ir tvirtinamas tiek liaudies ūkio šakoms, tiek ekonominiams rajonams ir sąjunginėms respublikoms.

Nuo 1963 m. pagal naują ekonominio rajonų sudarymo schemą „TSRS ekonominiai rajonai“ atsiranda vienuoliktasis ekonominis rajonas – Pabaltijo (Lietuva, Latvija, Estija). Žr. žemėlapi 1 paveiksle.

1 pav.

PABALTIJOS EKONOMINIO RAJONO PRAMONĖ

Pabaltijos sąjunginės respublikos, įvardijamos kaip Pabaltijos stambus ekonominis rajonas, reiškė pajėgų industrinį ir agrarinį kompleksą. Svarbiausios liaudies ūkio specializacijos šakos: mašinų gamyba (vagonų, laivų statyba, staklių gamyba, elektrotechnikos ir radiotechnikos bei prietaisų pramonė), medžio apdirbimo (baldu), celiuliozės, popieriaus, lengvoji (tekstilės, trikotažo), maisto (žuvies, pieno ir sviesto, mėsos) ir skalūnų pramonė.

Žemės ūkis specializavosi veislinės pieno gyvulininkystės, bekominės kiaulininkystės, grūdinių kultūrų, bulvių ir linų auginimo kryptimis. Šis rajonas pasižymėjo ypatinga reikšme – didžiuoju vaidmeniu jūros transporte, dideliais neužšalčiais uostais – prekybos vartais. Ne mažiau svarbūs buvo ir Pabaltijos ekonominio rajono sąjunginę reikšmę turintys pajūrio kurortai. Suinteresuotumas šio rajono tinkamumu buvo labai didelis.

1971–1975 m. TSKP XXIV suvažiavimo direktyvose devintajame penkmetyje numatoma vykdyti nedaug metalo reikalaujančių

mašinių gamybos pramonės šakų plėtrą, vystyti lengvąją ir maisto pramonę, taip pat gilinama susiklosčiusi bei galias tradicijas turinti žemės ūkio specializacija.

Taip pat buvo pažymima, kad Pabaltijo rajonas turi labai kvalifikuotus kadrus, ypač mašinių gamybos ir tekstilės pramonės srityse. Palyginus su kitais ekonominiais rajonais, Pabaltijyje buvo labai didelis gyventojų užimtumas visuomeninėje gamyboje. Rajono darbo jėgos ištekliai sudarė daugiau kaip 60 proc. visų gyventojų, iš kurių beveik pusė – Lietuvos TSR, mažiausia dalis – Estijoje. Latvijoje didžioji darbo išteklių dalis buvo sutelkta miestuose.

Įvertintas ekonominis gamtinių išteklių ir gamtinių sąlygų turtas. Ištirtos žemės gelmės, iš jų: degių skalūnų atsargos, durpių klodai, klinčių, dolomito, gipso, smėlio ir kvarcinio smėlio, tinkamų stiklo gamybai, gintaro ir balneologiniai resursai – gydomasis purvas ir mineraliniai vandenys. Geologiniai tyrimai parodė, kad Lietuvos ir Kaliningrado srities teritorijoje aptikti šeši naftos telkiniai su dideliais naftos ištekliais.

Pabaltijys priklauso mišriųjų miškų zonai. Pagrindinės medžių veislės – pušis, beržas, eglė, drebulė. Miškų plotas, miškų fondo apskaitos duomenimis, 1966 m. sausio 1 d. sudarė 5,5 mln. ha, bendri miško želdinių ištekliai – 0,60 mlrd. m³. Pievos sudarė apie 20 proc. viso rajono žemės fondo.

Sąjunginio darbo pasidalijimo srityje Lietuvos TSR išsiskyrė mašinių gamyba, maisto ir lengvąja pramone bei produktyvia gyvulininkyste. Buvo sukurta stipri energetinė bazė, staklių, specialiųjų ir tikslųjų mašinių, prietaisų gamyba, chemijos pramonė. Lietuva užėmė reikšmingą vietą mineralinių trąšų, šilkinų ir vilnonių audinių gamyboje, specializavosi pieno ir mėsos gamyboje, bekoninėje kiaulininkystėje. Svarbią vietą užėmė žuvis pramonė, kurios žaliava – vietinių išteklių gavyba ir jos perdirbimas. Vyravo daug

darbo ir mažai metalo reikalaujančios mašinių gamybos pramonės šakos. Lietuva statė žvejybos laivus, gamino metalo apdirbimo stakles, žemės ūkio mašinas, turbinas, skaičiavimo mašinas, elektros variklius, suvirinimo aparatūrą, prietaisus. Elektrotechnikos ir radioelektronikos pramonė specializavosi gaminti aparatūrą, elektros motorus, elektros matavimo prietaisus, šaldytuvų ir prekybos įrengimus. Respublikos prietaisų gamybos pramonėje buvo sukurtas ūkiskaitinis gamybinis susivienijimas „Sigma“. Sukurtos gamybos šakos, susijusios su automobilių gamyba, jų produkcija – autokompresoriai, varikliai mopedams ir kt. Žemės ūkio gamyklos pradėjo gaminti įrenginius pašarams ruošti ir trąšoms į dirvą terpti. Pastatytos naujos Šiaulių televizorių, Vilniaus kuro aparatūros, Alytaus šaldytuvų gamyklos. Augo Klaipėdos laivų remonto gamyklos ir kitų įmonių apimtys. Kilo nauja chemijos pramonės šaka, jos pagrindinė produkcija buvo: mineralinės trąšos, vaistai, buitinės chemijos prekės, lakų ir dažų gaminiai. Kėdainių chemijos kombinatas gamino fosforo trąšas iš apatitų, kuriuos vežė iš Kolos pusiasalio apatitų kasyklos. Jonavos azoto trąšų gamykla naudojo Dašavos dujas. Kaune veikė dirbtinio pluošto, Vilniuje – plastmasinių dirbinių gamyklos. Spartus chemijos pramonės augimas vyko aštuntajame penkmetyje. Kėdainių chemijos kombinate pradėta gaminti amofosas ir kompleksinės trąšos, Jonavoje – karbamidas, amonio salietra, karbamidinės dervos. Išplėtotą lakų ir dažų gamyba. Kauno dirbtinio pluošto gamykla gamino triacetatinį šilką ir štapelį.

Lengvoji pramonė. Buvo plėtojamos lengvosios pramonės šakos – tekstilės, ypač lininių audinių ir trikotažo, odos ir avalynės gamyba. Šios srities pramonės šakos įsikūrė Kaune, Vilniuje, Klaipėdoje ir Šiauliuose. Augimo tempai buvo didinami Alytaus medvilnės kombinate. Pradėjo veikti dirbtinės

odos gamykla Plungėje, siuvimo fabrikas Kaune, 1975 m. putliųjų verpalų fabrikas tuometiniame Kapsuke (dabar – Marijampolė).

Maisto pramonė. Iš maisto pramonės šakų svarbiausia buvo mėsos, pieno ir žuvies gamyba, naudojant vietinę žaliavą. Stambūs mėsos kombinatai veikė Vilniuje ir Klaipėdoje. Pastatytas žvejybos uostas Klaipėdoje, sukurta žvejybos laivų flotilė, žuvies perdirbimo kombinatai – Lietuvos žuvies pramonės bazė, kurios laivai žvejojo Kuršių mariose, Baltijos jūroje, Šiaurės Atlanto ir Afrikos pakrantėse. To meto Lietuvos TSR žuvies pramonė sudarė apie 5 proc. sąjunginės produkcijos.

Mėsos pramonė. Specializuota produkcija: dešrų gamyba, platus konservų asortimentas, rūkytos mėsos produkcija, bekono gaminiai.

Pieno pramonė. Specializacijos šakos: sūrių, sauso pieno, sviesto ir nenugriebto pieno produktų gamyba. Sukurta cukraus ir vaisių bei daržovių konservų pramonė. Aštuntajame penkmetyje Kėdainiuose pastatytas naujas cukraus fabrikas. Devintąjį penkmetį pradėjo veikti Alytaus mėsos kombinatas, statomas naujas – Utenoje, plėtėsi Tauragės ir Panevėžio kombinatai.

Medžio apdirbimo ir popieriaus pramonė. Respublikos pramonės komplekse svarbus vaidmuo teko medžio apdirbimo ir popieriaus pramonei. Lietuvoje buvo gaminamas kartonas, popierius, baldai, medžio plaušų ir medžio drožlių plokštės. Svarbiausi apdirbimo centrai – Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose, Jonavoje. Popieriaus pramonė išaugo Kaune, o celiuliozės – Klaipėdoje.

Statybinių medžiagų pramonė. Išaugo stambi statybinių medžiagų pramonė, kurios produkciją sudarė: cemento gamyba, plytos, šiferis, keraminiai drenažo vamzdžiai, mineralinė vata, termoizoliacinės ir apdailos medžiagos, stiklas. Stiklo pramonės centras buvo Panevėžyje. Ignalinoje pastatyta drenažo vamzdžių gamykla. Alytuje plėtėsi

surenkamųjų kaimo gyvenamųjų namų kombinatas, augo Akmenės cemento gamyklos pajėgumas.

Kuro pramonė. Buvo naudojami vietiniai durpių resursai ir hidroenergija. Prie Nemuno pastatyta Kauno hidroelektrinė. Devintąjį penkmetį baigiama statyti Mažeikių naftos perdirbimo gamykla, kuriai nafta buvo tiekama naftotiekiu iš Pavolgio telkinių. Netoli Vilniaus, naujame Elektrėnų mieste, veikė ŠEC, pastatyta galinga Lietuvos VRE.

Ignalinos AE (IAE). 1974 m. prasidėjo parengiamieji pirmojo energijos bloko Ignalinos AE statybos darbai, žemės paviršiaus bei giluminiai grunto hidrogeologiniai tyrimai, faunos ir floros stebėseną. Pirmasis blokas pradėjo veikti 1983 m. gruodžio 31 d. Antrasis blokas pradėjo dirbti 1987 m. rugpjūčio 31 d.

Po Černobylio avarijos LSSR vyriausybė kreipėsi į SSRS vyriausybę dėl Ignalinos AE trečiojo bloko statybos sustabdymo. Trečiojo bloko statyba buvo užkonservuota, o 1989 m. visiškai sustabdyta.

Kaip tai atsispindi metinėse SSRS finansinėse ataskaitose? Jos reikalauja detalesnio tyrimo, kadangi finansinėse ataskaitose neįvardytas IAE poreikis ir išlaidos atskira eilute, kaip antai kokia nors ministerija, tačiau išlaidų ryšys yra su specialiosiomis išlaidomis, mašinų pramonės, elektrotechnikos ir kt., sąjunginio pavaldumo ministerijomis bei mašinų pramonės šakomis, kurios buvo įpareigtos vykdyti SSRS nurodymus ir įsakymus dėl IAE savalaikių planų įgyvendinimo ir lėšų statybai bei įrengimams aprūpinimo (pvz.: 1979 m. balandžio 17 d. SSRS MT priėmė nutarimą Nr. 352-119, kuris suteikė „žalią šviesą“ Ignalinos AE statybai. Tuo pat laiku baigtas nulinis ciklas statant pirmąjį bloką (pamatų gylis – 7 m); („1979 m. gruodžio 12 d. SSRS vietinės mašinų pramonės ministro įsakymu 10 sąjungos ministerijų ir 45 gamyklos turėjo užtikrinti, kad 1982 metais pradėtų veikti pirmasis blokas“³).

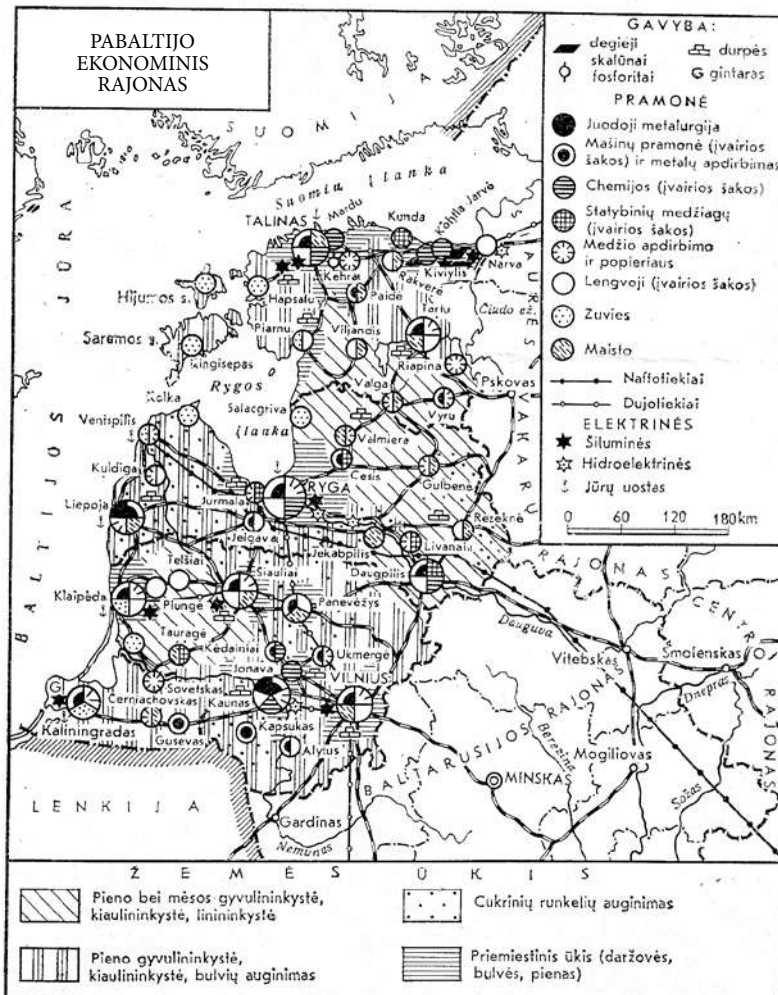
Žemės ūkis – labai svarbi Lietuvos ekonomikos šaka. Žemės ūkio naudmenų ir ariamos žemės plotu respublika užėmė pirmą vietą Pabaltijyje. Svarbiausia žemės ūkio kryptis – pieno pramonė ir gyvulininkystė. Išvystyta kiaulininkystė. 1971 m. sausio 1 d. duomenimis, Lietuvoje buvo 1,8 mln. galvijų, 2,3 mln. kiaulių – daugiau nei kitose Pabaltijo šalyse. Galvijai pasižymėjo aukštu produktyvumu. Pagal sviesto gamybą Lietuva užėmė antrą vietą po Latvijos. Ariamos žemės plotai sudarė 2,5 mln. ha. Dideli šienaujama pievų plotai – 0,4 mln. ha ir 0,6 mln. ha ganyklų. Respublikos pasėlių plotų struktūroje vyra-

vo pašarinės kultūros – tai atitiko Lietuvos žemės ūkio specializaciją.

Pašarinėms kultūroms atiteko 46 proc. visų pasėlių plotų. Iš grūdinių kultūrų daugiausia buvo auginami rugiai ir kviečiai, o iš techninių kultūrų – ilgapluoščiai linai.

Plečiant žemės ūkio naudmenas didelis dėmesys buvo skiriamas melioracijai. Plėtojami paukštininkystės ūkiai.

Pramonės centrai ir mazgai. Vilnius buvo stambus pramonės ir kultūros centras (409,3 tūkst. gyventojų, 1974 m. duomenimis), antras pagal dydį – Kaunas (306 tūkst. gyventojų). Žr. pramonės išdėstymo žemėlapi 2 paveiksle.

2 pav.

SSRS FINANSINĖS VEIKLOS IŽVALGOS

Tyrimo metu, vadovaujantis LVCA 1997 01 01 apyrašu Nr. 6, fondas R-871 „Pirmojo skyriaus 1945–1990 m. nuolatinio saugojimo bylos“, nustatyta, jog okupacijos metais finansinės apskaitos dokumentų iki 1944 m. įskaitytinai nėra užregistruota. Finansinių ataskaitų duomenys ir ataskaitos apraše prasideda nuo 1945 m..

Dokumentų kompleksai:

1. 1945 05 23–1946 09 23⁴ vyksta nuolatinis susirašinėjimas su teisėtvarkos institucijomis dėl 1941 m. neišvežtų vertybių iš Lietuvos valstybinio banko skyrių.

2. 1947 m. tęsiamas susirašinėjimas iki 1947 03 23 dėl 1941 m. sovietų neišvežtų vertybių iš Lietuvos valstybinio banko skyrių.

3. 1949 01 10–1949 09 26 vyksta susirašinėjimas su TSRS valstybinio banko valdyba dėl atsiskaitymų su užsienio bankais.

4. 1949 04 09–1949 11 20 – slaptų dokumentų byla su dokumentų naikavimo aktais.

5. LVCA pagrindinė finansinių dokumentų dalis aptikta šiuose fonduose R-871 ir R-164, atitinkamai:

1. Fondas R-871⁵ – TSRS valstybinis bankas Lietuvos respublikinis bankas, dokumentų datos 1940–1991, dokumentų anotacija: tvarkomieji dokumentai, įsakymai veiklos klausimais ir t. t. <...>. Šis fondas turi 6 apyrašus. Bylų skaičius fonde – 6735.

2. Fondas R-164⁶ – Lietuvos TSR finansų ministerija, dokumentų datos 1940–1990, dokumentų anotacija – ministerijos ir jos struktūrinių padalinių veiklos bylos, buvusios įslaptintos veiklos bylos. Šis fondas turi 29 apyrašus. Bylų skaičius fonde – 11 042.

3. Išrinkti duomenų šaltiniai – suvestinės metinės finansinės ataskaitos. Šių ataskaitų atitikmuo vadinamas balansu – metinė finansinės būklės ataskaita. Šio tipo metinės ataskaitas sudaro:

1) „metinė suvestinė pajamų ataskaita“, t. y. apskaitytos visos šalies ūkio šakų lėšos, gautos per finansinius metus, – įplaukos į biudžetą, iš to skaičiaus atskira eilute išskirtas „apyvartos mokestis“ – PVM, tam tikra data, pvz.: 1947 12 31. Visa tai sudaro metinį šalies biudžetą;

2) „metinė suvestinė išlaidų ataskaita“ – sąnaudos – parodo, kiek ir kokioms sritims skirtas finansavimas per metus, t. y. nuo metų pradžios, pvz.: 1947 01 01.

Reikėtų pažymėti, kad metinės respublikinio biudžeto pajamos ir išlaidos buvo planuojamos, o valstybinis biudžetas – tvirtinamas SSRS finansų ministerijos.

Sovietinės okupacijos metu metinių išlaidų ataskaitų formas sudarė trys dalys: I – liaudies ūkio finansavimas, II – išlaidos socialinėms-kultūrinėms reikmėms, teismams, prokuratūrai ir valstybinio valdymo struktūrų išlaikymui, III – kitos išlaidos. Žr. 3 paveikslą.

СЕКРЕТНО

Государственный Банк СССР
Литовская Республика.
Контора № 75101
г. Вильнюс

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ СВОДНЫЙ ГОДОВОЙ ОТЧЕТ
ПО РАСХОДАМ СОЮЗНОГО БЮДЖЕТА ЗА 1947г.

Группа I. Финансирование народного хозяйства.

Символ: отчетности	Сметные подразделе- ния	Наименование разделов и статей	Кассовый расход
1	2	3	4
47	24	Министерство строительства военных и военно-морских	

-2-

Группа II. Расходы по социально-культурным мероприятиям, судам, прокуратуре и содержанию органов Государственного Управления

Символы от- четности	Наименование ведомств	Кассовый расход
1	2	3

Группа III. Прочие расходы.

Символы отчетности	Наименование расходов	Кассовый расход
1	2	3
	ИТОГО по группе III	-
	ИТОГО по всем трем группам...	769.807.424-09
	ИТОГО по ведомости № 16 общего отчета	461.610.407-87
	ИТОГ всех расходов по Союзному Бюдж. ту, который должен быть равен сумме перечисленного остатка по балансовому счету № 8	1.231.417.831-96

УПРАВЛЯЮЩИЙ ЛИТОВСКОЙ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
КОНТОРОЙ ГОСБАНКА: /И.ЕДИНОВИЧ/
ГЛАВНЫЙ БУХГАЛТЕР КОНТОРЫ: /В.ВЕЙНБЕРГ/
ЗАМ. ГЛАВНОГО БУХГАЛТЕРА: /Т.ЗАЙЦЕВ /

Зекз/мш

VALSTYBINIŲ BIUDŽETO PAJAMŲ PASKIRSTYMO SCHEMA

Atsižvelgiant į atskirus tyrimo poreikius, tokio pobūdžio schemos sudarytos kiekvieniems finansinės apskaitos metams. Vals-tybinis biudžetas paskirstomas į sąjunginį

ir respublikinį, kurį sudaro pajamos ir iš to skaičiaus apyvartos mokesčiai. Dokumento iliustracijoje (kopijoje) matomas finansinių lėšų paskirstymas:

Вводный
ГОДОВОЙ ОТЧЕТ
Согласованно с МФ СССР
Ф. № 11

Исходные данные бюджета и республиканских бюджетов союзных республик за 1946 г.

НАИМЕНОВАНИЕ ДОХОДОВ	ПОСТУПИЛИ ГО ДОХОДОВ ЧИСТО			
	Союзный бюджет (б/а. ст. № 12)		Бюджет союзной республики (б/а. ст. № 13)	
	Руб.	К.	Руб.	К.
Налог с оборота	505 408 167	39	197 523 915	34
Отчисления от прибыли предприятий:				
Министерств тяжелой промышленности союзных республик СССР				
Местной промышленности союзных республик СССР				
энергостанций				
электропромышленности				
челюстной металлургии				
каустовой металлургии				
химической промышленности				
лесной промышленности				
привычной строительств			106 600	—
по строительству жилищной и коммунальной промышленности				
авиационной промышленности				
строительств легкой промышленности				
сельскохозяйственной промышленности				
воздушных				
транспортного машиностроения				
машиностроения и приборостроения				
тяжелого машиностроения				
станкостроения				
автомобильной промышленности				
металлической промышленности	1 700 375	—	246 048	30
лигнитной промышленности	895 522	70	3 020 330	18
текстильной промышленности				
легкой промышленности			153 709	30
лесной промышленности			4 078 608	34
целлюлозной и бумажной промышленности			121 178	—
налог на прибыль	7 283 988	69		
налог на добавленную стоимость				
торговая	4 302 400	75	225 534	32
налог на доходы от предприятий				
налог на транспортные средства				

1	2	3	4	5	6
19	—	85	Поступления в фонд обороны СССР		
22	—	96	Платежи предприятий и учреждений в бюджет	18 409 358	20 70 000
24	—	94	Вклады предприятий от сохранения административно-хозяйственных расходов		
—	—	87	Суммы возмещения местных бюджетов при возвратах налога с оборота за счет государственных		3
—	—	88	Дотации и другие поступления из союзного бюджета		44 858
28	—	90	Поступления в фонд регулирования и другие поступления из местных бюджетов		4 304 967
30	—	94	Поступления специальных вычетов из союзного бюджета на льготное жилье (11)		
—	—	91	Взносы предприятий на 10% фонда по поступлению в фонд развития союзной промышленности		8 848 319
Итого поступлений в бюджет				612 968 755	54 279 852 100
Переведено из отчислений в торговлю и управление шпиритом системы по финансовому бюджету (б/а. ст. № 12) и по смете РСФСР (б/а. ст. № 13) на Московский Государственный Университет, а по смете МВТУ им. Баумана (б/а. ст. № 13) — на МВТУ им. Баумана					
Утверждено: 31. августа 1947 г. Гл. бухгалтер [подпись]					
Пояснение к настоящей ведомости о суммах поступлений по доходам административных финансов, при распределении этих сумм по районам, предприятиям и социальным предприятиям.					
Заведующий работами (торговли), кредита, облигационными финансовыми операциями					
1947 г.					

VALSTYBINIO BIUDŽETO PAJAMOS (išrašas iš šio dokumento)

1 lentelė

1946	
SAJUNGINIS BIUDŽETAS	RESPUBLIKINIS BIUDŽETAS
Pajamos	Pajamos
612 968 755	279 852 100
Apyvartos mokesčiai	Apyvartos mokestis
505 408 168	197 523 915
	Dotacija
	44 304 967

1944–1989 m. BIUDŽETO PAJAMŲ SRAUTŲ SUVESTINĖ

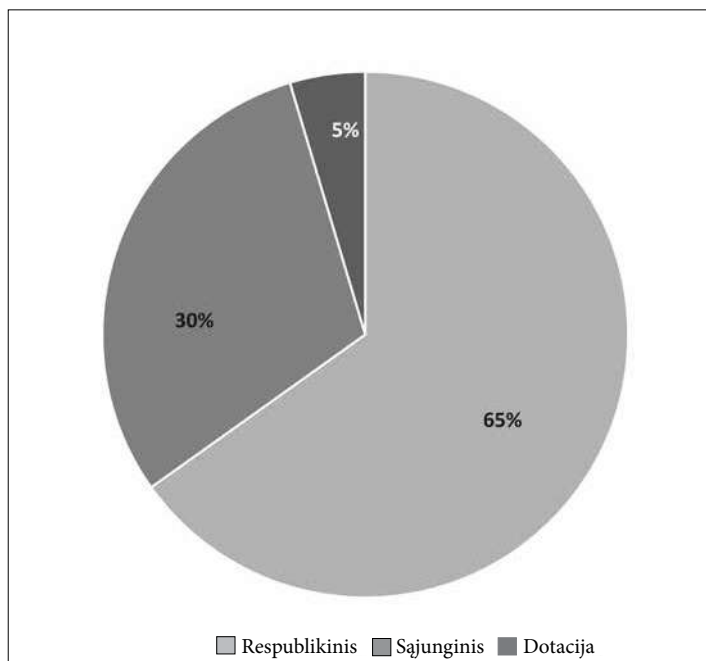
Horizontaliai – veiklos rezultatų ataskaitos straipsnių palyginimas su praėjusiu laikotarpiu. Atliktas finansinės būklės tyrimas

parodė finansavimo ir įsipareigojimų dydį (-) per finansinius apskaitos metus (rub.).

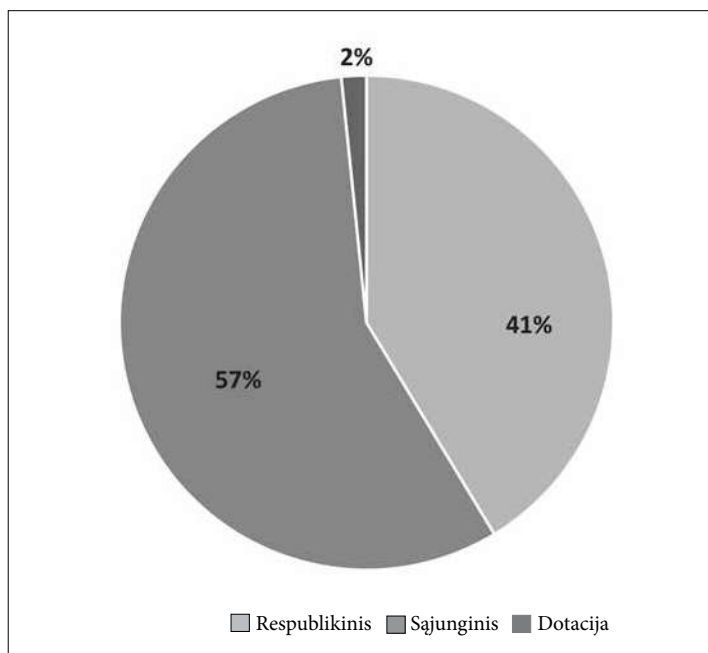
2 lentelė

METAI IŠ VISO (rub.)	SAJUNGINIS BIUDŽETAS (rub.)	RESPUBLIKINIS BIUDŽETAS (rub.)	Iš to skaičiaus dotacija (rub.)
1	2	3	4
1944–1951 (2 schema)	10 157 369 467	6 918 979 223	274 250 481
1952–1957 (3 schema)	12 934 448 310	9 790 199 970	1 000 074 330
1958–1972	6 974 181 608	26 720 465 705	2 206 830 639
1973–1979	2 766 389 403	1 513 6358 613	953 557 235
1980–1988	4 788 912 710	18 174 804 568	1 018 689 914
1989	811 118	4 398 059	17 057
114 367 318 752 (1 schema)	37 622 112 616	76 745 206 138	5 453 419 656

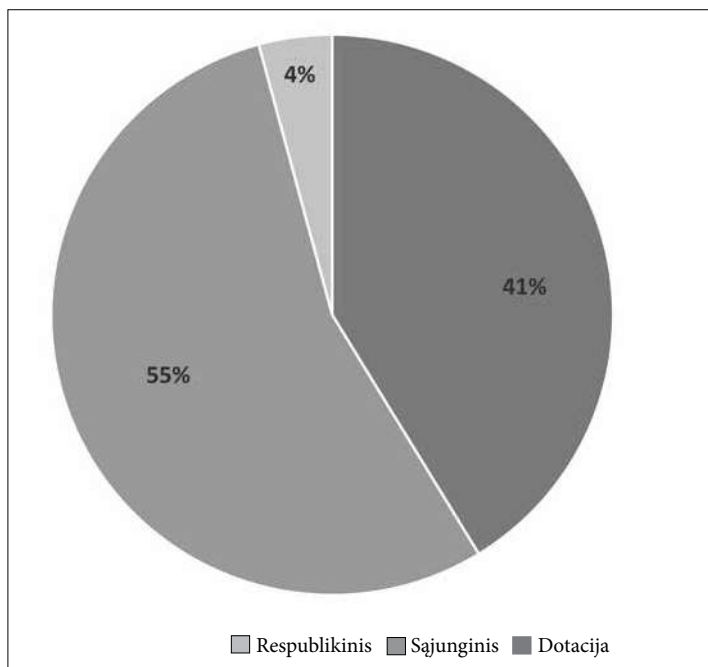
1 schema. Finansiniai srautai 1944–1989 m.

2 schema. Finansiniai srautai 1944–1951 m.

3 schema. Finansiniai srautai 1952–1957 m.

APYVARTOS MOKESČIO PALYGINAMIEJI FINANSINIAI SRAUTAI 1944–1989 m.

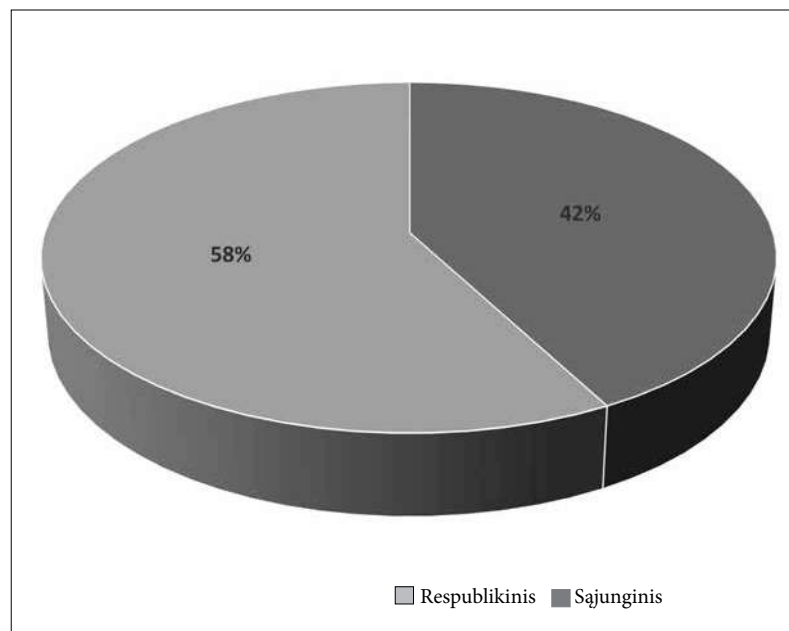
Apyvartumo rodikliai (PVM) parodo šalies prekinės produkcijos aprėptį, įskaitant prekių eksportą, – finansine išraiška.

Kaip greitai turtas ir įsipareigojimai sudarė visą apyvartą. Apyvartumas buvo skaičiuojamas kartais per metus.

3 lentelė. Apyvartumo rodikliai (rub.)

FINANSINIAI APSKAITOS METAI	SĄJUNGINIO BIUDŽETO DALIS (rub.)	RESPUBLIKINIO BIUDŽETO DALIS (rub.)
1944–1957	16 775 225 615	10 502 993 613
1958–1972	4 613 516 612	14 030 703 838
1973–1979	562 019 632	7 884 492 823
1980–1989	7 471 254 496	7 921 713 566
IŠ VISO (4 schema):	29 422 016 355	40 339 903 840

4 schema. Apyvartos mokesčio srautai 1944–1989 m.

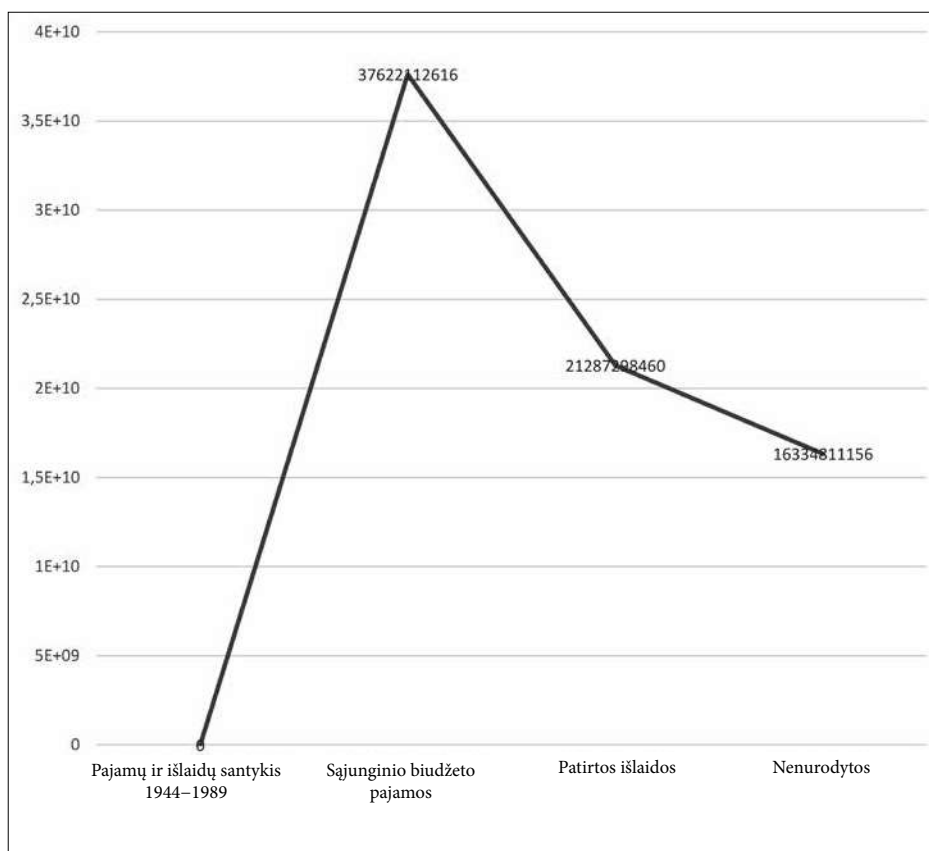
SAJUNGINIO BIUDŽETO PAJAMŲ IR INVESTICIJŲ SRAUTAI Į LIETUVOS ŪKĮ 1944–1989 m.

Atlikta vertikali analizė – palyginimas, kokią dalį visų pagrindinės veiklos sąnaudų sudaro kiekviena sąnaudų rūšis.

4 lentelė

SAJUNGINIO BIUDŽETO PAJAMOS (rub.)	IŠ SAJUNGINIO BIUDŽETO – PATIRTOS IŠLAIDOS ATKŪRIANT LIETUVOS ŪKĮ (rub.)	LIKUTIS investicijos nenurodytos (rub.)
37 622 112 616 (5 schema)	21 287 298 460	16 334 814 156

5 schema. Sąjunginio biudžeto pajamų ir investicijų srautai į Lietuvos ūkį 1944–1989 m.

**SSRS IŠLAIDŲ BALANSO DALIES
SPECIALŪS FINANSINIAI SRAUTAI
1946–1957 m.**

II – išlaidos socialinėms-kultūrinėms reikmėms, teismams, prokuratūrai ir valstybinio valdymo struktūrų išlaikymui. Kaip šio tipo išlaidos atsispindi metinėje suvestinėje, galima matyti priedo II suvestinės dalyje. Visose 1944–1989 m. finansinėse ataskaitose

II balanso dalyje išryškėjo šių sričių finansavimo ypatumai. Reikia pastebėti, kad 1946–1957 m. (6 schema) šiai išlaidų grupei dėmesys buvo žymiai didesnis nei 1958–1989 m. (7 schema).

5 lentelė. SSRS Specialiosios išlaidos 1946–1957 m.

Apskaitos kodai Account Codes	Išlaidų grupės Cost Groups	Išlaidos (rub.)/ Costs (rubles)
135	SSRS ginkluotųjų pajėgų ministerija, 1946 m. Ministry of Armed Forces of the USSR	278 958 946
137	SSRS ginkluotųjų pajėgų ministerija (pensijos), 1946 m. Ministry of Armed Forces of the USSR (Pensions)	5 072 829
143	SSRS vidaus reikalų ministerija, 1946 m. USSR Ministry of the Interior	334 736 792
145	SSRS vidaus reikalų ministerija (pensijos), 1946 m. USSR Ministry of the Interior (pensions)	664 081
151	Vyriausioji valstybinė materialinių resursų rezervo valdyba prie TSRS ministrų tarybos Supreme State Material Reserve Reserve Board under the USSR Council of Ministers	377 946
153	SSRS aviacijos pramonės ministerija USSR Aviation Industry Ministry	9 024 100
155	Statybos pramonės įmonių ministerija Ministry of Construction Industry Companies	1 097 112
163	Vyriausioji civilinės aviacijos valdyba prie SSRS Chief Civil Aviation Authority under USSR	793 982
179	SSRS karo ministerija USSR Military Ministry	2 018 911 019
181	SSRS karo ministerija (pensijos) USSR Military Ministry (Pensions)	123 855 810
275	SSRS karinė-jūrų laivyno ministerija (pensijos) USSR Military Ministry (Pensions)	285 802
273	SSRS karinio-jūrų laivyno ministerija USSR Military Ministry	2 470 431

183	SSRS vidaus reikalų ministerija USSR Ministry of the Interior	1 702 208 414
185	SSRS vidaus reikalų ministerija (pensijos) USSR Ministry of the Interior	49 886 384
187	SSRS valstybės gynybos ministerija USSR State Defense Ministry	2 172 463 374
189	SSRS valstybės gynybos ministerija (pensijos) USSR State Defense Ministry (Pensions)	17 712 105
195	SSRS civilinės aviacijos politbiuras, ten pat: valstybinio materialinio rezervo valdyba prie SSRS ministrų tarybos USSR Civil Aviation Politburo, also: State Material Reserve Board under the USSR Council of Ministers	47 175 963
197	SSRS gynybos ministerija (pensijos) USSR Ministry of Defense (Pensions)	269 754
199	SSRS ministrų tarybos rezervinis fondas, ten pat teisingumo ministerija USSR Council of Ministers Reserve Fund, Ministry of Justice	548 897
307	Teisingumo ministerija (pensijos) Justice Ministry (Pensions SSRS)	11 167 907
227	Kitos išlaidos Other expenses	35 242
Iš viso Total	1946–1957m	6 777 716 890

**SSRS IŠLAIDŲ BALANSO DALIES
IŠSKIRTINIAI FINANSINIAI SRAUTAI
1958–1989 m.**

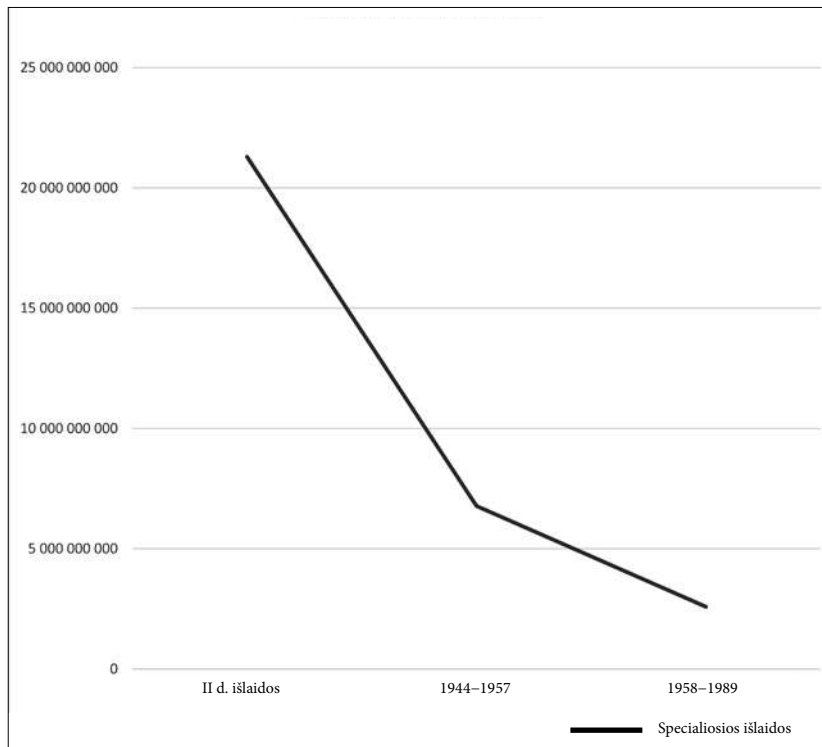
Apskaitos kodai Account Codes	Išlaidų grupės Cost Groups	Išlaidos (rub.) Costs (rubles)
51	SSRS karinio-jūrų laivyno ministerija USSR Military Ministry	8 503 973
52		
53	Vyriausioji valstybinė materialinių resursų rezervo valdyba prie TSRS ministrų tarybos Supreme State Material Reserve Reserve Board under the USSR Council of Ministers	41 947
57	Vyriausioji civilinės aviacijos valdyba prie SSRS Chief Civil Aviation Authority under USSR	2 292 735

Apskaitos kodai Account Codes	Išlaidų grupės Cost Groups	Išlaidos (rub.) Costs (rubles)
64	SSRS valstybės gynybos ministerija USSR State Defense Ministry	1 343 376 568
65	SSRS gynybos ministerija (pensijos) USSR Ministry of Defense (Pensions)	241 596 987
66	Statybos pramonės įmonių ministerija Ministry of Construction Industry Companies	287 343 294
67	SSRS karinio-jūrų laivyno ministerija USSR Military Ministry	16 582 579
68	Valstybinis saugumo komitetas	264 903 680
69	Valstybinis saugumo komitetas pensijos	44 508 683
72	Vyriausioji valstybinė materialinių resursų rezervo valdyba prie TSRS ministrų tarybos Supreme State Material Reserve Reserve Board under the USSR Council of Ministers	462 721
84	Teisingumo ministerija (pensijos) Justice Ministry (Pensions SSRS)	90 138
92	SSRS vidaus reikalų ministerija USSR Ministry of the Interior	328 880 934
93	SSRS vidaus reikalų ministerija (pensijos) USSR Ministry of the Interior	51 169 196
Iš viso Total	1946–1957 m.	2 589 753 435
IŠ VISO	1944–1989 m.	9 367 470 325

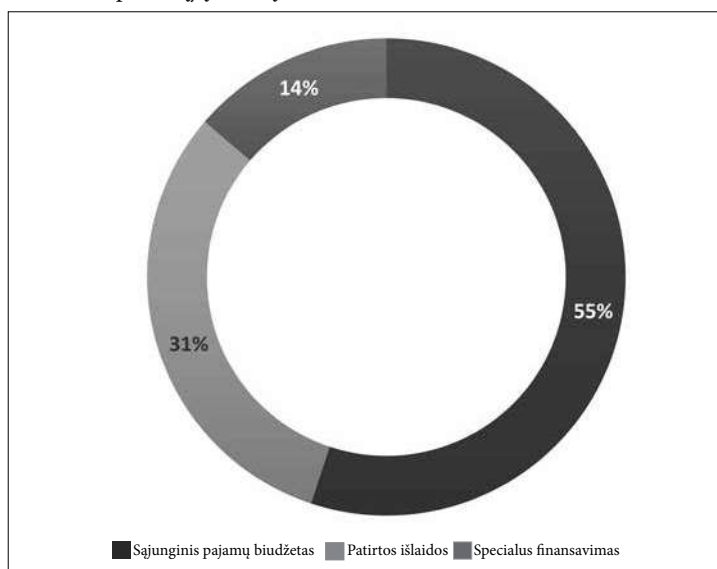

SSRS IŠLAIDŲ BALANSO DALIES IŠSKIRTINIAI FINANSINIAI SRAUTAI 1944–1989 m.

6 schema. Specialiosios išlaidos

7 schema. Specialiųjų išlaidų investicinė dalis

IŽVALGOS

1. Per visus Sovietų Sąjungos okupacijos metus, t. y. nuo 1944 iki 1989 m., biudžetas buvo intensyviai kontroliuojamas – vykdoma nuolatinė finansų kontrolė. Respublikinis biudžetas buvo aprobuojamas TSRS finansų ministerijos ir jį tvirtindavo TSRS Aukščiausioji Taryba, nustatydamą griežtai apibrėžtus procentus iš kiekvieno pajamų šaltinio.

2. Sąjunginio biudžeto pajamų santykis tarp LSSR ir SSRS rubliais ir procentiniais punktais parodo, kokią įtaką ūkio sritims darė socialistinio ūkio planavimo siekiai.

3. SSRS investicijų Lietuvos ūkiui atkurti išlaidų ir investicijų santykis iš gautų respublikinio biudžeto pajamų parodo – itin didelį specialiųjų investicijų poreikį.

4. Atliktas tyrimas nerodo įsiskolinimo Sovietų Sąjungai ir leidžia teigti, kad Lietuva nebuvo išlaikytinė. Šį įrodymą patvirtina tai, kad Lietuvos TSR finansų ministerijai įteikta 1989 m. vasario 13 d. pažyma Nr. 14-14, kurioje TSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinis bankas tvirtina 1989 m. sausio 1 d. LTSR respublikinio biudžeto likutį, kuris sudarė 59 117 000 rublių (penkiasdešimt devyni milijonai šimtas septyniolika tūks-

tančių rublių). Pažymoje Lietuvos skola sąjunginiam biudžetui nenurodyta.

5. Tyrimo tikslai pasiekti, išsikelti uždaviniai leido įgyvendinti temos aktualumą.

6. Tyrimo medžiaga sudėtinga ir gausi, verta tolesnių tyrinėjimų.

7. Galimos tyrimo problemos dėl išlikusių dokumentų kokybės nepasitvirtino, tačiau dėl finansinių šaltinių ir ataskaitų patikimumo išlieka, nes daug bylų sunaikinta, ir tai patvirtina dokumentų naikavimo aktai.

8. Organizuotos represinės struktūros NKVD–MVD–NKGB–MGB–KGB veikė išvien, ir sovietinės okupacijos padaryta žala apima labai platų spektrą: nuo valstybingumo kriterijų praradimo, žemės vientisumo, geologijos, žemės paviršiaus ir žemės naudenų praradimo, faunos ir floros išnykimo ir (arba) sunaikinimo iki sugriautos ūkinės veiklos, daugybės žmonių aukų, išdraskytų ir prarastų tėvų namų, prarasto žmogiškojo orumo, sužlugdyto pasitikėjimo savimi ir daug kitų aspektų, turinčių savo skaudžią kainą, kurią išmatuoti ir apskaičiuoti – labai sunku. Tokie praradimai – neįkainojami.

9. Finansiniai apskaitos dokumentai rodo visai kitą vaizdą ir apie okupacijos žalos mastą formuoja kitokį supratimą.

TYRIMO ŠALTINIAI

1. LVCA, f. R-871.

2. LVCA, f. R-164.

3. Gatis Kruminis, *The Investments of the USSR Occupying Power in the Baltic. Economies – Myths and Reality*, 2016.

Nuorodos

¹ Lietuvos TSR Įstatymų Aukščiausiosios tarybos Įsakų ir vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys, I tomas, 1940–1947 m., 84 p.

² LVCA, f. R-164, ap. 16, b. 119, l. 1–4.

³ <http://www.iae.lt/apie-mus/istorija>

⁴ LVCA, f. R-871-6, b. 1, 2, 5, 6. 1945 m.

⁵ LVCA, f. R-871.

⁶ LVCA, f. R-164.

⁷ LVCA, f. R-871-1-41, l. 171–175, 1946 m.

PRIEDA I

SSRS METINIS IŠLAIDŲ BALANSAS 1947 m.

С.С.С.Р.
Государственный банк
Литовская
Республиканская контора
МТО №75101
г. Вильнюс, Литовская ССР.

51

СВОДНЫЙ ГОДОВОЙ ОТЧЕТ
по расходам союзного бюджета
за 1947 год.

ГРУППА 1. ФИНАНСИРОВАНИЕ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА

Символ: отчетности	Сметные под- разделения: Рав- дел	Сметные статьи: Ты	Наименование разделов и статей	Кассовый расход
1	2	3	4	5
9	5	30	Министерство черной металлургии Государственная дотация	1.079.000-
			Итого по разделу 5	1.079.000-
35	18	30	Министерство целлюлозной и бумажной промышленности Государственная дотация	4.769.000-
		31	Операционные расходы	1.906-
			Итого по разделу 18	4.770.906-
37	19	14	Министерство электростанций Внелимитные затраты	4.000-
			Итого по разделу 19	4.000-
49	25	30	Министерство строительства топливных предприятий Государственная дотация	544.919-
			Итого по разделу 25	544.919-
51	26	14	Министерство лесной промышленности Внелимитные затраты	4.000-
		31	Операционные расходы	106.230-
			Итого по разделу 26	110.230-
55	28	28	Министерство пищевой промышленности Финансирование прироста нормативов собственных оборотных средств	126.000-
		29	Ассигнование на покрытие недостатка собственных оборотных средств против нормативов	727.000-
		30	Государственная дотация	21.569.999-90
			Итого по разделу 28	22.422.999-90

- 2 -

521

1	2	3	4	5
57	29	Министерство вкусовой промышленности		
	32	Прочие затраты	50.000-	
		Итого по разделу 29	50.000-	
59	30	Министерство мясной и молочной промышленности		
	28	Финансирование прироста нормативов собственных оборотных средств	1.450.000-	
	29	Ассигнования на покрытие недостатка собственных оборотных средств против нормативов	100.000-	
	30	Государственная дотация	3.219.850-67	
	31	Операционные расходы	218.935-31	
	32	Прочие затраты	290.000-	
		Итого по разделу 30	5.278.785-98	
65	32	Министерство рыбной промышленности западных районов СССР		
	14	Внелимитные затраты	10.000-	
	31	Операционные расходы	7.217-	
		Итого по разделу 32	17.217-	
67	33	Министерство легкой промышленности		
	31	Операционные расходы	28.950-	
		Итого по разделу 33	28.950-	
69	34	Министерство текстильной промышленности		
	14	Внелимитные затраты	49.980-62	
		Итого по разделу 34	49.980-62	
75	39	Главное управление по снабжению народного хозяйства лесоматериалами и дровами при Совете Министров СССР		
	30	Государственная дотация	3.000.000-	
		Итого по разделу 39	3.000.000-	
87	49	Министерство геологии		
	31	Операционные расходы	62.142-67	
		Итого по разделу 49	62.142-67	
91	51	Министерство сельского хозяйства, за исключением расходов по машино-тракторным станциям		
	30	Государственная дотация	500.000-	
	31	Операционные расходы	2.071.703-09	
	31-а	Зарплата по операционным расходам	72.672-31	
		Итого по разделу 51	2.644.375-90	

- 3 -

1	2	3	4	5
98	52		Машино-тракторные станции	
		37	Горючее и смазочные материалы	1.710.766-86
		38	Ремонт тракторов и сельскохозяйственных машин	1.581.364-76
		39	Заработная плата/с начислениями/работчим, занятым непосредственно обслуживанием машин и механизмов	3.328.892-89
		40	Заработная плата/с начислениями/персоналу МТС	9.571.814-49
		41	Административно-управленческие и хозяйственные расходы	3.170.262-40
		43	Премии работникам МТС	95.151-50
			Итого по разделу 52	19.458.252-90
99	57		Главное управление лесоохраны и лесонасаждений при Совете Министров СССР	
		31	Операционные расходы	6.100-
			Итого по разделу 57	6.100-
101	59		Министерство путей сообщения	
		30	Государственная дотация	975.751-24
		31	Операционные расходы	2.847.920-
		33	Премии-надбавки лесорубам и другим рабочим по заготовке и вывозке леса	182.000-
			Итого по разделу 59	4.005.671-24
103	60		Министерство морского флота	
		14	Внелимитные затраты	56.468-30
		30	Государственная дотация	1.218.000-
		31	Операционные расходы	949.551-54
			Итого по разделу 60	2.224.019-94
105	61		Министерство речного флота	
		14	Внелимитные затраты	416.676-03
		31	Операционные расходы	2.172.754-19
		53	Покрытие плановых убытков предприятий и организаций, не включенных в себестоимость основного производства	4.100.000-
			Итого по разделу 61	6.689.430-22
111	64		Главное управление гражданского воздушного флота при Совете Министров СССР	
		14	Внелимитные затраты	29.996-20
		31	Операционные расходы	13.514-04
			Итого по разделу 64	43.510-24

- 4 - 54

1	2	3	4	5
	68	Министерство заготовок		
119	30	Государственная дотация		937.024-61 ✓
125	50	Расходы по хлебовакупкам		762.931-69
127	51	Возмещение мельничным пред- приятиям стоимости помола по гарницевому сбору		<u>8.689.141-72</u>
		Итого по разделу 68		10.389.098-02
139	72	Главное управление гидрометео- рологической службы при Совете Министров СССР		
	31	Операционные расходы		<u>3.283.051-69</u>
		Итого по разделу 72		3.283.051-69
	86	Прочие расходы по народному хозяйству		
149	14	Внелимитные затраты		45.860-83
241	34	Прочие премии-надбавки		<u>31.736-80</u>
		Итого по разделу 86		77.597-43
237	87	Главное управление по строи- тельству предприятий нефтя- ной и газовой промышленности при Совете Министров СССР		
	30	Государственная дотация		<u>375.000- ✓</u>
		Итого по разделу 87		375.000-
ИТОГО по группе 1				<u>86.615.238-75</u>

- 5 -

ГРУППА П

РАСХОДЫ ПО СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫМ
МЕРОПРИЯТИЯМ, СУДАМ, ПРОКУРАТУРЕ И СОДЕРЖАНИЮ
ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Символы учетно- сти	Наименование омет ведомств	Кассовый расход
1	2	3
151	Прокуратура СССР	850-
151	Министерство внешней торговли	4.400-
151	Министерство заготовок	2.687-
151	Министерство морского флота	8.000-
151	Министерство речного флота	86.340-
151	Министерство целлюлозной и бумажной промышленности	855.973-70
151	Министерство иностранных дел СССР	15.747-91
151	Министерство легкой промышленности	596.424-52
151	Министерство мясной и молочной промышленности СССР	13.000-
151	Министерство пищевой промышленности СССР	7.060-
151	Министерство рыбной промышленности западных районов СССР	617.400-
151	Министерство сельского хозяйства СССР	1.418.351-08
151	Министерство финансов СССР	11.939-25
151	Главное управление гидрометеорологической службы при Совете Министров СССР	6.364-19
151	Центральное статистическое управление Госплана СССР	3.470-
151	Комитет по делам мер и измерительных приборов при Совете Министров СССР	4.049-38
	Итого по символу 151	3.652.057-03
153	Главное управление гидрометеорологической службы при Совете Министров СССР	314.052-28
155	Министерство морского флота	54.904-69
155	Министерство речного флота	63.973-90
155	Министерство целлюлозной и бумажной промышленности	139.000-
155	Министерство электростанций	204.974-57
	Итого по символу 155	462.853-16
157	Министерство путей сообщения	2.529.231-69
159	Министерство высшего образования СССР	51.646.988-95

- 6 -

86

1	2	3
161	Министерство трудовых резервов	52.464.973-10
163	Министерство здравоохранения СССР	3.381.938-87
165	Министерство путей сообщения	7.621.604-71
167	Комитет по делам физической культуры и спорта при Совете Министров СССР	69.989-50
193	Прокуратура СССР	5.081.406-67
195	Госплан СССР	1.035.435-69
195	Министерство внешней торговли	376.218-45
195	Министерство заготовок	10.530.432-76
195	Министерство путей сообщения	7.562.485-14
195	Министерство путей сообщения-пенсии	1.210-
195	Министерство связи	945.785-
195	Министерство трудовых резервов	450.600-
195	Министерство государственного контроля СССР	1.413.637-18
195	Министерство здравоохранения СССР	85.737-17
195	Министерство иностранных дел СССР	771.934-13
195	Министерство мясной и молочной промышленности СССР	77.459-35
195	Министерство рыбной промышленности западных районов СССР	369.606-80
195	Министерство сельского хозяйства СССР	61.011-90
195	Министерство торговли СССР	245.367-25
195	Министерство финансов СССР	992.800-65
195	Министерство юстиции СССР	381.268-11
195	Главное управление гидрометеорологической службы при Совете Министров СССР	902.414-79
195	Центральное статистическое управление Госплана СССР	2.244.179-74
195	Комитет по делам мер и измерительных приборов при Совете Министров СССР	245.916-29
195	Главное управление по делам промышленной и потребительской кооперации при Совете Министров СССР	177.381-97
195	Главная государственная инспекция по определению урожайности при Госплане СССР	452.869-91
195	Г л а в л и т	367.000-
Итого по символу 195		29.690.752-28

- 7 -

57

1	2	3
169	Государственное пособие многодетным и одиноким матерям/разд.105/	77.599.173-23
171	Пособия семьям военнослужащих рядового и младшего начальствующего состава, на- значенные по Указу от 26 июня 1941 г. /разд.107, §11/	6.675.137-64
173	Пенсии семьям военнослужащих рядового и младшего начальствующего состава /разд.107, §12/	11.959.269-53
175	Пенсии военнослужащим и семьям умер- ших пенсионеров-военнослужащих рядо- вого и младшего начальствующего со- става/разд.107, §13/	9.630.565-30
177	Министерство путей сообщения Пенсии и пособия работникам прифронт- ных участков железных дорог МПС и их семьям/разд.107, §14/	47.000-
ИТОГО по группе II		262.826.993-94

- 8 -

58

ГРУППА Ш. ПРОЧИЕ РАСХОДЫ.

Символы: о́чет- ности	Наименование расходов	Чистый расход
1	2	3
197	Расходы по государственным займам /разд.115/	12.926.000-01
199	Резервный фонд Совета Министров СССР /разд.116/	
	Министерство финансов СССР	289.011-
	Министерство торговли СССР	2.744.283-31
	Итого по символу 199	3.033.294-31
207	Выплата скидок по налогу с оборота по автогужевым перевозкам и мелкооптовой торговле хлебопродуктами/разд.12, \$3/	144.063-43
209	Выплата Главспирту и Главлесоспирту разницы в цене за спирт, отпущенный заводам синтетического каучуку/разд.121, \$4/	204.000-
211	Прочие выплаты за счет поступлений налога с оборота по союзному бюджету /разд.121, \$5/	225.424-03
213	Выплата уценок по переоценкам товаров за счет поступлений налога с оборота по союзному и республиканскому бюджетам/разд.121, \$ 6/	611.437-77
215	Выплата за счет союзного бюджета уценок по переоценкам товаров/разд.121, \$7/	66.807.847-10
217	Возмещение за счет налога с оборота сумм разницы в ценах по молоку и молочным продуктам государственных закупок /разд.121, \$8/	8.873.442-91
219	Возмещение разницы в ценах и оргнакладных расходах по скоту/разд.121, \$9/	695.164-79
225	Прочие выплаты за счет поступлений налога с оборота по союзному и республиканскому бюджетам/разд.121, \$15/	62.325-84
227	Денежные выдачи награжденным орденами и медалями Союза ССР и орденами союзных республик/разд.122, \$1/	12.763.957-25
227	Дотация обществам Красного креста и Красного полумесяца/разд.122, \$4/	1.012.200-80
227	Разные расходы/разд.122, \$8/	56.100-
	Литера "Д"	56.100-
	Итого по § 8	

- 9 -

1	2	3
229	Расходы, связанные с устройством и оказанием материальной помощи репатрируемым советским гражданам/разд. 123/	279.346-06
231	Выплата рабочим и служащим сумм денежной компенсации за неиспользованный во время войны отпуск/разд. 124/ <u>Расходы за счет продленных кредитов 1946 г./по сметным подразделениям и распорядителям.</u>	2.508.849-24 2.508.765-24
93	Раздел 52 - машинно-тракторные станции статья 38 - ремонт тракторов и сельскохозяйственных машин	133.019-59
	Итого по разд. 52	133.019-59
227	Разные расходы/раздел 122 §8/ Литера "И"	1.831.283-05
	Итого по §8	1.831.283-05
	Итого по продленным кредитам	1.964.302-64
	Итого по группе III	112.168.175-18
	ИТОГО чистого расхода по всем трем группам	461.610.407-87

Управляющий Литовской республиканской конторой Госбанка /И.Единович/

Главный бухгалтер конторы /В.Вейнберг/

Зам. главного бухгалтера конторы /Т.Зайцев/

Зав. бюджетной группой /Е.Попова/

13" февраля 1948 г.

Olegas Usačiovas

Ispanijos atminties politika pilietišio karo aukų atžvilgiu

Politinė istorinės atminties sudedamoji – svarbi teorinė ir praktinė kiekvienos visuomenės problema. Kitų šalių patirtis šioje srityje padėtų praplėsti lietuviškosios istorijos politikos akiratį, aiškiau artikuliuoti nuosavą problematiką. Šio straipsnio tikslas – retrospektyviai apžvelgti Ispanijos atminties politikos pilietišio karo aukų atžvilgiu esmines slinktis ir kontekstus laikotarpiu nuo 1930-ųjų iki mūsų dienų, aiškinant jas istoriškai susiklosčiusiomis aplinkybėmis. Bibliografinis straipsnio pagrindas – fundamentalūs veikalai apie Ispanijos pilietišio karą (1936–1939)¹ ir profilineiai straipsniai anglų ir ispanų kalbomis².

Prie to būtų galima pridėti asmeninę gyvenimo Ispanijoje (2001–2019) patirtį, pokalbius su karo dalyviais, pokarį ir diktatūrą prisimenančiais žmonėmis. Turinys skirstomas į įvadinę dalį, keturis skyrius, apimančius apibrėžtus laikotarpius: nuo Ispanijos Antrosios Respublikos paskelbimo iki pilietišio karo pabaigos (1931–1939), Francisco Franco režimo (1939–1975), demokratinės transformacijos (1975–1996), dabarties laikotarpio (1996–2021) ir apibendrinančias išvadas.

ISPANIJOS PILIETINIO KARO KULTŪRINĖS-ISTORINĖS IŠTAKOS

Atminties politika – apibrėžtos žmonių bendrijos požiūrio į savo praeitį, atitinkamo jos įvaizdžio formavimas. Karas – kraštutinė socialinio konflikto išraiška, ribinė visuomenės būseną, pažeidžianti įprastinę gyvenseną (taikos metu nusistovėjusią vertybių sistemą), lemianti aukas (žuvusias tiek karo veiksmų metu, tiek dėl įvairių represijų; etninių, socialinių valymų, ligų ir bado), materialinius, psichologinius nuostolius, įvairias pokonfliktines įtampas, tokias kaip revanšizmas, šovinizmas, ksenofobija, socialinė poliarizacija ir pan. Ne visiems šis poveikis būna vienodas: jei britams ar australams Pirmasis pasaulinis karas tapo reikšmingu jų tapatybę formuojančiu veiksmu, konsoliduojančiu visuomenę, tai prancūzus jis demoralizavo ir vertė bejėgiais Antrojo pasaulinio karo akivaizdoje; vokiečius, italus, japonus nepasitenkinimas jo rezultatais vertė puoselėti revanšistines idėjas; Rusijoje privedė prie Romanovų dinastijos valdomos imperijos žlugimo ir dar vieno kruvino konflikto – pilietišio karo – su dar skaudesnėmis pasekmėmis – bolševikų diktatūros įsigalėjimu. Tarpukario Lietuvoje, nepaisant didelių nuostolių, šį karą istorinės atminties prasme užgožė nepriklausomybės kovos ir valstybės atkūrimo euforija³.

Ispanijos pilietinis karas daugeliui jame dalyvavusių užsieniečių (nesvarbu, kieno pusėje kovota) buvo tik romantiškas nuotykis⁴, tuo tarpu patiems ispanams – katastrofa su ilgai trunkančiomis pasekmėmis, iš esmės neįveiktomis iki šiol, turint galvoje XXI a. pradžioje naują pagreitį čia įgavusius atminties karus ir su jais susijusias politines poliarizacijas. Pagrindinė tokios trauminės patirties priežastis – generolo F. Franco režimas, lėmęs ne tik didesnę žuvusiųjų nei kovos veiksmų metu skaičių, bet ir poveikį tiesiogiai karo nepatyrusiems šalies piliečiams. Sukrėtimo įspūdį dar labiau gilino aplinkybė, kad Pirmajame pasauliniame kare Ispanija tiesiogiai nedalyvavo ir jokių žymesnių sukrėtimų nepatyrė; kariaujančioms pusėms pardavinėdama strategines žalias, išgyveno ekonominį pakilimą⁵. Didžiausios iki tol karinio pobūdžio trauminės patirtys buvo metropolijos teritorijos nepalietę 1898 m. karas su JAV (Kubos ir Filipinų praradimas)⁶ bei vadinamoji Annual'o katastrofa (ispanų karinio korpuso žūtis nuo vietinių sukilėlių Šiaurės Maroke 1921 m.)⁷.

Pagal nusistovėjusią istoriografinę tradiciją Ispanijos pilietinis karas (1936 07 18–1939 04 01) aiškinamas per dviejų Ispanijų – komunistinės ir fašistinės – susipriešinimo prizmę ir beveik be išimčių – vien XX a. pirmosios pusės realijomis⁸. Pastaruoju metu populiarėjanti trijų Ispanijų – komunistinės vs fašistinės su neutralais per vidurį – koncepcija⁹ iš tikrųjų reiškia tik išplėstinį ankstesnės tradicijos variantą. Straipsnio autoriaus nuomone, toks požiūris neatspindi tikrosios reiškinio dimensijos, nes neatsižvelgia į svarbų diachroninio pobūdžio veiksnių – ispanų tradicionalistinių fundamentalizmą, susiklosčiusį dar XV a. antroje pusėje, susijungus Kastilijos – Leono ir Aragono – karalystėms (vieningos Ispanijos valstybės susikūrimas), o inkvizicijai įgavus oficialios valstybinės ideologijos prižiūrėtojo statusą, pasireiškusį

sisteminiu abiejose karalystėse gyvenusių žydų, musulmonų, naujakrikštų (atsivertusių į katalikybę iš minėtųjų tarpo), bažnytinio reformizmo ir apskritai laisvesnės minties persekiojimu¹⁰. Šis reiškinys virto savotiška ideologine doktrina, valstybės religinės-kultūrinės homogenizacijos projektu, visuomenę struktūruojančiu principu¹¹. Jis taip įsipynė į vietinius institutus, praktikas bei mąstyseną, kad nors ir XIX a. pirmoje pusėje¹² panaikinus inkviziciją, kaip tradicija, socialinės tvarkos reprodukcijos imperatyvas, išliko net iki mūsų dienų (agresyvi šiuolaikinės Ispanijos valdžios reakcija į Katalonijos regiono separatistines paraiškas yra būtent tokio fundamentalizmo išraiška). Konservatyviems visuomenės sluoksniams tai teikė ir teikia politinio stabilumo, socialinės vienybės iliuziją, tačiau iš tiesų reiškia(-ė) paranojišką santykį su aplinka, priešų apsuptos tvirtovės savivoką su atitinkamomis mobilizacinėmis bei apsilvalymo nuo nepageidaujamų elementų intencijomis ir buvo bei tebėra rimtas kliuvinys civilizacijos raidai, pozityvesnei sociopolitinei dienotvarkei. Kiekviena modernizacinė iniciatyva sulaukdavo negatyvios konservatorių reakcijos, pavojaus varpais skambinimo tradicinėms vertybėms. Kita vertus, fundamentalistų nelankstumas provokavo modernizatorių radikalumą, be revoliucinio perversmo nematant kito kelio visuomenės pokyčiams pasiekti; tačiau dėl menko refleksijos lygmens nepajėgiantį atispirti diachroninei inercijai, todėl kultūriškai paveldintį kai kuriuos represyvius nuversti siekiamos santvarkos bruožus. Socialinis kompromisas (optimalaus raidos varianto paieška) tokiomis sąlygomis darėsi sunkiai įmanomas, visuomenė buvo pasmerkta destruktvyviai poliarizacijai ir konfliktams, ilgalaikei krizei, atvedusiai prie valstybingumo nuosmukio XIX a., o tai nemažai persimetė ir į XX a. Taigi dviejų, trijų ar daugiau priešiškų Ispanijų susidarymas yra tiesioginė vienos,

t. y. inkvizicines tradicijas puoselėjančios tapatybės, labiau primenančios rytietiškas despotijas nei Vakarų demokratijas, istorinės dinamikos pasekmė.

KARO IŠVAKARĖS IR EIGA. AUKOS IR JŲ POBŪDIS

Antrosios Respublikos paskelbimas 1931 m. balandžio 14 d. buvo eilinė modernizacinė paraiška, bandymas paspartinti šalies vystymąsi, sumažinti atsilikimą nuo labiau pažengusių Vakarų Europos kraštų. Monarchistai ir su vietine katalikų bažnyčia asocijuotos dešinės pakraipos partijos, organizacijos, judėjimai progresyvesnių sluoksnių siūlomose reformose išvelgė iššūkį tradicinėms vertybėms ir iš jų išplaukiančiam ispaniškumui¹³. Dešiniųjų priešiškus reformoms kontrastavo su kairiosios pakraipos partijų ir profsąjungų radikalumu, pasireiškusių smurto protrūkiais, nukreiptais prieš politinius oponentus, taip pat ir prieš bažnyčią, kaip retrogradinio režimo ramstį¹⁴. Jos atžvilgiu ypač nesutaikomi buvo anarchistai, labiausiai prisidėję prie kultūrinio paveldo niokojimo, kunigų, vienuolių žudymo ypatingais politinės įtampos augimo atvejais¹⁵. Kai Ispaniją pasiekė savo šalyse įsigalėjusios Rusijos bolševizmo, Italijos fašizmo, Vokietijos nacionalsocializmo idėjos, jos iš esmės nepakeitė vidinės politinių jėgų konfigūracijos, tik dar labiau radikalizavo anksčiau susidariusias stovyklas. Jose, dar prieš prasidedant karui, jau buvo savotiški martirologiniai sąrašai savo narių, žuvusių nuo teisėsaugos institucijų ar politinių konkurentų rankos; tai buvo naudojama kaip šalininkų mobilizacijos, tolesnės smurto eskalacijos, sąskaitų suvedinėjimo priemonė¹⁶. Tos aukos buvo įtrauktos į būsimo karo prasminį kontekstą priešininkų prievartai smerkti ir nuosaviems smurtiniams veiksams pateisinti.

Dar prieš prasidedamas karas jau turėjo antecedentų, dėl aplinkybių sutapimo nevirtusių didesnio masto konfliktais. 1932 m. rugpjūčio 10 d. valstybės perversmą bandė įvykdyti generolo Jose Sanjurjo vadovaujami konservatyvūs kariškiai¹⁷. Nuo 1932 m. pabaigos iki 1933 m. pabaigos net tris maištus kėlė anarchistinė CNT (*Confederacion Nacional de Trabajo*) profsąjunga¹⁸. 1934 m. spalį radikalių kairiųjų jėgų koalicija kėlė maištą Astūrijos kalnakasių regione (aukų skaičius – nuo 1500 iki 2000 žuvusiųjų)¹⁹. Visus šiuos maištus Respublikos valdžia nuslopino, panaudodama kariuomenę ir policiją, tačiau jose, ypač Astūrijos atveju, tiek iš maištininkų, bet daugiausia – iš tvarkos palaikymo pajėgų pusės, pasireiškė jėgos panaudojimo perviršis ir daugelis būsimame kare atsikartosiančių smurtinių praktikų: neteisėti turto nusavinimai ir niokojimai, įkalinimai, žmogžudystės, kankinimai²⁰. Tarp poliarizuotų politinių krypčių vis labiau eskalavosi dienotvarkės artikuliacija siekti fizinio oponentų eliminavimo ne tiek pagal asmenines raiškos ypatybes, kiek pagal priklausymą apibrėžtai socialinei grupei, partijai ar korporacijai. Respublikos valdžios pastangos slopinti politinį ekstremizmą davė tik trumpalaikį efektą: tiek dešinieji, tiek kairieji radikalai socialinės santarvės reikalą suvokė iš nuosavų pažiūrų perspektyvos, į save nukreiptus teisėsaugos veiksmus laikė neteisingsiais, todėl nors kuriam laikui ir užgniauždavo savo nuoskaudas, vis dėlto laukė tinkamo meto suvesti sąskaitas tiek su politiniais oponentais, tiek su neįtikusiais valdžios atstovais.

1936 m. vasario 16 d. visuotinius rinkimus į šalies parlamentą laimėjo kairiųjų jėgų koalicija Liaudies frontas (*Frente Popular*)²¹. Dešiniams tai reiškė anksčiau turėtos parlamentinės kontrolės praradimą; su rinkimų rezultatais nenorėta taikstyti, bandyta net griebtis sąmokslų: jau kitą dieną po rinkimų

konservatyvūs politikai ir kariškiai bandė paskelbti karo padėtį, kuri buvo atšaukta negavus aukščiausių atsakingų asmenų pritarimo²². Nesėkmė sąmokslininkų neatbaidė – kita konspiracija rengta kruopščiau ir atidžiau²³.

Kaip pretekstas pasitarnavo politinio smurto eskalacija, kur iniciatyva daugiau priklausė dešinės pakraipos radikalams nei kairiesiems²⁴. Bene labiausiai išsiskyrė į italų fašistų partiją besilygiuojanti organizacija – ispanų Falanga (*la Falange Española*). Susikūrusi 1933 m., ji pasižymėjo atvirai deklaruojamu palankumu politiniam smurtui²⁵. Dar 1936 m. pradžioje tai buvo politinė marginalė, tačiau po Liaudies fronto pergalės parlamento rinkimuose išpopuliarėjo dėl savo radikalumo; ji sparčiai plėtė šalininkų gretas demokratiniais metodais nusivylusių perbėgėlių iš dešiniojo partijų bloko sąskaita²⁶. 1936 m. kovo 12 d. jos nariai bandė įvykdyti pasikėsinimą prieš socialistų deputatą Luis Jimenez de Asua²⁷. Deputatas liko gyvas, tačiau žuvo jo asmens sargybinis. Respublikos valdžia sureagavo uždrausdama Falangą ir suimdama jos vadą Jose Antonio Primo de Rivera. Organizacija pasitraukė į pogrindį, tačiau smurtinės veiklos neatsisakė. Tų pačių metų liepos 12 d. ji (kitos versijos nuomone, tai buvo kraštutiniai monarchistai – vadinamieji karlistai) įvykdė pasikėsinimą prieš sukarintos policijos (*Guardia de Asalto*) leitenantą kairiųjų pažiūrų Jose del Castillo Saenz de Tejada²⁸. Jo bendražygiams nusprendus atkeršyti, buvo nužudytas dešiniųjų pažiūrų politikas monarchistas Jose Calvo Sotelo²⁹. Kaltę už tai dešinieji politikai iškart, net nelaukdami tyrimo rezultatų, priskyrė Respublikos valdžiai, o patį įvykį panaudojo kaip kertinį elementą perversmą pateisinančiame propagandiniame naratyve.

Perversmas, prasidėjęs 1936 m. liepos 17 d. Ispanijai priklausančios Maroko dalies Meliljos, Tetuano ir Seutos karinių įgulų

sukilimu, kitą dieną persimetė į europinę Ispanijos dalį, kur, nepavykus perimti didžiųjų šalies miestų – Madrido ir Barselonos – kontrolės, virto beveik trejus metus trukusiu pilietiniu karu³⁰, pasibaigusiu Antrosios Respublikos pralaimėjimu ir beveik keturiasdešimties metų generolo Francisco Franco Bahamonde (1892 12 04–1975 11 20) režimu. Norėję pabrėžti, kad šio konflikto priežastys ir eiga, nors ir atspindėjo Antrojo pasaulinio karo išvakarių kontekstą, iš esmės buvo nulemtos vidinių veiksmų. Užsienio valstybių kišimasis (fašistinės Italijos ir nacistinės Vokietijos – frankistų pusėje, stalininės SSRS – respublikonų pusėje), nors ir svarbus, tačiau nebuvo lemiamas. Frankistai nugalėjo, nes buvo gana vieningi, susitelkę, veikė kryptingai ir nuosekliai, o respublikonams viso to trūko. SSRS karinė pagalba pastariesiems buvo žymiai kuklesnė nei Italijos ar Vokietijos – priešingai pusei³¹, o politinė parama tuo labiau abejotina, kuo daugiau buvo bandoma kištis į šalies vidaus reikalus ir įnešama sumaištis jos gretose dėl grubaus komunistų (PCE – *Partido comunista de España*) protegavimo, stalininiam režimui neįtikusių kairiųjų politinių veikėjų persekiojimo³². Didžiųjų Vakarų demokratijų – JAV, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos – deklaruotas neutralumas iš esmės reikė tarptautinę demokratinę Ispanijos izoliaciją ir jos aukojimą dėl trumpalaikės taikos iliuzijos Europoje bei perdėtai suvokiamos komunistinės grėsmės. Tokia netoliaregiška laikysena blogino jėgų pusiausvyrą Europoje Antrojo pasaulinio karo išvakarėse.

Formali Ispanijos pilietinio karo pabaiga (1939 m. balandžio 1 d.) nesustabdė su juo susijusių aukų skaičiaus, nes šalyje tebesitęsė prieš nugalėtuosius nukreiptos represijos, ginkluotas antifrankistinis pasipriešinimas. Šiuolaikinėje istoriografijoje yra nusistovėjusi tokia statistinė Ispanijos pilietinio karo aukų išsklotinė:

Bendras žuvusiųjų skaičius – nuo 651 000 iki 735 000³³.

Iš jų tiesioginių aukų – apie 350 000³⁴.

Iš jų žuvusiųjų mūšiuose – nuo 150 000 iki 200 000³⁵.

Iš jų bombardavimų metu žuvusių civilių – apie 10 000³⁶.

Tiesioginėms aukoms priskiriamos karo ir pokario metų represijų aukos – apie 150 000 (100 000 – egzekucijų frankistų pusėje, 50 000 – egzekucijų respublikonų pusėje)³⁷.

Mirusiųjų dėl karo nulemtų aplinkybių (bado, šalčio, ligų ir pan.) – nuo 346 000 iki 380 000³⁸.

Pabėgėlių (negrįžusiųjų į šalį) – nuo 200 000 iki 300 000³⁹.

Be mirties atvejų, karo aukoms turėtų būti priskiriami asmenys, patyrę fizinį, seksualinį, psichologinį smurtą, deportacijas, turto nusavinimą, vaikų atėmimą, administracinius valymus, diskriminaciją ideologiniu, socialiniu, religiniu, etniniu ar kitokiu pagrindu; tačiau straipsnyje aukų sąvoka pirmiausia priskiriama žuvusiesiems.

Nuo pat pirmųjų pilietinio karo dienų žuvusiųjų skaičius augo ne tik dėl karo veiksmų, bet ir dėl šalį apėmusios politinio pobūdžio abipusių represijų bangos. Abiejose pusėse vykdytų žudynių tokiomis stengtasi nevadinti, vartojant „perkėlimo“ (isp. *saca*) ar „pasivaikščiojimo“ (isp. *paseo*) eufemizmus. Respublikos pusėje tai buvo daugiau pasimetimo, chaotiškos anarchijos, kontrolės stokos rezultatas, nors valdžia ir bandė tai stabdyti, imtis tyrimo (galbūt ne visada pakankamai aktyviai ir sėkmingai). Perversmininkai savas represijas sistemiskai skatino ir metodiškai realizavo daugiausia prevenciniais įbauginimo sumetimais, dėl to istorikas P. Prestonas (Paul Preston) tokius veiksmus netgi yra pavadinęs ispanų genocidu (labiau emocine nei akademinė prasme). Kiekviena pusė savus žuvusiuosius stengėsi

panaudoti propagandos tikslams kaip karo ir represijų pateisinimą, priešų demonizacijai ir šalininkų mobilizacijai. Nuosavo smurto perviršį stengtasi nutylėti, minimalizuoti, pateisinti; priešininko – kuo labiau viešinti, išpūsti, pasmerkti. Abiem atvejais žuvusieji užėmė jiems skirtas vietas naratyvuose apie karą.

Pačioje karo pradžioje perversmininkai savo veiksmus teisingai kaip kovą už nepriklausomybę, kaip kad XIX a. pradžioje prieš Napoleono Prancūziją, tik šįkart ne tiek prieš užsienio agresorių, kiek prieš komunistinės Rusijos vadovaujamas ir nukreipiamas vietinių revoliucionierių „ordas“ bei Rusijos įtakon patekusią Respublikos vadovybę. Maištininkus parėmę Ispanijos katalikų bažnyčios hierarchai kiek vėliau pridūrė „kryžiaus žygio religijai ir Tėvynei apginti nuo anarchijos ir komunizmo“ prasmę. Ilgainiui karo įvaizdis transformavosi į naujos valstybės ir visuomenės gimimo mitą, kur kritusieji už „šventą reikalą“ buvo prilyginti kankiniams, o jų kraujas suvokiamas kaip auka naujo gyvenimo pradžia. Tai, kas iš pat pradžių vadinta sukilimu, virto „nacionaliniu judėjimu“ (isp. *Movimiento Nacional*), „šventuoju karu“, Ispanijos kova su Antiispanija, religijos – su ateizmu, krikščioniškosios civilizacijos – su barbarybe. Perversmininkų vyriausiuoju vadovu tapusio generolo F. Franco statusas keitėsi nuo Maroke dislokuotų ginkluotųjų pajėgų vado iki Generalísimo ir Vado (*Caudillo*) iš didžiosios raidės. Jo asmeninės politinės-ideologinės pažiūros buvo įvairių dešinėsios pakraipos idėjų eklektika, savotiškas minėto tradicionalistinio fundamentalizmo variantas. Nors frankistams ir priklausė karinio maišto iniciatyva, jie savo veiksmams pateisinti ėmėsi sąvokų apkeitimo, maištininkais vadindami jau respublikonus, tuo juos kaltindami specialiai tam tikslui kurtų karinių tribunolų metu, o to dažnai pakakdavo skirti mirties bausmę

ir nedelsiant įvykdyti nuosprendį. Frankistinis diskursas reiškė unifikuotą represyviai įdiegtą atmintį su aiškiais atskirtimis, paskirstytais socialiniais vaidmenimis: nugalėtojams – garbė ir šlovė, nugalėtiesiems – gėda ir pažeminimas. Panašiais principais konstruota ir tolimesnė praeitis: didvyriški patriotų veiksmai, jų aukojimasis Religijos ir Tėvynės labai kontrastavo su klastinga, pasauliui šalia visokio plauko kenkėjų (svetimšalių užpuolikų, išdavikų iš savųjų tarpo) veikla. Antrosios Respublikos laikotarpis, kaip ir kitos pusės žuvusieji, tokia prasminame kontekste buvo pasmerkti vienareikšmiškai neigiamoms interpretacijoms arba, kitaip sakant, represuotai atminčiai.

Kategoriška atskirtis vyravo ir įprasminant karo aukas. Saviems žuvusiems buvo teikiamas „kritusių už Dievą ir Tėvynę“ statusas su tolesne jų kulto plėtros perspektyva kuriant atminties vietas, datas, ritualus. Raudonojo teroro aukos vadintos kankiniais, imtasi rinkti duomenis apie respublikonų kontroliuojamoje teritorijoje vykdytus nusikaltimus, kurių skaičių propagandiniai tikslais stengiasi didinti. Savo pusėje vykdytos represijos traktuotos kaip teisėto pykčio išraiška, blogio „rovimas ligi pat šaknų“, apsisvalymas, atgaila, pasirengimas atnaujintam gyvenimui. Savų represijų aukos laikytos įveiktu blogiu, nereikalingu balastu ateities vizijoje, jas stengiasi užmiršti, jų atmintį padaryti gėdingą ir smerktiną.

Respublikonų požiūris į pilietinį karą nebuvo vienodas. Valdančios kairiosios Liaudies fronto koalicijos vadovybė pirmąsias karinio maišto akimirkas suvokė daugiau kaip techninio plano kategorijas, kaip socialinės tvarkos atkūrimą, tačiau jai nepavyko užsitikrinti efektyvios tiek savo atstovaujimų partijų, tiek kitų valdančiosios koalicijos narių paramos, valstybės institucijų kontrolės. Komunistai (PCE – *Partido Comunista de Espana*), prieš atvykstant patarėjams iš SSRS

ir pasiduodant jų kontrolei, kiek netikėtai apsisprendė palaikyti vyriausybę, netgi įšaldė nuosavą radikalios žemės reformos reikalavimą, kvietė didelę įtaką šalies dirbantiesiems turėjusias radikalios socialistinės ir anarchistinės pakraipų profsąjungas (UGT – *Union General de Trabajadores* ir CNT – *Confederacion Nacional del Trabajo*) kartu su joms artima FAI (*Federacion Anarquista Iberica*) taip pat apriboti savo radikalumą. Joms glaudesnis integravimasis į valdžios struktūras buvo nepriimtinas, nes atrodė kaip gėdingas politinės tapatybės atsisakymas, idealų išdavystė. Karo pradžią jos suvokė kaip signalą pradėti socialinę revoliuciją neseniai keltų maištų dvasia. Koviniai anarchistų būriai operatyviai sureagavo į bandymą įvykdyti valstybės perversmą didžiuosiuose šalies miestuose – Madride, Barselonoje, Valensijoje – ir aktyviai tam pasipriešino. Įsigiję didelį kiekį trofėjinių ginklų, apimti pergalės euforijos, jie puolė suvedinėti sąskaitų su tais, kuriuos laikė „klasinais priešais“, tačiau nevengė nukreipti ginklų ir prieš tokiam revoliucingumui nepritariančius nuosaikesnius Liaudies fronto atstovus. Respublikonų pusėje didžiausia egzekucijų dalis buvo įvykdyta pirmaisiais pilietinio karo mėnesiais, kaip represijos, keršto akcijos maišto šalininkams (tokia situacija tapo įmanoma susidarius valdžios vakuumui neatsakingai (nusikalstamai) pasyvios kai kurių vidurinės grandies atsakingų asmenų laikysenos akivaizdoje). Didelis nužudytų dvasininkų skaičius (apie 7000), bažnytinio paveldo niokojimas piktino socialinėms reformoms palankius, tačiau tradiciškai religingus kaimo gyventojus ir Respublikai artimus intelektualus. Bene labiausiai respublikonų reputaciją pabloginusios žudynės buvo surengtos kautynių dėl Madrido metu Parakueljos de Charama (*Paracuellos de Jarama*) vietovėje, kur 1936 m. lapkričio 7 ają–gruodžio 4-ąją sušaudyta apie 2000 Madrido kalėjimuose

laikytų suimtų perversmo šalinininkų. Tuo pat metu – lapkričio 20-ąją – Alikantės mieste sušaudytas ir falangistų vadas Jose Antonio Primo de Rivera, ilgainiui tapęs kankinio ikona perversmininkų pusėje. Kelių tūkstančių aukų būta ir dėl respublikonų vidinių konfliktų – slopinant radikalus ir įvedant vyriausybės kontrolę. Stalininės Rusijos iniciatyva Madride ir Barselonoje veikė NKVD specialiosios grupės (kuriose dalyvavo ir iš Lietuvos kilę J. Grigulevičius ir S. Vaupšas – Vaupšasovas), kovos su penktąja kolona dingstimi užsiiminėjusios savų politinių disidentų sekimu ir žudymu. Nors aukščiausia civilinė ir karinė Respublikos vadovybė represijų neskatino, stengėsi užkirsti kelią nekontroliuojamam smurtui, tačiau už tai ir jai tenka didelė atsakomybės dalis.

Nepaisant didelių tarpusavio prieštaravimų, ispanų respublikonus vis dėlto vienijo idealistinis demokratijos gynimo ir, kaip ir priešininkų pusėje, kovos už nepriklausomybę, tik prieš fašistinę intervenciją, naratyvas. Reikšmingą energijos postūmį tokiai kovai suteikė užsienio savanoriai – nuo 35 000 iki 60 000 žmonių iš daugiau nei 50 šalių, išpažinę tiek komunistines, tiek liberalias pažiūras, tarp jų ir keli Lietuvos piliečiai (tikslėnis jų skaičius nėra žinomas dėl specialių tyrimų stokos), Komunistinio Internacionalo iniciatyva kovoję organizuotose internacionalinėse brigadose arba pačių ispanų respublikonų daliniuose (pavyzdžiui, 1929 m. pasikėsinimo į A. Voldemarą dalyvis A. Bulota prisijungė prie katalonų anarchistų dalinio „*columna Durruti*“, o anglų rašytojas George Orwell – prie katalonų trockistinės pakraipos komunistų – POUM (*Partido Obrero de Unificación Marxista*) milicijos. Savo indėlių užsienio savanoriai suvokė kaip dalyvavimą lokaliame globalios kovos prieš fašizmą konflikte. Užsitęsęs karas, aukštas žuvusių savanorių skaičius (10 000, arba maždaug 25 proc. bendro dalyvių skaičiaus), nesu-

tarimai respublikonų stovykloje, skaudus pralaimėjimas prislopino jų euforiją, tačiau netrukus prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas suteikė progą revanšui: pralaimėjus 1939-aisiais, buvo manyta laimėjus 1945-aisiais. Respublikoniškoji atmintis viešojoje erdvėje galėjo reikštis tik išėivijoje, pačioje Ispanijoje ji turėjo trauktis į pogrindį.

F. FRANCO POKARINĖ DIKTATŪRA (1939–1975)

Teorinė Ispanijos pilietinio karo pabanga – 1939 m. balandžio 1 d. – nenutraukė su juo susijusio aukų skaičiaus augimo. Šalyje tebesitęsė respublikonų partizaninė kova (aktyviausiai dalyvavo komunistai ir anarchistai), kurios labiausiai įsimintinas epizodas – 1944 m. spalio 19 d. 3000 žmonių būrio įsiveržimas iš Prancūzijos į Ispanijos Vall d’Aran sritį; pavienės akcijos tęsėsi iki XX a. septintojo dešimtmečio pirmos pusės). Su partizanis kovota vykdant baudžiamąsias akcijas ir kriminalizuojant juos viešojoje erdvėje. Tebesitęsė represijos, sušaudytieji laidoti masinėse kapavietėse be elementarios pagarbos, netgi draudžiant jų artimiesiems gedėti. Gailesčio ir susitaikymo idėjas aiškiau artikuliuavo tik Ispanijos Katalikų Bažnyčia. Represijas stengtasi legitimuoti, atsisakyta karo metais paplitusių ekstrajuridinių egzekucijų praktikų: nuo šiol mirties bausmės vykdytos tik esant atitinkamam teismo (tribunolo) nutarimui. Daugybė žmonių kalinta koncentracijos stovyklose ir kalėjimuose, kur buvo mirštama nuo bado, šalčio, ligų ar sekinančio darbo. Įkalintos moterys patirdavo nuolatinį seksualinį smurtą, vaikų grobimus. Vykdyta plati ideologinio valymo kampanija, iš pareigų šalinant buvusius Antrosios Respublikos valdininkus, pareigūnus, mokytojus, aukštųjų mokyklų dėstytojus; draudžiant įvairias liberalios pakraipos iš-

taigas, organizacijas, leidinius. Kartu su lėtai atsigaušančiu šalies ūkiu (maisto kortelės panaikintos tik 1952 m.) represijos gilino karo sukeltas traumines patirtis, skleidė baimės atmosferą, naikino valią priešintis personalistiniam F. Franco režimui.

Antrojo pasaulinio karo baigtis naujam Ispanijos diktatoriui buvo gerokai sėkmingesnė nei jo sąjungininkams Hitleriui ir Musoliniui. Taip atsitiko dėl tarptautinės bendruomenės nenuoseklumo, politinės valios stokos. Ką tik susikūrusios JTO pasmerkta kaip nedemokratinė, frankistinė Ispanija 1945–1950 m. buvo atsidūrusi tarptautinėje izoliacijoje, tačiau prasidėjęs šaltasis karas pakeitė geopolitinį kontekstą ir suteikė proga antikomunistinę laikyseną deklaruojančiam režimui toliau gyvuoti, nors ir turint savotišką „savojo kalės vaiko“ statusą. Kita vertus, pokarinės Europos politinis klimatas vis tik skatino F. Franco švelninti represines praktikas ir antidemokratinę retoriką, imtis liberalesnių perversmų.

Šalies viduje dar buvo inertiškai tęsiamas karo metų įdirbis, susijęs su Respublikos diskreditavimo ir naujo režimo įtvirtinimo dienotvarkė: kartu su visuomenės įreliginimu (nesilankantys bažnyčioje įtarinėti nelojalumu režimui) ir F. Franco aukštiniu toliau propaguotas „kritusių už Dievą ir Tėvynę“ kultas, lydymas tokių oficialiosios atminties įtvirtinimo aktų, kaip pergalės paradai, mišios, muziejinės ekspozicijos, minėjimai; tvarkomos tiek karo veiksmų metu žuvusių maištininkų, tiek respublikonų pusėje vykdytų egzekucijų aukų kapinės, joms pagerbti statomi paminklai, kryžiai, montuojamos atminimo lentos, pervadinamos gatvės, skatinama abiejų minėtų grupių bendražygių, šeimų narių organizacijų ar asociacijų veikla, teikiama valstybės parama, pašalpos, pensijos. Viešoji erdvė buvo užpildoma naujosios valdžios simboliais, tarp jų, be naujosios vėliavos, herbo, himno, Falangos emblemų (jungas

su strėlėmis) ir šūkių, F. Franco portretų ir statulų, – ir respublikonų sušaudyto, po mirties susilaukusio didesnio populiarumo, nei gyvam esant, Falangos įkūrėjo Jose Antonio Primo de Riveros atvaizdais, ypač dažnai matomais valstybinėse mokyklose, o bažnyčiose – jo simbolinį buvimą primenančiais šūkais „Jose Antonio! Presente!“, t. y. – „čia“ ar „rikiuotėje“, tai turėjo sukurti įspūdį, kad minimas asmuo yra tik trumpam kažkur išėjęs. Chose Antonijaus sušaudymo diena – lapkričio 20-oji – paskelbta kritusiųjų atminties diena su jai skirtomis ceremonijomis.

Nuosekliai tęsti dar karo metais pradėti respublikonų pusės vykdytų nusikaltimų tyrimai, kurie 1940 m. balandžio 26 d. tuometinio Teisingumo ministro įsakymu virto didelės apimties oficialiu valstybiniu projektu, vadinamąja Generaline byla (*Causa General*). Byla kaupė informaciją apie respublikonų vykdytą smurtą, žudynes, turto nusavinimą, bažnytinio kultūrinio paveldo niokojimą, administracinio pobūdžio nusikalstamą veiklą (retrospektyviai vertinant iš naujojo režimo pozicijų) ne tik karo metu, bet ir nuo pat Ispanijos Antrosios Respublikos paskelbimo 1931-aisiais. Informacijos rinkimas truko iki 1967 m., buvo sukaupta daug dokumentų, vaizdinės medžiagos, liudininkų parodymų, tačiau bendras aukų skaičius nesiekė, kiek anksčiau skelbta propagandiniiais sumetimais ir kaip preliminariniai buvo informuota šalies vadovybė, – pusės milijono ar daugiau, – todėl galbūt dėl to, o gal vengiant nepalankios tarptautinės reakcijos dėl savo šališkumo, visa medžiaga taip ir liko nepaskelbta, išskyrus 1943 m. išleistą santrumpą „Generalinė byla. Raudonųjų dominavimas Ispanijoje“ (*Causa General. La dominacion roja en Espana*), – selektyvų žmogžudysčių su makabriškomis lavonų iliustracijomis dokumentų rinkinį. Bylos medžiaga naudota teismo procesuose prieš atsakingus už žudynes arba tokiais laikomus asmenis, naująjį režimą

teisinančiai ir nuverstą respublikinę valdžią inkriminuojančiai propagandai, susidorojimui su opozicija, skiriant mirties, įkalinimo ar administracinio pobūdžio bausmes.

Netinkamos praeities stigmatizavimui iki 1945 m. taikytas ir 1939 m. vasario 9 d. priimtas politinės atsakomybės įstatymas (*Ley de responsabilidades politicas*), atgaline data nustatantis baudžiamąją atsakomybę už Respublikos rėmimą ir neprisijungimą prie antiviriausybinės konspiracijos karo išvakarėse. Juo remiantis buvo vykdomi ankstesnės valdžios administracinio aparato, karinių struktūrų, pramonės, švietimo sistemos „valymai“, palietę kelis šimtus tūkstančių žmonių. Absoliučiai jų daugumai tai reiškė darbo netektį, kažkam – įkalinimą ar mirties bausmę. Paženklinti raudonumu, tokie žmonės buvo verčiami pranešti apie savo statusą ieškant darbo ar gyvenamosios vietos, o tai pokario suirutės sąlygomis reiškė labai ribotas galimybes užsitikrinti orias gyvenimo sąlygas, vertė ieškoti geresnio gyvenimo svertur. Pusiau priverstinė emigracija pirmaisiais režimo dešimtmečiais buvo ypač gausi.

1939 m. prasidėjo monumentalus memorialo kare kritusiems saviems kariams pagerbti paruošiamieji darbai Cuelgamuros vietovėje, 58 km atstumu nuo Madrido. Specialiai tam tikslui vietai buvo suteiktas Kritusiųjų slėnio (*La Valle de los Caidos*) pavadinimas. Statybos, naudojant karo belaisvių ir politinių kalinių darbą, pradėtos 1940 m., baigtos 1958 m.; monumentas inauguruotas 1959 m. balandžio 1 d., pažymint karo pabaigos dvidešimties metų sukaktį. Komplexą sudaro požeminė katalikiška bazilika, netoliese esantis Benediktinų vienuolynas, užsiimantis memorialo kulto tarnyba, o pagrindinis vizualinis akcentas – virš bazilikos esančios kalvos viršūnėje pastatytas monumentalus 150 m aukščio kryžius. Bazilikos šventoriuje, centrinėje vietoje šalia altoriaus, pabrėžiant hierarchiją kitų atžvilgiu ir

nepaisant religinio reglamento, buvo įrengtas Falangos įkūrėjo Chose Antonijaus (kurio palaikai specialiai tam tikslui perkelti iš El Eskorialo, kur 1939 m. jie savo ruožtu buvo perkelti iš pirminio palaidojimo Alikantėje) kapas. Šoninėse koplyčiose esančiuose kolumbariumuose iš pradžių norėta laidoti tik savus žuvusiuosius, tuo tikslu atidengiant masines jų kapavietes, nors tai daryta nepakankamai kruopščiai, be tinkamos dokumentacijos ir apyskaitos, dėl to tikslus ten esančių asmenų skaičius nėra žinomas – maždaug 34 000, galbūt daugiau. Ne visi frankistų pusėje palaikė tokią idėją – ją skeptiškai vertino falangistai, bet jų nuomonės nebuvo paisyta; tuo tarpu katalonų radikalieji monarchistai – karlistai – išvis atsisakė čia laidoti savo narių palaikus, pasirinkdami Montserrat'o vienuolyną prie Barscelonos. Baigiantis monumento statyboms F. Franco pakeitė nuomonę ir 1957 m. rugpjūčio 23 d. įsaku nusprendė, kad tai turėtų būti vieta visiems žuvusiems, t. y. ir Respublikos pusėje kovojusiems katalikams. Tuo tikslu pradėtos atidengti užmarštyje anksčiau buvusios respublikonų karių kapavietės, daugiausia – Ebro mūšio dalyvių, nepaisant jų šeimų narių (ne)sutikimo, vėlgi be tinkamo kruopštumo ir dokumentacijos, apsunkinant identifikaciją ir apyskaitą, palaikus perkeltiant į Valle de los Caidos kolumbariumus ir sumaišant su priešingos pusės atstovų palaikais. Tokie perkėlimai iš įvairių vietovių tęsėsi iki 1983 m., jau po diktatoriaus mirties 1975 m. Pats sprendimas, turėjęs reikšti tautinio susitaikymo gestą, buvo nulemtas siekio suteikti režimui liberalesnį įvaizdį, prisiderinti prie pokarinės Vakarų Europos demokratijos. Pamažu tai ėmė duoti rezultatus: 1955 m. Ispaniją pripažino JTO; 1959 m. į vyriausybę atėję ministrai technokratai pagyvino šalies ekonomiką, buvo sulaukta JAV prezidento D. Eizenhauerio vizito. 1964 m. pilietinio karo pabaigos 25-metis jau minimas ne kaip

pergalingo kryžiaus žygio, bet kaip atgautos taikos jubiliejus. Pats F. Franco viešumoje vis dažniau ėmė rodytis apsirengęs civiliais rūbais.

Sprendimas įtraukti nugalėtuosius į oficialiąją istorinę atmintį, kad ir labai nelygiavertėmis sąlygomis, atitiko naują Ispanijos visuomenės slinktį. Joje vis labiau buvo artikuliuojamas rūpestis, kad daugiau nei aki-vaizdų alinantį poveikį padaręs visuomeninis konfliktas nenulemtų šalies ateities. Tai, kas anksčiau buvo traktuota kaip entuziastingas herojinis vyksmas, dabar pradėta suvokti kaip tragiška beprotėybė. Tokiame kontekste skirtumas tarp nugalėtojų ir nugalėtųjų darėsi bereikšmis. Naujas požiūris buvo ypač populiarus tarp studentų – naujos, pokariu užaugusios ir karo jau tiesiogiai nepamenančios kartos. 1956 m. – Madride, 1957 m. – Barselonoje ir Sevilijoje fiksuojamos pirmosios studentų manifestacijos prieš universitetinę tvarką, tikroju protesto taikiniu laikant patį režimą. Reikštas nepasitenkinimas ir savo šalies šiuolaikinės istorijos pateikimu, karo atminties atžvilgiu reikalauta teisės į tiesą, raginta atsiriboti nuo mokyklose, universitetų auditorijose, masinės informacijos priemonėse brukamos propagandos. Palankias galimybes oficialiosios informacijos blokadai teikė Prancūzijos išėivijos istoriko M. Tunon'o de Laros netoli Ispanijos esančio Po miesto universitete skaitomas Ispanijos istorijos kursas, 1961 m. Londone išleista britų istoriko Hju Tomo (Hugh Thomas) monografija *The Spanish Civil War* – pirmoji mokslinė aptariamo konflikto sintezė. Studentams tai buvo proga atvykti į gretimą Prancūziją paklausti gimtinėje neįmanomų paskaitų, įsigyti draudžiamos literatūros, kuri, perrašius ar perspausdinus, buvo platinama tarp vieminčių. Protesto judėjimas plito ir nuosavas tapatybes tradiciškai puoselėjančiuose, dėl to dar ir etniniu pagrindu diskriminuojamuose

regionuose – Katalonijoje ir Baskų krašte. Taip represuota atmintis vis labiau veržėsi iš pogrindžio; visuomenėje brendo protestas prieš anachronišką santvarką, kurios nepajėgė užmaskuoti liberalūs režimo gestai.

Ne visus naujosios kartos atstovus tenkino taikaus protesto formos. 1958 m. gimtosios kalbos ir istorijos privačiai besimokančios universitetinio jaunimo grupės pagrindu susikūrė baskų nacionalistų organizacija ETA (*Euskadi Ta Askatasuna* – baskų žemė ir laisvė). Ilgainiui radikalėdama, ji ieškojo vis aktyvesnių pasipriešinimo formų, o septintojo dešimtmečio pabaigoje nusprendė imtis ginkluotos kovos, kurią suvokė kaip pilietinio karo tąsą. Garsiausia jų akcija Franco valdymo metais – pavykęs pasikėsinimas prieš valstybės ministrą pirmininką Carrero Blanco, kuris buvo nužudytas susprogdinus jo šarvuotą automobilį 1973 m. gruodžio 20 d., – skaudžiausias smūgis režimui nuo pat karo pabaigos. Taigi atsikartojo įprastinis Ispanijos istorinės dinamikos algoritmas – perdėtai represyvi valdžia provokavo opozicijos radikalumą.

Kita vertus, į politiką besiveržianti karo dalyvių vaikų karta, nepaisant to, kad buvo priešiška režimui, su savimi tempėsi jo indoktrinacinį šleifą – diachroninę inerciją (savybė, būdinga ne tik postdiktatorinėms visuomenėms (taip pat ir Lietuvai), bet ir išvystytoms demokratijoms, kaip kad JAV, su savo sunkiai išgyvendinamomis rasistinėmis tradicijomis. Frankistinės indoktrinacijos paveikta šios kartos vaizduotė su pasidygėjimą, atstūmimą keliančiu karu nejučiomis siejo ir Respubliką su jos demokratinėmis institucijomis, kuri vos ne lygiomis su režimu turėjo dalintis istorine atsakomybe, taip reliatyvizuojant aukas ir budelius, ignoruojant, kas iš jų yra kas, atitolstant nuo minėtos problematikos elementarių priežastinių – pasekminių ryšių aiškinimosi. Dėl nepakanamos refleksijos šis požiūris prisidėjo tiek

prie režimo legitimacijos, tiek prie kai kurių jo įvaizdžių, praktikų, privilegijų tęstinumo po diktatūros.

DEMOKRATINĖS TRANSFORMACIJOS LAIKOTARPIS (1975–1996)

F. Franco mirė 1975 m. lapkričio 20 d. ir buvo iškilmingai palaidotas Valle de los Caidos bazilikos centrinėje vietoje, šalia altoriaus netoli minėto Jose Antonijaus kapo, pačiam memorialui taip pridėdant faraonišką asmeninį mauzoliejiaus akcentą. Sprendimas pasirinkti būtent šią laidojimo vietą buvo priimtas inertiškai, kaip savaimė suprantamas, ir tuometinėje politinėje situacijoje nekėlė didesnių diskusijų, tačiau simboliškai reiškė diktatoriaus, kaip valstybės vadovo, įteisinimą, jo idėjų tęstinumo pripažinimą. 1975 m. lapkričio 22 d. valstybės vadovu buvo paskelbtas karalius Juan'as Carlos'as I, kaip ir buvo numatęs dar gyvas būdamas pats F. Franco, dar 1947 m. liepos 26 d. įstatymu dėl valstybės vadovo posto perdavimo nusprendęs perleisti jį savo skirtam įpėdiniui, kuriuo 1948 m. buvo pasirinktas būsimasis karalius, oficialiai įpėdiniu paskelbtas 1969 m. liepos 22 d. Naujajam karaliui buvo už ką jausti dėkingumą diktatoriui, tačiau glaudus ryšys su režimu monarchiją kompromitavo tarptautiniu mastu, todėl ji buvo suinteresuota legitimuoti save, prisistatydama kaip demokratiškas permainų šalininkė. Karalius palankiai vertino naują šalies raidos vektorius – tuometinio galios centro – frankistinės nomenklatūros – pasiektą susitarimą su selektyviai pasirinkta moderuota opozicija (daugiausia – socialistais ir komunistais, apeinant ETA pobūdžio radikalus), dėl demokratinės transformacijos Ispanijoje vadintos *La Transición democrática*, arba tiesiog *Transición*. Susitarimas nereiškė kategoriško ankstesnio režimo struktūrų išardymo, tik

laipsnišką reformistinio pobūdžio demokratiškas valstybės valdymo formų įvedimą, kurį vėlgi buvo pradėjęs ir pats diktatorius vėlyvuoją savo valdymo laikotarpiu.

Visuomenei buvo siūlomas nacionalinio susitaikymo planas, reikalaujantis atsisakyti sąskaitų suvedinėjimo, režimo atstovų ir institucijų teisinio persekiojimo. Puoselėta samprata, kad dėl karo baisumų buvo vienodai kaltos abi pusės (reliatyvios arba simetrinės atsakomybės koncepcija), kad pats karas buvo kolektyvinė beprotybė su vienuole „niekada daugiau“ išvada. Ji skatino užgniaužti konkrečią trauminę patirtį abstrakčios ištarmės „visi kentėjo“ labui, pradėti gyvenimą nuo švaraus lapo, tačiau skatino ir tai, kad pasimirštų politinės-socialinės karo priežastys, Respublikos legitimumas, pokario represijos, režimo žiaurumas. Viešojoje erdvėje vengta „neapykantos“, „kiršinimo“, „žaidžų draskymo“ retorikos, o tai, be neabejotinai teigiamos socialinės taikos siekio prasmės, visgi turėjo ir dalinę represyvią sudedamąją. Metaforiškai kalbant, budeliai siūlė aukoms susitaikyti nelygiavertėmis sąlygomis, primindami jų išgyventų kančių atsikartojimo tikimybę. Teroro ir baimės atmosferoje ilgus dešimtmečius laikytos ir ugdytos aukos neturėjo kito pasirinkimo, kaip pritarti pasitaikiusiai galimybei pagerinti savo padėtį, baiminant, kad kitos tokios progos gali ir nebūti; prisidėjo ir Stokholmo sindromas. Psichologinio šantažo sąlygomis sutartas susitaikymo planas palaikė savotišką tylos, selektyvios amnezijos atmosferą, kreipė visuomenės dėmesį nuo nemalonios praeities apolitiškos populiariosios kultūros, išplėstinio vartojimo, sibirinio gyvenimo būdo link.

Įstatymiškai nacionalinį susitaikymą įtvirtino 1976 m. gruodžio mėn. įvykęs referendumas dėl Politinės reformos įstatymo (*Ley para la Reforma Política*), 1977 m. spalio 15 d. priimtas Visuotinės amnestijos įstatymas

(*Ley 46/1977, de Amnistia*), kuriuo mainais į politinių kalinių išlaisvinimą buvo eksplacitiškai užkardytas režimo atstovų ir institucijų teisminis persekiojimas (beje, prieštaraujantis tada egzistavusioms tarptautinio teisingumo normoms dėl karo nusikaltimų ir nusikaltimų prieš žmogiškumą), 1977 m. spalio 25 d. sudarytas vadinamasis Monkloa paktas (*Pactos de la Moncloa*) – tuometinės vyriausybės ir pagrindinių parlamentinių partijų susitarimas dėl ekonominės – politinės – juridinės programos, 1978 m. priimta nauja konstitucija. Taigi buvo padėti pagrindai paviršutiniškos kokybės demokratijai be gilesnio jos pagrindų suvokimo ir puoselėjimo, tenkinantis instituciniais ir rinkiminiais formalizmais, o tai savo ruožtu sąlygojo atitinkamą politinę kultūrą. Kariuomenė, policija, civilinė administracija, teismai, archyvai, švietimo institucijos ir kt. ne tik išvengė iliustracijos ir ženklėsniū restructūravimo, bet daug kur išsaugojo turėtas frankistines tapatybes. Nors pagrindiniai valstybės simboliai – vėliava, herbas, himnas – buvo pakeisti, oficialiose įstaigose nuimti diktatoriaus ir Jose Antonio portretai, nutraukti pergalės paradai ir oficialūs frankistinio pobūdžio minėjimai, viešojoje erdvėje dar daug kur išliko nemažai senąjį režimą primenančių ženklų, monumentų, gatvių ir aikščių pavadinimų, falangistinės simbolikos. Valle de los Caidos memorialas tebebuvo išlaikomas valstybės lėšomis. Centrei valdžiai šalinantis eksplacitinio Antrosios Respublikos reabilitavimo ir diktatūros pasmerkimo, pastarosios naratyvas išsaugojo turėtą hegemoninę poziciją, tuo tarpu Respublikos demokratinės reputacijos atkūrimas tegalėjo skleistis tik daugiau ar mažiau marginalizuotomis formomis. Jos tradicijų, atminties vietų ir aktų išsaugojimo, puoselėjimo, kūrimo prerogatyva buvo atiduota legalizuotoms kairiosioms partijoms ir savi-valdybėms, ne visuomet disponuojančioms

pakankamais ištekliais (o kai kada ir noru) didesnio masto pokyčiams atlikti. Aktyviausiai permainų ėmėsi Katalonijos ir Baskų krašto regionai, režimo metais patyrę ne tik politinę-socialinę, bet ir etninę priespaudą. Pasižymėdami aukštą mobilizacinę potencialą turinčia tautine savimone, jie susigrąžino savo svarbiausius simbolius – vėliavą, herbą, himną, šventes, buvo pirmieji reikalavę atgauti autonominiū statusą, oficialiai pripažinti išėivijos politikus; taip pat ėmėsi iniciatyvų šalinti diktatūros laikų paminklus, atkurti jos pašalintuosius ir kurti naujus karo aukoms ir pokario represijoms atminti.

Demokratiniai pokyčiai aptariamo laikotarpio atminties politikoje valstybiniu lygmeniu buvo kuklūs. Už Respubliką kovojusių kariškių nuopelnai buvo iš dalies pripažinti, teisiškai juos kažkuria prasme sulyginant su frankistais, pavyzdžiui, skiriant pensijas išlikusiems gyviems ar žuvusiųjų šeimū nariams, tačiau nereintegruojant į esamas struktūras, nekompensuojant patirtų represijų. Valstybiniu lygmeniu nuosekliau nesimta karo išėivijos sugrąžinimo, jos patirtų skriaudų atlyginimo, nuosavybės teisių grąžinimo. Tuojau po diktatoriaus mirties įvairiose Ispanijos vietovėse spontaniškai vykdytoms pavienėms sušaudytų respublikonų ekshumacijoms neteikta aktyvesnė parama, platesnis pripažinimas, žiniasklaidos dėmesys. Nepasirūpinta karo laikmečio archyvų sauga, tinkama priežiūra ir prieinamumu tyrėjams, dėl to dalis jų, siekiant nuslėpti galimus nusikalstamos veiklos pėdsakus, buvo sunaikinti (kaip Falangos, Barselonos vidaus reikalų struktūrų – *Gobierno Civil*), pateko į privačias režimo šalininkų rankas (kaip F. Franco, R. Serrano Suner privatūs archyvai) ar nebuvo išslaptinti, ir tai sunkino naujausios Ispanijos istorijos tyrimą.

Nepaisant lėto demokratinio visuomenės atsivėrimo ir valdžios nesuinteresuotumo imtis ženklėsniū pokyčių atminties politiko-

je, viešojoje erdvėje visgi gausėjo galimybių kalbėti apie neseniai draustą praeitį. Atsirado daugybė straipsnių ir publikacijų vietiniuose laikraščiuose ir periodiniuose leidiniuose apie Antrąją Respubliką, politines partijas, pilietinį karą, F. Franco diktatūrą ir represijas. Atvirai prieinami tapo režimui savo metu neįtikę klasikiniai užsienio ir išeivijos autorių veikalai, buvo publikuojami jų vertimai ir naujos studijos, rengiami istorikų kongresai, konferencijos, universitetiniai kursai, seminarai, specialios televizijos ir radijo laidos, parodos. Žinoma, visame tame dominavo populiarus pobūdis, trūko akademinio solidumo, išsamesnio šaltinių pažinimo, gilesnės refleksijos, bet tai buvo pradžia, parengusi bazę kitam atminties politikos etapui.

Priešingai valdančiųjų lūkesčiams ir oficialiai skleistam mitui, pradinis demokratinės transformacijos laikotarpis nepasizymėjo taikingumu. Nuo 1975-ųjų iki 1982-ųjų šalyje vėl suaktyvėjo politinis smurtas (tarp kairiųjų ir dešiniųjų radikalų grupių, ETA, kitų separatistų, protestuotojų ir teisėsaugos struktūrų), palikęs nuo 591 iki 714 žuvusiųjų, – panašiai kaip ir karo išvakarėse, – todėl jie irgi turėtų būti priskiriami karo aukų prasminiam kontekstui kaip pasekminio pobūdžio reiškiny. Demokratinėms reformoms nepritariančius dešinieji kariškiai ir sukarintos policijos (*Guardia Civil*) atstovai vėlgi, kaip anuomet, tuo pasinaudojo kaip pretekstu ir 1981 m. vasario 23 d. pabandė surengti valstybės perversmą, kuris nepavyko nepritarus karaliui. Perversmininkai atsipirko simbolinėmis bausmėmis, o jų atstovaujamos struktūros dar kurį išliko kaip grėsmės demokratinėi santvarkai faktorius. Politinė padėtis šalyje stabilizavosi, 1982 m. spalio 28 d. parlamento rinkimų metu socialistams (PSOE – *Partido Socialista Obrero Espanol*) laimėjus absoliučią daugumą.

Socialistų valdymo laikotarpis truko iki 1996 m. Jo metu Ispanija buvo priimta į Eu-

ropos ekonominę bendriją (1986 m. sausio 1 d.) ir NATO (1982 m. gegužės 30 d.; referendumas įvyko 1986 m. kovo 12 d.; narystei aljanse pritarė 52,54 proc. balsavusiųjų). 1992 m. buvo surengtos Barselonos olimpinės žaidynės, demonstravusios pasauliui šalies atvirumą, integruotumą į globaliąsias demokratinės struktūras. Kartu su išaugusiu gyventojų gerbūviu tai buvo demokratinės transformacijos kulminacija. Atminties politikos prasme valdantieji socialistai, net būdami populiarumo viršūnėje, vengė imtis kokių nors pokyčių, tenkinosi esamos padėties palaikymu. Ilgainiui jie įsivėlė į korupcinius skandalus ir prarado populiarumą, o 1996 metais – ir valdžią, užleisdę vietą konservatyvios pakraipos dešiniajai Liaudies (!) partijai (PP – *Partido Popular*). Retoriką socialistai ėmė keisti tik iškilus grėsmei prarasti parlamentinę daugumą, dar 1993 m. rinkiminės kampanijos metu apkaltindami oponentus simpatija diktatūrai. Tai jiems davė tik trumpalaikį vienos kadencijos trukmės efektą, tačiau reiškė pavėluotą susirūpinimą šalies demokratijos kokybe ir „tylos pakto“ sulaužymą.

DABARTINIS LAIKOTARPIS (1996–2020)

Liaudies partijos atėjimas į valdžią 1996 m. Ispanijos visuomenėje sukėlė diskusijas dėl naujojo galios centro pobūdžio ir tolesnio šalies raidos vektoriaus demokratijos kokybės prasme, tai palietė ir atminties politiką, todėl laikytina naujo chronologinio etapo pradžia. Naujoji valdančioji partija išties nesistengė kategoriškai atsiriboti nuo diktatūros režimo, laikė save jo idėjų įpėdine. Nors ir deklaruodama ištikimybę demokratinėms šalies institucijoms, Liaudies partija pasižymėjo autoritariniu valdymo stiliumi. Pasitelkdama valstybės administracinį resur-

są, viešojoje erdvėje ji inicijavo režimo reabilitacijos kampaniją, vadinamąją neofrankistinį revizionizmą, kuris reiškėsi ir anksčiau, tik marginalinėmis formomis. Neofrankizmas save asocijuoja su vėlyvuosiu režimo periodu, kurį laiko esamos santvarkos atsiradimo baze, apeliuoja į nurodyto laikotarpio politinį stabilumą, ekonominį išsivystymą, humanišką (!) paties F. Franco charakterį. Pilietinio karo vertinimuose nieko konceptualiai naujo nesako, atkartoja tradicines frankistinės propagandos klišes, t. y. kaltę verčia Respublikos valdžiai, teisinga maištininkus, minimizuoja jų vykdytų represijų mastą, legitimuoja režimą, savo oponentus kaltina valstybės pamatų klibinimu. Nepaisant griežtos akademinės istorikų bendruomenės kritikos, neofrankistinio revizionizmo atstovų, tokių kaip Pio Moa, Cesar Vidal, publikacijos pasiekė gerų komercinių rezultatų ir konservatyviuose visuomenės sluoksniuose suformavo savo šalininkų gretas. Tokį požiūrį dėl savo angažuotos iš šaltojo karo laikų paveldėtos laikysenos palaiko ir garsus amerikiečių istorikas Stanley Payne.

Atsaku į revizionistines valdančiosios partijos paraiškas tapo padidėjęs Ispanijos akademinų istorikų ir liberalesnės visuomenės dėmesys pilietiniam karui, frankizmo represijoms, demokratinės transformacijos laikotarpiui, istorinės atminties politikai. 1996 m. buvo išleistas paradigmatis Paloma Aguilar Fernandez veikalas „Ispanijos pilietinio karo atmintis ir užmarštis“ (*Memoria y olvido de la Guerra Civil española*), kuris nauju probleminiu kampu iškėlė frankizmo aukų užmarštis klausimą, tebeegzistuojančią ištirtumo disproporciją *Causa General* projekto atžvilgiu. Knyga susilaukė didelio atgarsio ispanų istoriografijoje, paskatino konstruktyvias diskusijas ir naujus tyrimus, pasitarnavo kaip katalizatorius reikšmingai visuomenės sąmonės slinkčiai naujų socialinių mobilizacijų pavidalu.

Atminties apie režimo represijas patyruosiu Antrosios Respublikos šalininkų atgavimo pagrindu kilo visuomeninis sąjūdis, ilgainiui struktūravęsis į daugybę panašaus profilio organizacijų, kurių žinomiausia – Asociacija istorinei atminčiai atgauti (ARMH – *Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica*). Asociacija jungia istorikus, archeologus, teismo ekspertizės specialistus, aukų gimines, savanorius. Pagrindinis jos tikslas – F. Franco režimo aukų masinių kapaviečių paieška, ekshumacija, tapatybių nustatymas, pagarbus perlaidojimas, reputacijos reabilitavimas viešojoje erdvėje. Išskirtinę simbolinę reikšmę įgavo pirmoji asociacijos realizuota ekshumacija, pradėta 2000 m. spalio 28 d. Leono srities Priaranza de Bierzo vietovėje, naudojant naujausius archeologijos, teismo medicinos, genetinių tyrimų metodus. Buvo rasti 1936 m. spalio 16 d. frankistų sušaudytų trylikos asmenų palaikai, tarp jų – ir asociacijos įkūrėjo Emilio Silva senelio. Skirtingai nuo pirmųjų postfrankistinių ekshumacijų, šis žiniasklaidos plačiai nušviestas ir socialinių tinklų išpopuliarintas aktas pasitarnavo kaip atspirties taškas kurtis panašioms struktūroms visoje Ispanijoje. Reikėtų pabrėžti visuomeninį sąjūdžio pobūdį, nes tiek ARMH, tiek kitos asociacijos neturi pastovaus valstybinio finansavimo, veiklą palaiko savo pačios narių ir rėmėjų lėšomis. Svarbu ir tai, kad jame aktyviai reiškiasi karo dalyvių anūkų karta, neaugusi diktatūros režimo atmosferoje ir nesusisaisčiusi pragmatiniais demokratinės transformacijos laikų kompromisais, todėl atsikračiusi baimės ir drąsiai kelianti anksčiau nepatogiais laikytus klausimus dėl savo protėvių likimo ir jų lėmusių istorinių aplinkybių.

Naujasis sąjūdis sukėlė nevienareikšmiškas įvairių visuomenės grupių reakcijas. Neofrankistai jo dalyvius kaltina praeities žaizdų draskymu ir visuomeninės santarvės griovimu, naujo karo kurstymu. Komunis-

tinės tradicijos atstovas, panašaus profilio Atminties forumas (*Foro por la Memoria*) ARMH veiklą kritikuoja dėl neaiškios žuvusiųjų diferenciacijos, pavyzdžiui: ar verta komunistus ir anarchistus perlaidoti pagal katalikiškas apeigas, jei šie buvo netikintys. Istorikai šį sąjūdį kritikuoja dėl nepakankamai refleksyvios teorinės laikysenos, siauros pilietinio karo sampratos, kai nugalėtieji vienareikšmiškai prilyginami aukoms, o nugalėtojai – budeliams, nesigilinant į konkrečius atvejus. Ispanijos Katalikų Bažnyčia, kurioje tradiciškai dominuoja konservatyvioji pakraipa, į vienpusišką respublikonų reabilitacijos intenciją sureagavo lygiai taip pat vienpusiškai imdamasi beatifikuoti karo metais respublikonų kontroliuotoje zonoje nužudytus dvasininkus. Neatmetant pagrįstos kritikos, taip pat reikia pripažinti, kad ARMH ir kitų panašių asociacijų veikla visuomeniniais pagrindais stengiasi apibrėžtai ir labai gausiai ispanų visuomenės grupei kompensuoti istorinį teisingumą, kurio atkūrimu pernelyg uždelsė pasirūpinti demokratinė valdžia. Dabarties Ispanijoje tai reikšmingas humanistinis impulsas tapatybės konstravimo ir ateities strategavimo procese.

Atminties atgavimo sąjūdžio aktyvi medijų veikla, taip pat ir socialinių tinklų, perkėlė debatus iš viešosios erdvės į Ispanijos parlamentą, kur iniciatyva priklausė kairiosios opozicijos atstovams, nors ir ne be siaurų partinių interesų intencijos. Valdantieji konservatoriai į tokias iniciatyvas žiūrėjo nepalankiai, laikė jas kėsinimusi griauti nusistovėjusią nacionalinę santarvę ir politinį stabilumą. Tiesa, jie savo metu neatmetė ankstesnės socialistų vyriausybės paskutinėmis buvimo valdžioje akimirkomis pasiūlyto internacionalinių brigadų kovotojų pagerbimo akto ryšium su pilietinio karo pradžios trisdešimties metų jubiliejumi, tačiau atmetinėjo paraišką pagerbti karo pabėgėlius 1999 m., moraliai ir politiškai reabilituoti pokario

ginkluoto antifrankistinio pasipriešinimo kovotojus, peržiūrėti frankistinių karinių tribunolų nuosprendžius ir reabilituoti jų aukas 2001 m., suteikti pinigines kompensacijas išlikusioms gyvoms režimo aukoms ir karo pabėgėliams, skirti finansavimą masinių kapaviečių tyrimui 2002 m. Į savo valdymo periodo pabaigą konservatoriai šiek tiek pasidavė visuomenės spaudimui ir 2002 m. pritarė parlamentinei rezoliucijai, smerkiančiai 1936 m. perversmą, o 2003 m. neprieštaravo frankizmo aukų pagerbimui šalies parlamente. Kita vertus, jie skyrė valstybinę paramą F. Franco fondui (*Fundacion Nacional Francisco Franco*), susikūrusiam 1976 m. diktatoriaus asmeninio archyvo pagrindu, neslepiančiam vienareikšmiškos įvardytojo asmens aukštinimo intencijos.

2004–2011 m. į valdžią grįžus socialistams, istorinės atminties atgavimo procesas pagyvėjo. Aktyviau imtasi viešosiose vietose išlikusių režimo simbolių šalinimo – 2005 m. naktį iš kovo 16-osios į 17-ąją iš vienos centrinių Madrido aikščių buvo pašalinta raita F. Franco statula. 2006-ieji buvo paskelbti istorinės atminties metais, o 2007 m. gruodžio 27 d. šalies parlamente priimtas Istorinės atminties įstatymas (*Ley de la Memoria Historica*), pripažinęs neteisėtomis diktatūros metų represijas (tai įgalintų frankizmo aukų reabilitaciją ir masinių kapaviečių paiešką, diktatūros simbolių šalinimą), tačiau nenumatęs konkretesnio projekto to meto nusikaltimams tirti ir be aiškesnės jau esamų iniciatyvų finansavimo programos. Įstatymas susilaukė kritikos tiek iš asociacijų, tiek iš progresyvių visuomenės sluoksnių pusės dėl savo pusėtinumo; 2011–2018 m. į valdžią grįžę konservatoriai jau dėl savų motyvų šalinosi jo įgyvendinimo ir finansavimo.

Atminties atgavimo asociacijos ir režimo aukų šeimų nariai bandė ieškoti Ispanijos teisingumo paramos. 2006 m. įgaliotų advokatų grupė Aukščiausiajam teismui pateikė

aštuonis ieškinius dėl dingusių asmenų, nužudymų, kankinimų, prievartinių trėmimų, įvykdytų Ispanijos teritorijoje nuo 1936 m., t. y. nuo karo pradžios, prie kurių kitais metais dar buvo pridėti kiti panašūs ieškiniai. Juos tirti apsiėmė teisėjas Baltazar Garzon, išgarsėjęs tuo, kad 1998 m. pateikė prašymą Londone sulaukyti nusikaltimais žmogiškumui įtariamą buvusį Čilės diktatorių Augusto Pinochet'ą. Tam pasipriešino šalies generalinė prokuratūra, argumentuodama, kad tų atvejų negalima priskirti nusikaltimų žmogiškumui kategorijai, juolab kad juos savo metu išteisino 1977 m. Amnestijos įstatymas. Toks prokuratūros sprendimas prieštaravo tarptautinio teisingumo normoms ir užtrenkė duris bet kokiam karo metais padaryto nusikaltimo teisminei nagrinėjimui. Už savo galių viršijimą teisiškai persekioti imtas pats teisėjas. Susidarė išskirtinė situacija, kai Europos Sąjungos narėje oficialus asmuo būtų teisiamas už žmogaus teisių gynimą. B. Garzon'as buvo išteisintas, tačiau 2012 m. vienuolikai metų buvo pašalintas iš pareigų už tariamą galių viršijimą kitoje byloje, taip sukeliant įtarimus dėl galimo politinio susidorojimo.

Frankizmo nusikaltimų teismo nagrinėjimo klausimas įgavo tarptautinį pobūdį, kai 2010 m. balandžio 14 d. atitinkamą bylą išskėlė Argentinos Buenos Airių teismas, 2013 m. pateikęs pirmuosius kaltinimus ir tarptautines paieškas. Nauja šioje byloje yra tai, kad karas ir pokario diktatūra, kurios chronologiniai rėmai praplėsti iki 1977 m., čia traktuojami kaip vientisas laikotarpis. Ispanijos teisėsaugos institucijos į tai sureagavo jau tradiciškai atmesdamos ieškinius ir ekstradicijos paraiškas. Argentinos iniciatyvą palaikė „Amnesty International“ organizacija, 2012 m. išleidusi pranešimą „Uždaros bylos, atviros žaizdos“ apie nusikaltimų žmogiškumui tyrimo būklę Ispanijoje, kuriame pabrėžė, kad 1977 m. Amnestijos įstatymas

prieštaruoja tarptautinio teisingumo normoms, 2007 m. Istorinės atminties įstatymas riboja nusikaltimų žmogiškumui tyrimą, kad valstybės institucijos tokių tyrimų nesiima, atmeta aukų artimųjų pateikiamus ieškinius. Tirti frankizmo nusikaltimus, memorializuoti jo aukas Ispaniją paskutinį dešimtmetį ne kartą ragino Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas, Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja.

2018 m. į valdžią grįžę Ispanijos socialistai 2019 m. vasario 15 d. priėmė sprendimą ekshumuoti F. Franco palaikus iš Valle de los Caidos memorialo. Vykdytas užsitęsė iki 2019 m. spalio 24 d., diktatoriaus šeimos nariams, memorialą aptarnaujančiam vienuolynui, F. Franco fondui ir Valle de los Caidos gynimo asociacijai teismuose užginčijus šį sprendimą (buvo kreiptasi net į Europos Žmogaus Teisių Teismą). Palaikai perlaidoti Madrido El Pardo rajono Mingorrubio kapinėse šalia jo žmonos Carmen Polo, mirusios 1988 m. (tose pačiose kapinėse palaidotas ir Dominikos Respublikos diktatorius Rafael Trujillo). Memoriale minėtų įvykių metu buvo susirinkusi apie šimto F. Francui simpatizuojančių žmonių grupė su jo portretais, režimo vėliavomis, giedanti falangistų himną „Cara al Sol“, skanduojanči atitinkamus šūkius, tačiau rimtesnių klaidymų nedarė. Ekshumacija buvo reikšmingas žingsnis, bet dar ne taškas Ispanijos atminties politikoje.

2020 m. sausio 24 d. valdantieji socialistai Ispanijos parlamento Aukštuosiuose rūmuose (*Congreso de los Diputados*) pateikė projektą naujo istorinės atminties įstatymo, turinčio praplėsti 2007-ųjų įstatymo galias ir įveikti jo trūkumus. Projektas turi kiek pakeistą pavadinimą – vietoje Istorinės dabar jis vadinamas Demokratinės atminties įstatymu. Jame numatoma plėsti karo ir diktatūros laikotarpio masinių kapaviečių paieškas bei tyrimą su atitinkamo finansavimo reglamentacija, kurti unifikuotą

valstybinę aukų genetinių ir kitų asmeninės tapatybės duomenų cenzą, spalio 31-ąją paskelbti diktatūros aukų atminties diena, Valle de los Caidos memorialą paversti kritusiųjų kare atminties vieta be diktatorišką režimą aukštinančių elementų, perkelti Jose Antonio kapą iš garbingos vietos memorialo bazilikoje, skatinti atitinkamus akademinis tyrimus ir pedagogiką, numatyti baudžiamąją atsakomybę už režimo aukštinimą ir atminties vietų naikinimą. 2020 m. gegužės 26 d. parlamentinė Konfederacinės kairės grupė valstybės senate pateikė įstatymo projektą dėl frankizmo aukų oficialaus pripažinimo ir integralios teisinės apsaugos, kuriame siūloma atšaukti diktatūros tribunolų nuosprendžius ir 1977 m. Amnestijos įstatymą.

Demokratinės atminties iniciatyvos būtų dar labiau sveikintinos, jei reikštų integralią platesnio visuomenės demokratizacijos ar humanizacijos projekto dalį, neapsiribotų vien siaurais partiniais nuosavo legitimumo interesais, populistiniais elektorato mobilizacijos tikslais. Šiuo metu Ispanijos valdžioje esanti socialistų ir kraštutinių kairiųjų „Podemos“ koalicija, nors pozicinuoja save kaip progresyvią ir demokratišką, Katalonijos separatizmo atžvilgiu inertiskai perima represyvią tiek inkviziciniam, tiek F. Franco diktatūros laikotarpiams būdingą tradicionalistinio fundamentalizmo doktriną. Katalonijoje nepriklausomybės siekio judėjimas aktyvavosi 2006 m., socialistų valdymo laikais, kaip reakcija į Parlamento Aukštųjų rūmų (*Congreso de los Diputados*) pateiktas Autonomijos Statuto (*Estatut d'autonomia de Catalunya*) pataisas, siaurinančias autonomines galias. Procesas įgavo naują postūmį, kai 2010 m. birželio 28 d. Ispanijos konstitucinis teismas pripažino keturiolika šio statuto punktų nekonstituciniais; tuomet Katalonijos autonominio parlamento, vyriausybės ir visuomenės dauguma apsisprendė siekti nepriklausomybės. 2017 m. spalio

27 d., po referendumo, bandyto slopinti brutaliomis priemonėmis, čia buvo unilateraliai paskelbta nepriklausomybės deklaracija, jau kitą dieną sustabdyta Ispanijos konstitucinio teismo. Katalonijai buvo pritaikytos Ispanijos konstitucijos 155 straipsnio numatytos specialiosios priemonės prieš autonomines vyriausybes, faktiškai reiškiančios tiesioginį valdymą ir dalinį autonomijos panaikinimą, taip pat teisės apsispręsti atėmimą. Centrinė valdžia krizę bando spręsti policinėmis ir teismo represijomis – devyni nepriklausomybininkų lyderiai buvo nuteisti kalėjimo bausmėmis nuo 9 iki 13 metų. Viešojoje erdvėje šalies viduje ir užsienyje vykdoma plati neklusnaus krašto ir jo žmonių diskreditavimo kampanija. Dabartiniai valdantieji neatšaukia represinių praktikų Katalonijos atžvilgiu, nesiima dialogo su ja iniciatyvos, pakankamai vienareikšmiškai užtikrindami diktatoriškų, autoritarinių tradicijų tęstinumą, o tai disonuoja su minėtų demokratinės atminties iniciatyvų dvasia. Europos Sąjungos struktūrų neutrali laikysena Katalonijos krizės atžvilgiu primena pasyvią Tautų Sąjungos ir Vakarų demokratijų poziciją Ispanijos pilietinio karo metais, turėjusią katastrofiškų pasekmių tuomet, o šiais laikais sąlygoja nepakankamą kai kurių Europos šalių demokratinės raidos dinamiką.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Ispanijos pilietinis karas yra traagiškiausias įvykis per visą šios šalies XX a. istoriją, jo pobūdis ir pasekmės nėra įveiktos net prasidedant XXI a. trečiajam dešimtmečiui. Kیلę dėl užsitęsusio tradicionalistinio fundamentalizmo nepakantumo demokratinės permainoms, jis virto gravitaciniu centru, į savo prasmę turinį tarsi juodoji skylė įtraukiančiu žymiai platesnės chronologinės apimties, nei truko karo veiksmai, aukų ir

trauminių patirčių skaičių. Taip atsitiko dėl tiesioginės karo pasekmės – diktatoriško F. Franco režimo įsigalėjimo – ir jo sąlygotų sisteminių represijų: mirtinų egzekucijų, įkalinimų, administracinių valymų, cenzūros ir pan. Represyvi buvo ir režimo ideologija bei jos tikslams pajungta istorinės atminties politika, aukštinanti savus ir niekinanti bei žeminanti svetimos pusės žuvusiuosius. Susiklosčiusi atminties disproporcija užsitęsė ir postdiktatoriniu demokratinės transformacijos laikotarpiu, naujam politiniam elitui dėl situacinių pragmatinių kompromisų nesugebėjus atsiriboti nuo režimo primesto Ispanijos Antrosios Respublikos kaltės dėl karo stereotipo. Reikėjo sulaukti, kol užaugo karo dalyvių anūkų karta, kad jau prasidedant XXI a. būtų pradėta kompensuoti ilgai buvusi represuota žuvusių respublikonų atmintis – masinių kapaviečių paieška, tyrimas, įamžinimas. Tik į XXI a. antrojo dešimtmečio pabaigą (2019 m. spalio 24 d.) žengtas reikšmingesnis diktatorišką režimą aukštinančio Valle de los Caidos memorialo simbolinės korekcijos žingsnis – F. Franco palaikų perkėlimas į kitą, kuklesnę, vietą. Iki šių dienų Ispanija valstybiniu lygmeniu nesima tirti ir teisiškai įvertinti režimo vykdytų karinių nusikaltimų ir nusikaltimų žmogiškumui, priešindamasi tarptautinio teisingumo normoms tęsia represyvias praktikas Katalonijos autonominio regiono atžvilgiu.

Nuorodos

¹ P. Preston, *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution and Revenge*, New York – London, 2007; P. Preston, *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth – Century Spain*, London, 2012 (Vertimas į ispanų kalbą – P. Preston, *El holocausto español. Odio y exterminio en la Guerra Civil y despues*, Barcelona, 2011; A. Beevor, *The Battle for Spain. The Spanish Civil War 1936–1939*, London, 2006; J. Marco, *Guerilleros and Neighbors in Arms: Identities and Cultures of Anti-fascist*

Visa tai komplikuoja ispanų kolektyvinėje atmintyje vis dar gyvo karo įveiką ir daro atitinkamą poveikį visuomenės požiūriui į save, jos vykdomą vidaus ir užsienio politiką.

Ispanijos pilietinio karo aukų atminties politikos patirtis yra geras pavyzdys kitoms traumines patirtis išgyvenusioms visuomenėms. Tai rodo, kad tinkama atminties politika turėtų būti konstruojama ne kaip represyvus žuvusiųjų skirstymas į savus ir svetimus, ne kaip monolitinis naratyvas politinių šalininkų mobilizacijai ir smurto eskalacijai, bet kaip kritiška, refleksyvi ideologiškai ir geografiškai skirtingų praeities suvokimų bei atminčių aprėptis, sąžiningai ir atsakingai, vadovaujantis pamatinėmis humanistinėmis ir tarptautinės teisės nuostatomis. Tai padėtų išvengti visuomenės susipriešinimo ir įtampų greičiau įveikti praeities skaudulius. 2020 m. kovo 5–6 d. Vilniuje vykusios tarptautinės konferencijos „Neužgijusios praeities žaizdos: pasekmės ir įveikos būdai“ priimtos deklaracijos vienas punktų skelbia: „...įveikdama praeities skaudulius visuomenė tampa atsparesnė, greičiau gydomi žaizdas ir kaupia išmintį ir kitus gyvybinius išteklius, padedančius ateityje išvengti destruktijos. Pagyti siekiančiai visuomenei privalu suvokti savo trauminę patirtį ir ją kompleksiskai integruoti į savo kultūrinę tapatybę.“

Resistance in Spain, Brighton, 2016; A. Reig Tapia, *Ideología e historia. Sobre la represión franquista y la Guerra Civil*, Madrid, 1983; A. Reig Tapia, *Memoria de la Guerra Civil. Los mitos de la tribu*, Madrid, 1999; A. Reig Tapia, *La cruzada de 1936: mito y memoria*, Madrid, 2006; J. Arostegui, *La guerra civil española*, Madrid, 2004; J. Arostegui, *La Transición (1975–1982)*, Barcelona, 2000; J. Arostegui (Ed.), *Franco: la represión como sistema*, Barcelona, 2012; A. Viñas (Ed.), *En el combate por la historia: La República, la guerra civil, el franquismo*, Barcelona, 2012; J. A. Biescas, M. Tuñón de Lara, *España*

bajo la dictadura franquista (1936–1975), Barcelona, 1990; S. Julia Diaz, *La Guerra civil española. De la Segunda Republica a la dictadura de Franco*, Barcelona, 2019; S. Julia Diaz (Coord.) *Victimas de la Guerra Civil*, Madrid, 1999; F. Espinosa Maestre, *Contra el olvido. Historia y memoria de la guerra civil*, Barcelona, 2006; E. Moradiellos Garcia, *1936. Los mitos de la guerra civil*, Barcelona, 2004; G. Cardona Escanero, *Historia militar de una guerra civil: estrategia y tácticas de la Guerra de España*, Barcelona, 2006; H. Ragner, *La polvora y el incienso. La Iglesia y la Guerra Civil Española (1936–1939)*, Barcelona, 2001; J. Arostegui, J. Marco, *El ultimo frente. La resistencia antifranquista en España. 1939–1952*, Madrid, 2008; P. Aguilar Fernandez, *Memoria y olvido de la Guerra Civil Española*, Madrid, 1996; P. Aguilar Fernandez, *Políticas de la memoria y memorias de la política. El caso español en perspectiva comparada*, Madrid, 2008; G. Acevedo Lopez, *Entre memoria y olvido: ochenta años del pasado contemporáneo español*, Mexico, 2011.

² S. Julia, „Echar al olvido. Memoria y amnistía en la transición a la democracia“, *Claves de Razon Practica*, N. 129, pp. 104–125; M. Yusta Rodrigo, „El pasado como trauma. Historia, memoria, y la recuperación de la memoria histórica“ en la España actual”, *Pandora: revue d'études hispaniques*, N. 12, 2014, pp. 23–41; P. Soler Paricio, „La Memoria histórica de la Guerra Civil, la dictadura franquista, y la Transición. Síntesis histórica e iniciativas legislativas recientes“, *Cahiers de civilisation espagnole contemporaine*, N. 23, 2019, journals.openedition.org/ceec/8857; F. Sevillano Calero, „La construcción de la memoria y el olvido en la España democrática“, *Ayer. Revista de Historia Contemporanea*, N. 52, 2003, pp. 297–319; J. Chaves Palacios, „La represión en la Guerra Civil: últimas aportaciones bibliográficas y movimientos sociales por la memoria“, *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporanea*, N. 6, 2007, pp. 191–211; F. Espinosa Maestre, „Agosto de 1936. Terror y propaganda. Los orígenes de la Causa General“, *Pasado y Memoria. Revista de Historia contemporánea*, N. 4, 2006, pp. 15–25; F. Espinosa Maestre, „La memoria de la represión y la lucha por su reconocimiento. (En torno de la creación de Comisión Interministerial)“, *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporanea*, N. 6, 2006, pp. 227–252, <http://hispanianova.rediris.es>; A. Egido Leon, „La historia y la gestión de la memoria. Apuntes para un balance“, *Hispania Nova*, N. 6, 2006, pp. 253–274; J. M. Ruiz Var-

gas, „Trauma y memoria de la Guerra Civil y de la dictadura franquista“, *Hispania Nova*, N. 6, 2006, pp. 299–336; F. Erice, „Combates por el pasado y apologías de la memoria, a propósito de la represión franquista“, *Hispania Nova*, N. 6, 2006, pp. 337–365; J. Rodrigo, „La Guerra Civil: „memoria“, „olvido“, „recuperación“ e instrumentalización“, *Hispania Nova*, N. 6, 2006, pp. 385–410; M. Eiroa San Francisco, „Represión, restricción, manipulación: estrategias para la ordenación de la sociedad y del Estado“, *Hispania Nova*, N. 6, 2006, pp. 411–434.

³ V. Safronovas, V. Jokubauskas, V. Vareikis, H. Vitkus, *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, Klaipėda, 2018, p. 8–12, 373, 395.

⁴ Palyginimui – A. Bulota, *Ten, už kalny, Ispanija*, Vilnius, 1974; M. E. Кольцов, *Испания в огне*, Т. 1–2, Москва, 1987; G. Orwell, *Homage to Catalonia*, London, 1938 (I-rst ed.), lietuviškas vertimas – G. Orwell, *Katalonijai pagerbti*, Vilnius, 2010; J. Massot i Muntaner, *Vida i miracles del „Conde Rossi“: Mallorca, agost–dècembre 1936/Málaga, gener – febrer 1937*, Barcelona, 1988.

⁵ И. Ю. Медников, «Историческое значение испанского нейтралитета в Первой мировой войне», *Вестник МГИМО*, № 4 (37), с. 31.

⁶ D. F. Trask, *The War with Spain in 1898*, London – New York, 1996.

⁷ M. Leguineche Bollar, *Annual 1921: el desastre de España en el Rif*, Madrid, 1996.

⁸ Konceptija, būdinga liberalios (H. Thomas, *The Spanish Civil War*, London, 1961), konservatyvios (S. Payne, *The Spanish Civil War*, Cambridge, 2012), tarybinės (Д. П. Прицкер, *Подвиг Испанской республики. 1936–1939 гг.*, Москва, 1962), frankistinės (R. de la Cierva, *Historia dela guerra civil española. Vol. I: Perspectivas y antecedentes 1898–1936*, Madrid, 1969), neofrankistinės (P. Moa, *La Guerra Civil Española (1936–1939)*, Lorca, 2014) pažiūrų istorikams.

⁹ P. Preston, *Las tres Españas del 36*, Barcelona, 1998.

¹⁰ Ch. Stallaert, *Ni una gota de sangre impura. La España inquisitorial y la Alemania nazi cara a cara*, Barcelona, 2006, p. 75.

¹¹ *Ibid.*, p. 23.

¹² И. П. Пригулевич, *Инквизиция*, Москва, 1986, с. 266–269.

¹³ A. Viñas, „Quién quiso la guerra civil“, *Historia de una conspiración*, Barcelona, 2019.

¹⁴ S. Julia Diaz (coord.), *Violencia política en*

España del siglo XX, Madrid, 2000; E. Gonzalez Calleja, *En nombre de la autoridad. La defensa del orden publico durante la Segunda Republica Española (1931–1936)*, Granada, 2014; E. Gonzales Calleja, *Cifras cruentas. Las victimas mortales de la violencia sociopolitica en la Segunda Republica Española (1931–1936)*, Granada, 2015.

¹⁵ J. Casanova Ruiz, „La cara oscura del anarquismo“, *Violencia política en la España del siglo XX*, Madrid, 2000, pp. 67–104.

¹⁶ E. Gonzales Calleja, *Cifras cruentas. Las victimas mortales de la violencia sociopolítica en la Segunda Republica Española (1931–1936)*, p. 307.

¹⁷ P. Preston, *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth – Century Spain*, London, 2012, pp. 58–59.

¹⁸ J. Casanova, „Republica y Guerra Civil“, *Historia de España*, Vol. 8, Barcelona, 2007, pp. 53–54, 65–68.

¹⁹ *Ibid.*, pp. 130–133.

²⁰ P. Prestonas tai aiškina menka tvarkos palai-kymo pajėgų demokratizacija ir žiaurių kolonijinio karo Ispanų Maroke tradicijų perėmimu – P. Preston, *El holocausto Español*, pp. 11, 103–107.

²¹ J. Casanova, „Republica y la Guerra Civil“, p. 150.

²² J. Gil Pecharroman, *La Segunda Republica. Esperanzas y frustraciones*, Madrid, 1997, p. 118.

²³ Kariškių sąmokslas – J. Arostegui, *Por que el 18 de julio... Y después*, Barcelona, 2006; Monarchistinių politikų sąmokslas – A. Viñas, „Quién quiso la guerra civil“. *Historia de una conspiración*, Barcelona, 2019.

²⁴ P. Preston, *El Holocausto español*, p. 138.

²⁵ S. Payne, *Falange: A History of Spanish Fascism*, Stanford, 1961, p. 94.

²⁶ *Ibid.*, p. 98.

²⁷ P. Preston, op. cit., pp. 131–132.

²⁸ I. Gibson, *La noche en que mataron a Calvo Sotelo*, Barcelona, 1982, p. 21.

²⁹ *Ibid.*, pp. 121–125.

³⁰ P. Preston, *La guerra civil española* (ed. Actualizada), Madrid, 2016, p. 68, 70–89.

³¹ A. Viñas, *El honor de la Republica. Entre el acoso fascista, la hostilidad británica y la política de Stalin*, Barcelona, 2009; A. Viñas, *El escudo de la Republica. El oro de España, la apuesta soviética y los hechos de mayo de 1937*, Barcelona, 2010; A. Viñas, *Las armas y el oro. Palancas de guerra, mitos del franquismo*, Barcelona, 2013.

³² B. Volodarsky, *El caso Orlov. Los servicios secretos soviéticos en la Guerra Civil de España*, Barcelona, 2013. Sovietinių specgrupių sudėtyje Ispanijoje buvo ir iš Lietuvos kilę Stanislavas Vaupšas – Vaupšasovas ir Josifas (Juozas) Grigulevičius – P. Preston, *El Holocausto español*, pp. 373–374, 376–378, 415–416, 429–433, 437.

³³ E. Moradiellos, *Historia minima de la Guerra Civil española*, Madrid/Mexico, 2016, pp. 275–276. Frankistiniu laikotarpiu Ispanijos viešojoje erdvėje dominavo „milijonas žuvusių“ – J. M. Gironella, *Un millón de muertos*, Barcelona, 1961; šį skaičių kvestionavo britų istorikai, labiau tikėtinai laikydami 500 000 – H. Thomas, *La Guerra Civil Española*, Barcelona, 2011 (reed. 1976; I-as leidimas anglų k. – H. Thomas, *The Spanish Civil War*, London, 1961), pp. 993–994; ar net 380 000 – G. Jackson, *La Republica Española y la Guerra Civil 1931–1939*, Barcelona, 1976 (I-st ed. – G. Jackson, *The Spanish Republic and the Civil War 1931–1939*, London, 1965), p. 466.

³⁴ E. Moradiellos, op. cit., pp. 275–276.

³⁵ *Ibid.*; kitos versijos: 300 000 – P. Preston, *El holocausto español*, p. 11; 210 000 – H. Thomas, op. cit., pp. 993–994; 100 000 – G. Jackson, op. cit., p. 466.

³⁶ H. Thomas, op. cit., p. 994; G. Jackson, op. cit., p. 466; kiti autoriai šį skaičių kiek padidina – apie 13 000 ir net diferencijuoja – 12 000 – respublikonų pusėje, apie 1 000 – frankistų pusėje – C. Gil Andres, *Españoles en Guerra. La guerra civil en 39 episodios*, Barcelona, 2014, pp. 240–241.

³⁷ E. Moradiellos, op. cit., p. 276; dar vykstant karui frankistų pusėje „raudonojo teroro“ aukų spėta buvus nuo 600 000 iki 470 000, tačiau poka-riinai tyrimai, pasitelkus dokumentus, šį skaičių sumažino iki 85 940 – F. Espinosa Maestre, „Agosto de 1936. Terror y propaganda. Los origenes de la Causa general“, *Pasado y memoria. Revista de la historia contemporanea*, 4, 2005, p.16; kiti autoriai bendrą egzekucijų aukų skaičių įvardija apie 200 000 (50 000 – respublikonų, 150 000 – frankistų pusėje) – P. Preston, *El holocausto español*, pp. 11, 15–16; naujausiais duomenimis iš bendro 179 471 nustatytų egzekucijų skaičiaus 49 272 įvykdytos respublikonų, 130 199 – frankistų – F. Espinosa Maestre, J. L. Ledesma, „La violencia y sus mitos“, en A. Viñas (ed.), *En el combate por la historia*, pp. 495–496. Viename paskutinių lietuvių autorių straipsnyje apie Ispanijos Pilietinį karą, ne-

žinia kokiais duomenimis remiantis, respublikonų įvykdytų nužudymų skaičių įvardija apie 55 tūkst., frankistų – apie 50 tūkst. – M. Vitkūnas, „Ispanijos pilietinis karas: ideologijų kova šalį pavertė griuvėsiais“, *Savaitė*, Nr. 15, 2019, p. 41. Frankistų vykdytų egzekucijų aukų skaičius gali didėti, nes jų tyrimui daugiau reikšmės teikiama tik pastaraisiais dviem dešimtmečiais ne tiek valstybiniu, kiek savivaldybių ir pilietinių asociacijų lygmeniu, dėl ko iš šiuo metu žinomų 2 600 Pilietinio karo ir netolimo pokario

laikų masinių kapaviečių yra ištirta 760 su 9 000 palaikų – N. Del Rio, „El mapa de la vergüenza en España: todas las fosas comunes de la Guerra Civil y el franquismo“, *La Sexta noticias*, 26-02-2019.

³⁸ E. Moradiellos, op. cit., pp. 275–276; kiti autoriai šį skaičių nurodo gerokai mažesni: 25 000 – H. Thomas, op. cit., p. 994; 50 000 – G. Jackson, op. cit., p. 466.

³⁹ E. Moradiellos, op. cit., p. 276.

Paskirtas naujas Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinis direktorius Arūnas Bubnys

Lietuvos Respublikos Seimas 2021 m. balandžio 22 d. slaptu balsavimu paskyrė ilgametį LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimų departamento direktorių Arūną Bubnį visos institucijos vadovu penkerių metų kadencijai. Seimo pirmininkė Viktorija Čmilytė-Nielsen, pristatydama siūlomą naują Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro vadovą, pabrėžė tikinti, kad jam pavyks plėtoti ryšius su akademinė bendruomene, atkurti darbuotojų ir visuomenės pasitikėjimą šia institucija. „Ši kandidatūra turi tvirtą atramą ne tik istorikų bendruomenėje, bet ir pačiame LGGRTC. A. Bubnys yra užsitarnavęs pasitikėjimą, kuris, tikiu, leis jam užtikrinti sklandų darbą bei nešališkumo ir skaidrumo standartus Genocido centre“, – parlamente teikdama kandidatūrą į LGGRTC generalinio direktoriaus postą, kalbėjo V. Čmilytė-Nielsen.

2021 m. balandžio 15 d. prisistatymo kalboje Seime A. Bubnys teigė sieksiantis, kad įstaiga atgautų pažeistą prestižą, transformuotųsi, augtų, taptų autoritetinga Lietuvos visuomenės bei užsienio partnerių akyse. Paliesdamas valdymo krizės metu atsiradusį kolektyvo susipriešinimo klausimą, A. Bubnys pažadėjo siekti normalizuoti atmosferą darbovietėje, sutelkti susiskaldžiusį kolektyvą,

grąžinti įstaigą į normalaus darbo vėžes. Be to, kandidatas pastebėjo, kad reikėtų atlikti įstaigos veiklos auditą, išsiaiškinti silpnąsias vietas, tai, kas funkcionuoja netinkamai, galvoti apie optimizaciją ir galbūt reikalingas reformas.

Kalbėdamas apie Centro mokslinius tyrimus, būsimasis direktorius pažadėjo stiprinti mokslininkų pajėgas, pritraukti daugiau kvalifikuotų specialistų. Pasak A. Bubnio, labai svarbu sujungti ligšiolinį įdirbį su naujais, dabarties diktuojamais poreikiais, stiprinti bendradarbiavimą su XX a. istoriniais tyrimais užsiimančiomis institucijomis – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos universitetais, Istorijos institutu bei panašiomis įstaigomis užsienyje.

Naujasis Centro vadovas visą savo profesinę veiklą yra paskyręs 1941–1944 m. vokiečių okupacijos tyrimams. Svarbiausios darbo kryptys: lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m., lenkų pogrindis Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais, holokaustas Lietuvoje. 1994 m. apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Antinacinė lietuvių rezistencija 1941–1944 m.“ 1998 m. išleido monografiją „Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)“. Nagrinėjamosiomis temomis paskelbė keliolika mokslinių straipsnių Lietuvos ir užsienio šalių (Lenkijos, Vokietijos) leidiniuose.

LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys

A. Bubnys pakeitė 2021 m. balandžio 1 d. Seimo nutarimu iš generalinio direktoriaus pareigų slaptu balsavimu atleisti generalinį

direktorių Adą Jakubauską, kuris šias pareigas ėjo nuo 2020 m. birželio 25 d.

Rasta partizano Antano Kraujelio-Siaubūno slėptuvė

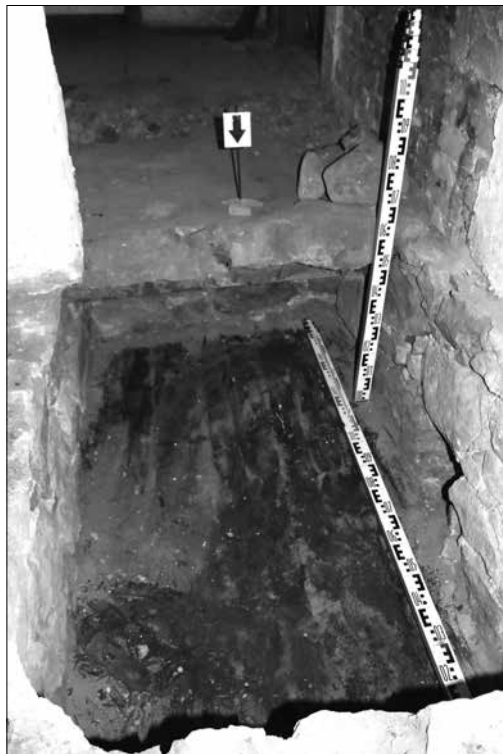
Utenos rajone Papiškių kaime buvusioje Pinkevičių sodyboje rastas ilgiausiai prieš sovietų okupaciją ginklu kovojusio partizano Antano Kraujelio-Siaubūno bunkeris-slėptuvė. Iš visų žinomų partizanų slėptuvių ši įrengta vėliausiai – 1960 m. Slėptuvė unikali ir dar dviem požymiais: jos sienos ne medinės, kaip įprasta, o sumūrytos iš akmenų, todėl slėptuvės erdvė išliko nepakitusi. Netradicinė ir jos įrengimo darbų seka – pirmiausia įrengta slėptuvė, o tik paskui ant jos sumūryta

duonkepė krosnis ir įrengtas namas. Dėl šio slėptuvės unikalumo kagėbistai jos maketą naudojo kaip mokomąją priemonę KGB aukštojoje mokykloje Maskvoje.

Antano Kraujelio atminimo įamžinimo labdaros ir paramos fondui įsigijus Pinkevičių namą ir pradėjus ruošti būsimo muziejaus projektą, fondo direktoriaus Viliaus Maslausko iniciatyva šį lapkritį Pinkevičių sodyboje buvo atlikti archeologiniai tyrimai. Tyrimus organizavo ir koordinavo Lietuvos

Antano Kraujelio-Siaubūno slėptuvės paieška

Antano Kraujelio-Siaubūno bunkeris-slėptuvė Utenos r. Papiškių k. buvusioje Pinkevičių sodyboje

gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro vyriausiasis istorikas Dalius Žygelis, juos atliko Kultūros vertybių globos tarnybos specialistai – vadovas, archeologas Linas Kvizikevičius ir archeologė Vitalija Veževičienė. Tyrimus finansavo Krašto apsaugos ministerija.

Prieš tyrimus D. Žygelis apklausė liudininkus, išstudijavo Lietuvos ypatingajame archyve saugomą medžiagą ir nustatė, kad 1960 m. A. Kraujelis naują slėptuvę įsirengė svainiui Antanui Pinkevičiui statant namą. Liudininkai nurodė vietą, kur 1965 m. A. Kraujelio žūties metu stovėjo duonkepė krosnis, po ja buvo

įrengta slėptuvė. Pagal KGB išmatavimus ir nuotraukas slėptuvė turėjo užimti tik vadinamojo papeckio erdvę. Kadangi duonkepė krosnis apie 1971 m. buvo nugriauta, o jos vietoje pastatyta koklinė krosnis, kuri vėliau taip pat buvo nugriauta, atrodė, kad slėptuvė sunaikinta.

Tačiau atlikus archeologinius tyrimus nustatyta, kad slėptuvė vis tik buvo įgilinta į žemę, o KGB matavimai – netikslūs. Archeologinių tyrimų metu nustatyta, kad slėptuvės ilgis – 1,70 m.

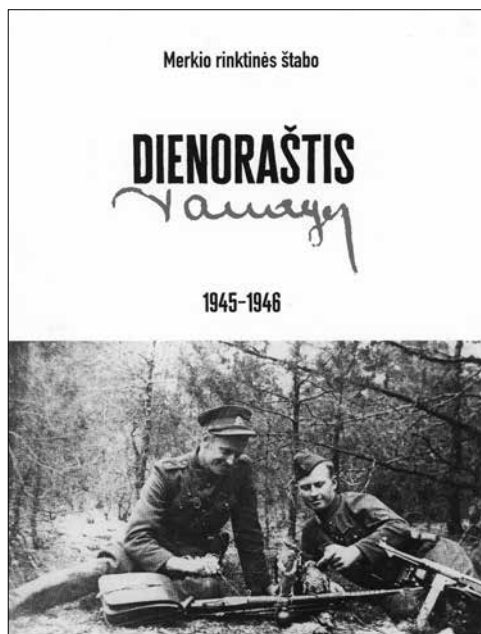
Slėptuvės dugnas išklotas skirtingo pločio (10–26 cm) lentomis; sienos lygios, sumūrytos iš tašytų akmenų. Pietinėje slėptuvės pusėje, 1,32 m nuo šiaurinės sienelės, ant metalinio kampuočio sudėjus masyvius akmenis įrengta niša, prailginanti apatinę slėptuvės dalį iki 1,70 m. Tikėtina, kad tokia konstrukcija buvo neišvengiama siekiant padaryti duonkepei krosniai tvirtesnę pamatą ir kartu suteikiant galimybę besislepiančiam asmeniui patogiau įsitaisyti – ištiesti kojas. Taip pat buvo rasta ventiliacinė sistema – vakarinėje slėptuvės pusėje įrengta su dūmtraukiu susisiekianti anga.

Antano Kraujelio palaikai surasti 2019 m. birželio 13 d. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro inicijuotų ir vykdytų archeologinių tyrimų metu Vilniaus Našlaičių kapinėse. Palaikai rasti po kelių dešimtmečių A. Kraujelio artimųjų, istorikų ir archeologų vykdytų paieškų.

2019 m. spalio 26 d. ilgiausiai prieš sovietų okupaciją kovojusio partizano palaikai iškilmingai palaidoti Vilniaus Antakalnio kapinėse, Lietuvos kariuomenės karininkų laidojimo kvartale.

Parengė Dalius Egidijus Stancikas

Merkio rinktinės štabo dienoraštis 1945–1946 m., sudarytojas Algis Kašėta, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, 208 p.

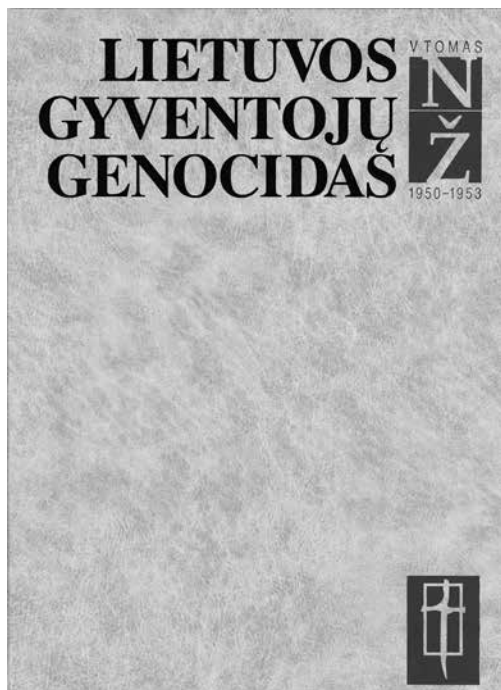

Merkio rinktinės štabo dienoraštis – unikalus partizanų laisvės kovų dokumentas, kurį rašė garsus Dzūkijos partizanų vadas, vėliau – Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) ginkluotų pajėgų vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas. Ši iškili asmenybė pasižymėjo ir kaip partizanų metraštininkas, fiksavęs Laisvės kovų istoriją – partizaninio karo įvykius, netektis, kovotojų siekius ir viltis. Merkio rinktinės štabo dienoraštis pradėtas pildyti 1945 m. rugsėjį ir baigtas 1946 m. gruodį. Dienoraščio tekstai rašyti A. Ramanausko ranka ir keliomis skirtingomis rašomosiomis mašinėlėmis, yra jo užrašytų pastabų. Leidinys iliustruotas A. Ramanausko-Vanago ir jo bendražygių nuotraukomis. Pabaigoje pateikti iššifruoti partizanų slapyvardžiai, nurodyta jų gimimo ir žuvimo data bei vieta.

Publikuojamas dienoraštis buvo saugomas Lietuvos SSR valstybės saugumo komiteto (KGB) archyve (dabar – Lietuvos ypatingasis archyvas). Kartu su kitais KGB rasta partizanų dokumentais jis kaip daktinis įrodymas buvo prisegtas prie A. Ramanausko baudžiamosios bylos, kurią sudarė net 20 tomų.

„Merkio rinktinės štabo dienoraštis“ – autentiškas, pirminis šaltinis apie ginkluotą antisovietinį pasipriešinimą Lietuvoje. Jis skaitytojams padės dar geriau pažinti A. Ramanausko asmenybę, pajusti anų laikų dvasią.

Lietuvos gyventojų genocidas V tomas (N-Ž), 1950–1953 m., atsakingoji redaktorė Teresė Birutė Burauskaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, 576 p.

Tęstinio leidinio „Lietuvos gyventojų genocidas“ V tomo antroji knyga (N–Ž), skirta 1950–1953 m. nuo sovietinio režimo represijų nukentėjusiems Lietuvos gyventojams. Vieni jų slapstydami išvengė ankstesnių masinio trėmimo akcijų metu vykdytų trėmimų, kiti, tarp jų ir buvę generolo V. Anderso armijos kariai, 1951 m. buvo ištremti pagal atskirus Ypatingojo pasitarimo nuosprendžius. Šiame tome surašyti ir tie ištremtieji, kurie akcijos „Osen“ („Ruduo“) metu buvo sugauti besilapstantys nuo paskutinio masinio trėmimo. Į nukentėjusiųjų sąrašą įtraukti Jehovos liudytojų sektos nariai, 1951 metų rudenį iškeldinti iš Lietuvos pagal LSSR Ministrų Tarybos nutarimą Nr. 865. Knygoje pateikti duomenys ir apie 1950–1953 m. kovose žuvusius, nužudytus ir įkalintus partizanus bei apie beveik 10 tūkst. politinių kalinių.

Kristina Burinskaitė, LSSR KGB versus Lithuania, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, 216 p.

Dr. K. Burinskaitės knygos „LSSR KGB ideologija, politika ir veikla 1954–1990 m.“, išleistos 2015 m., vertimas į anglų kalbą. Leidinyje supažindinama su svarbiausiais sovietinio saugumo veiklos bruožais, jos sritimis, pateikiama ryškiausių KGB metodų taikymo pavyzdžių, aptariama, ko šiomis

priemonėmis buvo siekiama. Daug dėmesio skiriama kitaminčių persekiojimui. Apžvelgiama griežtai reglamentuota užsieniečių buvimo Lietuvoje tvarka, atskleidžiama, kur užsieniečiams buvo leidžiama lankytis, kokias slaptas priemones prieš užsienio turistus ir išėivius taikė sovietinis saugumas.

Ši knyga turėtų prisidėti prie sovietinės slaptosios tarnybos ir jos veiklos politinių, ideologinių prielaidų bei nusikaltimų, nukreiptų prieš antisovietinio pasipriešinimo dalyvius, nuodugnesnio suvokimo ir analizės.

Sovietinis totalitarinis režimas, siekiantis visokeriopos visuomenės kontrolės ir paklusnumo, SSRS vykdoma vidaus ir užsienio politika lėmė sovietinės slaptosios tarnybos veiklos principus, tikslus, funkcijas ir metodus. Komunistų partija užtikrino šios tarnybos institucinį savarankiškumą, privilegijuotą, išskirtinę padėtį ir atskaitomybę tik aukščiausiai partinei valdžiai. Ar kito LSSR KGB veiklos sritys, tikslai ir taikomi metodai iškilus naujiems iššūkiams ir uždaviniams, ar užteko tik prievartos priemonių, o gal jų reikėjo intelektualesnių ir slaptų? Atsakymus į šį ir į daugelį kitų klausimų rasite šioje knygoje.

Principles of KGB activity, its targets, functions and methods were determined by Soviet totalitarian regime, that sought total control and obedience of society and by soviet inner and foreign policy. Communist party safeguarded sovereignty, exceptional position if this institution and responsibility to highest party authority. Were there any changes in KGB spheres of activity, methods, was it enough to use repressions to implement it's target, or they need more intellectual and secret methods? These and other answers reader can find in this book.

Virginija Skučaitė, *Traukinio į mirtį pėdsakais. Kazimieras Skučas istorijos akivaruose*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, 244 p.

Kas galėjo pagalvoti, kad SSRS Aukščiausiojo teismo Karinei kolegijai, pasiuntusiai myriop tūkstančius aukščiausių įvairių

šalių pareigūnų, 1926–1948 m. vadovavo... aistringas retų drugelių kolekcininkas Vasilijus Ulrichas, o jo nurodymus vykдęs ir pasmerktų žmonių šaudytojų komandai vadovavęs ilgametis NKVD komendantas Vasilijus Blochinas vaikystėje labai mylėjo arklius ir pertraukose tarp kruvinių egzekucijų sklaidydavo iliustruotas knygas apie žirgus?..

Į kruviną stalininių budelių mėsmalę, vadinamą NKVD, nuo 1940 m. birželio 15 d. iki 1945 m. gegužės 8 d. pateko ir buvo nužudyta 17 tarpukario Lietuvos ministrų, tarp jų ir vidaus reikalų ministras Kazimieras Skučas. Daugumos minėtų pareigūnų palaikai atsidūrė nežinia kur. Tik 2017 m. K. Skučo dukterėčiai Virgijai Skučaitei pavyko Pamaškėje, specialiajame NKVD objekte „Komunarka“, aptikti apytikrę ne tik K. Skučo, bet ir kito vidaus reikalų ministro – Juliaus Čapliko bei teisingumo ministro Antano Tamošaičio palaikų užkasimo vietą. Knygoje glaustai, argumentuotai, nuosekliai pasakojama, kada, kodėl ir kaip buvo suimti K. Skučas ir saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis, kaip jie buvo vežami į Maskvą, ten tardomi, kalinami ir nužudyti. Leidinys gausiai iliustruotas istorinėmis nuotraukomis, pateikti K. Skučą pažinojusių žmonių, artimųjų prisiminimai, glausta jo biografija, keliami iki šiol skaudūs klausimai.

Jonas Kadžionis-Bėda, *Per skausmo pelkes*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, 220 p.

„Per skausmo pelkes“ (1-oji knyga; 2-oji pataisyta laida) – tai legendinio Algimanto apygardos partizano, Šarūno rinktinės Butageidžio kuopos paskutinio vado Jono Kadžionio-Bėdos atsiminimų knyga. Ji kviečia skaitytoją partizano akimis pamatyti ir širdimi pajusti okupuotos pokario Lietuvos kaimo ir prieglobstį žmogui teikiančių girių gyvenimą. Nepaprastai vaizdingoje prisiminimų knygoje – autentiški įvykiai, realūs veikėjai, herojų laimėjimai ir klystkeliai, drąsa, neapykanta ir meilė. Tai kovojančio,

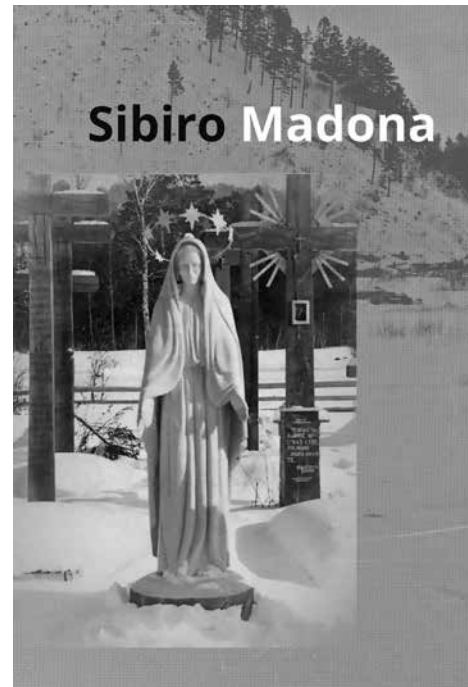

nepasidavusio ir mylinčio žmogaus istorija, persmelkta tikėjimo, vilties ir poezijos. Tiems, kurie nori suprasti Lietuvos partizanų gyvenimo realijas, mąstymą, gyvenimą – tai tikras

partizaniško gyvenimo vadovėlis, atveriantis rūstų, bet ir be galo kilnų, mūsų tautos sūnų ir dukterų pasaulį.

Sibiro Madona, sudarytoja Birutė Panumienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, 216 p.

„Sibiro Madona“ (2-oji pataisyta laida) – knyga apie sunkų, žalojantį sovietinės okupacijos laikotarpį, apie skaudžias patirtis, daugiau ar mažiau palietusias kiekvieną Lietuvos žmogų. Knyga sudaryta autentiškų liudijimų pagrindu. Per vienos nedidelės tremties vietos – miško kirtimo punkto Korbiko (Krasnojarsko kr.) – prizmę atspindima visų ištremtų ir įkaltintų Lietuvos žmonių jausena. Knyga pateikiama kartu su lankstinuku apie Sibiro Madonos skulptūrą. Tai pasakojimas apie stiprią tikėjimo reikšmę, išstveriant ištikusią tragediją – prievartinį atskyrimą nuo tėvynės, netektis, beteisiškumą. Politinio kalinio Jono Maldučio 1955 m. išdrožtos Švč. Mergelės Marijos pastatymas kapinėse tremtiniams grąžino dalelę prarastų tikėjimo simbolių – maldos vietą, bažnyčią, padėjo būti stipresniems, išsaugoti sugrįžimo viltį. Švč. Mergelės Marijos skulptūra, kaip bendras paminklas visoms tremties ir kalinimo aukoms, buvo vienintelė tokia visame Sibire. 2010 m. skulptūra pargabenta į Lietuvą, po sudėtingo restauravimo pastatyta, o 2018 m. sausio 13 d. pašventinta Vilniaus arkikatedroje bazilikoje Tremtinių koplyčioje.

MŪSŲ AUTORIAI

JUOZAS BANIONIS

Humanitarinių mokslų daktaras,

*LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus
vyriausiasis istorikas*

GINTAUTAS MIKNEVIČIUS

LGGRTC Specialiųjų tyrimų skyriaus

vyriausiasis istorikas

KRISTINA BURINSKAITĖ

Humanitarinių mokslų daktarė,

*LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento
vyresnioji patarėja*

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO
IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO
LEIDYBOS SKYRIUJE
GALITE ĮSIGYTI
LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO LEIDINIŲ
UŽ MAŽIAUSIĄ KAINĄ

MŪSŲ ADRESAS:
DIDŽIOJI G. 17, VILNIUS

Išsamesnės informacijos
apie išleistus leidinius
galite teirautis tel. (8-5) 279 1038 arba
apsilankykite interneto svetainėje
www.genocid.lt

KLAIDOS ATITAIŠYMAS

Žurnale „Genocidas ir rezistencija“ 2020 2(48) įsivėlė klaida:

141 psl. vietoj įdėtos iliustracijos turėjo būti dokumento dalis iš Tado Ivanausko asmeninės bylos Vilniaus universiteto archyve.

Atsiprašome skaitytojų.

ŽURNALO „GENOCIDAS IR REZISTENCIJA“ AUTORIŲ DĖMESIUI

Tekstas turi atitikti moksliniam straipsniui keliamus reikalavimus: nurodomas tyrimų tikslas, objektas, metodas, pateikiamos išvados ir trumpa santrauka lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą; įvadinėje dalyje turi būti istoriografijos apžvalga. Straipsnių apimtis neturėtų būti didesnė negu 1,0–1,5 autorinio lanko.

Žurnalo „Genocidas ir rezistencija“ redakcijos adresas:

Didžioji g. 17,
LT-01128 Vilnius
Lietuva

Adresas internete www.genocid.lt

Elektroninio pašto adresas arunas.bubnys@genocid.lt

Telefonai: (370-5) 266 1521, (370-5) 279 1038

Ketvirtame viršelio puslapyje – Paminklas Vyčio kryžiaus ordino kavalieriui,
kariui savanoriui Antanui Kraujeliui-Siaubūnui
Antakalnio kapinėse, Vilniuje.

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA
LGGRTC leidinys
2021 1(49)

Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*
Redaktorė *Sigita Šimelionytė*
Maketuotoja *Dalė Dubonienė*

2021 06 18. 9,25 sp. l. Tiražas 200 egz.
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius
www.genocid.lt
Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Riovonių g. 25C,
LT-03153 Vilnius
Kaina sutartinė